Nepaprasta meilė

Johanna Adorján

Johanna Adorján

Nepaprasta meilė

Romanas

Iš vokiečių kalbos vertė
Regina Ivanauskienė

Vilnius, 2011

UDK 821.112.2-31
Ad61

Versta iš:
Johanna Adorján
Eine exklusive Liebe

Knygos vertimą remia ES programa KULTŪRA (2007–2013)

ISBN 978-9955-16-362-6

Skiriu tėvui

1991-ųjų spalio 13-ąją mano seneliai nusižudė. Tai buvo sekmadienis. Tiesą sakant, ne pati geriausia savaitės diena žudytis. Sekmadieniais paprastai skambina giminaičiai, užsuka pažįstami, norėdami drauge pasivaikščioti ir pavedžioti šunis; tarkim, pirmadienis tam reikalui man atrodytų kur kas tinkamesnis. Na, bet ką gi, tai buvo sekmadienis, ruduo. Įsivaizduoju giedrą rudens dieną, nes viskas vyko Danijoje, Šarlotenlunde, kur gyveno mano seneliai. Tai Kopenhagos priemiestis, kuriame prie visų namų žaliuoja sodeliai ir kur kaimynai vienas kitą vadina vardais. Įsivaizduoju, kad močiutė tąryt nubunda pirmoji. Prabunda ir pirma jai šmėstelėjusi mintis, kad tai paskutinis rytas, kad daugiau niekuomet nebepabus, tik dar kartelį užmigs. Močiutė paskubomis sėdasi, nusikloja antklodę, įsispiria į medžiagines šliures, kasvakar tvarkingai padedamas šalia lovos. Paskui stojasi, ta liekna septyniasdešimt vienerių metų moteris, delnais palygina naktinius ir tyliai, kad nepažadintų savo vyro, nupėdina tuos kelis metrus iki durų.

Vizgindama uodegą koridoriuje ją pasitinka Micė, airių terjero dama, miela, flegmatiška, ne itin klusni. Močiutė su ja puikiai susitvarko. Kalba su ja vengriškai. *Jó kis kutya*, sako močiutė, tyliai uždariusi miegamojo duris, geras šunelis. Ji bosija lyg koks vyras. Veikiausiai tai nuo gausybės

cigarečių, iš tikrųjų ji rūko be perstogės. Įsivaizduodama aną rytą galėčiau dar kartą grįžti į pradžią ir, močiutei vos nubudus, jau įbrukti tarp pirštų smilkstančią ypač stiprią *Prince Denmark* markės cigaretę (reklaminis šūkis: *Prince Denmark* – vyrų reikalas). Taip, vos įsispyrusi į šlepetes, tikrai ne vėliau, jau bus ir prisidegusi. Taigi jai tyliai užveriant miegamojo duris ir koridoriuje glostant šuns galvą atsiduoda šviežiu dūmu.

Šiek tiek vėliau cigarečių kvapas susimaišo su kavos aromatu. Jautrios nosys atskirtų ir Guerlaino *Jicky* dvelksmą. Močiutė užsimetusi chalatą, šilkinį kimono, mano tėvo parvežtą jai iš Japonijos. Vilki jį laisvai susirišusi ties liemeniu ir dabar sėdi virtuvėje prie stalo. Tarp kairės rankos pirštų laiko smilkstančią cigaretę. Močiutės pirštai ilgi, elegantiški, cigaretę ji laiko pačiais pirštų galiukais tarsi ši būtų kažin kas brangaus. Močiutė laukia, kada pagaliau aparatas baigs ruošti kavą. Priešais ant stalo guli parkeris ir bloknotas.

Jei kas nors dabar matytų mano močiutę, galėtų pamanyti, kad ji nuobodžiauja. Jos antakiai taip smarkiai išlenkti, kad vien jau jie atrodo lyg sunkūs, aukštyn kilstelėti vokai ir suteikia veidui išdidoko nuovargio išraišką. Jaunystės laikų nuotraukose močiutė šiek tiek panaši į Lizą Teilor. Arba į Laną Turner. Arba į kokią nors kitą anų laikų kino žvaigždę ilgais plaukais ir lyg išskobtais skruostikauliais. Jos trumpa, tiesi nosis ir nedidelė burna lenkta apatine lūpa. Gal tik blakstienos šiek tiek per trumpos, kad būtų tobulos, ir aiškiai nulinkusios žemyn.

Ji ir paskutinę gyvenimo dieną tebėra graži moteris. Oda dar nepraradusi vasaros įdegio, tamsus, kone mur-

zinas rudumas, o skruostikauliai atrodo dar iškilesni. Laiptukais iškarpyti plaukai siekia smakrą. Bėgant metams jie sušiurkštėjo, tapo it vielutės ir gaubia veidą lyg storas tamsiai pilkas gobtuvas. 1991-ųjų spalio 13-osios rytą mano močiutė sėdi prie virtuvinio stalo. Laukdama, kol aparatas baigs ruošti kavą, žymisi bloknote su spirale, ką privalu nuveikti. Atšaukti laikraščių prenumeratą, rašo ji. Parengti rožes žiemai. Nors jai septyniasdešimt vieneri, rašo be akinių, jų močiutei nereikia, ir tuo ji labai didžiuojasi. Peleninėje ant stalo smilksta cigaretė. Žarijėlei ryjant popierių girdėti tylus spragsėjimas. Močiutė rašo: Micė. Kai atitraukia parkerį, nuo plunksnos atitrūksta rašalo lašas, ant popieriaus išplinta šlapia mėlyna dėmė ir paslepia žodį Micė. Niekai. Ir taip prisimins. Paskutinėmis dienomis ji taip dažnai mintimis ėjo per visus tuos punktus, kad ir be rašymo viską žino atmintinai. Įjungia radiją, nediduką nešiojamą plastikinį aparatą, stovintį šalia skrudintuvės. Groja kažkurį Bacho kūrinį. Juk sekmadienis.

*

1991-ųjų spalio 13-ąją mano senelis švokštelėjęs kvėpteli, išnyra iš miegų, ir mieguistumo išsyk lyg nebūta. Jis siekia akinių, gulinčių ant naktinio stalelio, ir žvilgteli į žadintuvą. Devynios. Žino, kokia šiandien diena. Nereikia šito prisiminti, žinojo dar miegodamas. Iš virtuvės girdėti garsai, kurie paprastai kyla, kai stengiamasi itin tykiai iškraustyti indaplovę. Be to, tyliai aidi Bacho koncertas smuikui A-moll. Ar tai tik nebus anas įrašas su Menuhinu?

Senelis gulėdamas išklauso dar kelis taktus, paskui sėdasi, nors tai reikalauja daug pastangų. Kiekvienas judesys alina, atsisėdęs pirmiausia turi šiek tiek atsipūsti. Paskui, tarsi būtų save iš vidaus niuktelėjęs, abiem delnais brūkšteli per galvą, braukdamas plaukus link pakaušio ir į šonus, kur jiems dera būti. Tada labai palengva stojasi.

Žmonės, svečiavęsi pas mano senelius paskutinėmis jų gyvenimo dienomis ir įžengę į jų nediduką, gal šiek tiek urvą primenantį, jaukiais daiktais užgriozdintą ir prirūkytą namą, senelio visai nematydavo, nes jis miegodavo. Arba sutikdavo jį svetainėje ant sofos, pavargusį ir labai sulysusį. Per kelis mėnesius sublogo nuo septyniasdešimties iki penkiasdešimt aštuonių kilogramų ir atrodė lyg susitraukęs. Ten jis sėdėdavo, paramstytas pagalvėmis, neatsistodavo net svečiui ar viešniai atsisveikinant. Sirgo širdies liga. Nusilpo širdies raumuo – senatvės požymis – o gal dėl persirgtos šiltinės, kuria užsikrėtė per karą. Gydytojai spėjo jį gyvensiant tik kelis mėnesius, pastaruoju metu prie jo lovos stovėdavo deguonies aparatas, padėdavęs jam prisikvėpuoti.

Pažinojau jį tik baltaplaukį. Aristokratiškas vyriškis ant šono perskirtais plaukais, ūsai, išraiškingas smakras su duobute. Visuomet vilkėdavo marškinius, dažnai ryšėdavo šilkinę kaklaskarę, jo antakiai buvo ilgi, tankūs, su į visas puses styrančiais plaukeliais, tarsi šie gyventų kas sau. Turiu nuotrauką, kurioje jis su gydytojo chalatu ir apsaugine kauke; vis dėlto išsyk atpažįstamas iš antakių, kyšančių pro akinių kraštą. Jis buvo chirurgas ortopedas, pėdų ir kojų specialistas. Senelis man vaikystėje nustatė plokščiapadystę, bet tai padarė taip maloniai, kad pamaniau, jog čia komplimentas.

Kitiems jis galėjo atrodyti visiškai paprastas baltaplaukis pagyvenęs ponas vešliais antakiais. Ir mano močiutė kitiems gal atrodė esanti visiškai eilinė vyresnio amžiaus moteris, tik, jei jau kreiptume dėmesį į detales, pabrėžtinai tiesios laikysenos. Aš regiu juos maždaug šitaip: iš kvepalų ir dūmų debesies išnyra elegantiška pora, atrodanti taip, kad, regis, ką tik bus už kampo pastačiusi senovinės markės automobilį. Jiedu kalbėjo žemiausiais, kokius tik kada nors man teko girdėti, balsais. Vokiškai šnekėjo su užsienietišku akcentu, o su manimi bendravo lyg su maža suaugusiąja. Ar tau patinka baletas? Ar domiesi opera? Ar manai esant pomirtinį gyvenimą? Mano močiutei net sapne nebūtų šovę į galvą su mumis, vaikaičiais, šliaužioti keliais po vaikų kambarį ir ieškoti pasimetusios plaukų kepurėlės iš žaislų rinkinio – juk šitoji turėtų būti kažkur čia pat. Užtai ji vesdavosi mus į operą. O senelis, kai man buvo penkeri, leido patraukti savo cigarą, ir kai užtraukusi klaikiai užsikosėjau, jis, baisiausiai išsigandęs, tuoj pat nupirko man ledų. Jiedu priminė kino žvaigždes, patrauklias ir paslaptingas. O dėl to, kad buvo mano giminaičiai, mano sentėviai, jie mane žavėjo dar labiau.

*

Padarykime šuolį... Žavus Austrijos peizažas netoli Linco. Žalios švelnios kalvos. Tarsi kokia žaislinė pilis čia ant vienos iš kalvų stūkso buvusi Mauthauzeno koncentracijos stovykla, kurioje šiandien veikia muziejus. Atrodo visai nekaltai, sakytum, kokio nors objekto, kuris iš tikrųjų yra daug didesnis, miniatiūrinis modelis. Tarsi būtų nukrypta

nuo mastelio – mat tokie aiškūs šitos vietos matmenys. Du dantyti bokšteliai, sunkūs mediniai vartai. Jei priešais juos tekėtų upė, būtų nesunku čia įsivaizduoti pakeliamą ir nuleidžiamą tiltą, bet tai tik pėsčiųjų takas, vingiuojantis į kalvą iki pat vartų, kurie ne tiek aukšti, kiek platūs. Durelės, išpjautos vartų dešinėje, atviros. Žmonės gali eiti abiem kryptim, tiek vidun, tiek laukan. Kartais, kai atvyksta per daug lankytojų, trumpam susidaro kamštis, bet kiekvienas ten įėjęs tikrai vėl išeis. Paskui galelį leidiesi nuo kalvos pro lenteles, ant kurių parašyta „Mirties laiptai“, viskas puikiai atstatyta, nusileidi keliais laipteliais pro pagrindinį įėjimą stovėjimo aikštelės link, kurioje po pietų stovi daug autobusų, sumoki už stovėjimo bilietą – dabar, įvedus eurą, tai tapo visai paprasta – ir sujaudintas, pavargęs, su palengvėjimu važiuoji namo. Beje, kurgi dingo tas butelis vandens? Galėsime stabtelėti kurioje nors degalinėje su tualetais. Kiek laiko, tiesą sakant, galioja šis kelių mokesčių žetonas?

Esu čia su savo tėvu. Naktį prieš atvykdama sapnavau, kad koncentracijos stovykloje išdėliotos buvusių kalinių svečių knygos. Sapne jas varčiau ir staiga tarp visų ten esančių įrašų atpažinau savo senelio braižą: *Mit kap a kutya. Kakilni, pisilni*, buvo parašyta vengriškai (Ką gali šuva. Kakoti, siusioti.). Ir jo parašas.

Ankstyva priešpietė, mudu esame kone pirmi lankytojai. Mudu su tėčiu pirmiausia pastoviniuojame buvusioje rikiuotės ir patikrinimų aikštėje, kuri, saulės nutvieksta, plyti nusidriekusi į ilgį tris šimtus penkiasdešimt metrų. Vaiski saulėta diena. Karšta. Danguje nė debesėlio. Retsykiais prošal prazvimbia musė. Čia kažin kas primena

vasaros stovyklą, šitaip ramu, čiulba paukščiai, šviečia saulė. Dorai nežinome, kaip mums elgtis, todėl iš pradžių einame pažiūrėti dokumentinio filmo, kuris kas valandą rodomas viename iš barakų, išdėstytų aplink aikštę. Filmas demonstruojamas patalpoje, primenančioje mokyklinę klasę. Ten sustatytos senos kino teatro kėdžių eilės, medinės sėdynės atverčiamos girgžda ir greitai paaiškėja esančios nepatogios. Priekyje ant sienos rodomas filmas, jis jau gerokai senas, spragsinčio garso ir menko kontrasto vaizdų, tad dabar sunku ką ir beįžiūrėti. Rodo akmens skaldyklą. Šimtai vyrų dryžuotomis kalinių drapanomis stačiais laiptais velka aukštyn sunkius granito blokus. Tai, aiškina filmo įgarsintojas, yra vadinamieji mirties laiptai, ant kurių mirė nesuskaičiuojama daugybė žmonių, vieni nuo išsekimo, kiti nuo žiauraus SS prižiūrėtojų elgesio. Mauthauzenas buvo trečios kategorijos koncentracijos stovykla. Trečia kategorija reiškė „sunaikinimą darbu“. Dabar ekrane matyti skardis, kone statmena penkiasdešimties metrų aukščio uola, SS vadinama „parašiutininkų siena“. Nuo jos esesininkai nustumdavo kalinius į mirtį; tūkstantis jų žuvo vien tik aną 1943-iųjų kovo dieną, kai Himleris buvo atvykęs apžiūrėti stovyklos. Negyvėlių, pakibusių ant elektrinių tvorų, vaizdai. Kalba anų laikų liudytojai. „Tuo nepatikėtum, jei nebūtum regėjęs savo akimis, – sako žmogus ryškiu austrišku akcentu. – Daugelis mano, kad tai juodinimas. Tuo niekas netiki.“ Paskui pasakojama penkių šimtų rusų karo belaisvių, kuriems pavyko pabėgti 1945-ųjų sausį, istorija. Po gaudynių su šunimis, surengtų SS ir vietinių gyventojų, išgyveno vienuolika rusų belaisvių. Vienuolika iš penkių šimtų. Gegužės penktąją dieną Maut-

hauzeną išlaisvino amerikiečiai. JAV kareivis, dabar jau senukas, apie tai pasakojantis filme, priverstas vis nutraukti savo pasakojimą, nes negali susitvardyti neverkęs.

Išvadavimo dienos kadruose matyti iki griaučių sulysę vyrai dryžuotais kalinių drabužiais su žydų žvaigždėmis ant krūtinių. Visi jie plikai skustomis galvomis, neįprastai didžiulėmis akimis ir nosimis, brūkšneliais virtusiomis lūpomis ir ilgais plonais pirštais, skiriasi tik jų ūgis. Akies krašteliu matau, kaip mano tėvas per filmą keletą kartų brūkšteli po akiniais. Nedrįstu atsigręžti jo pusėn. Po filmo abu ne ką tepasakome, o jei ką ir kalbame, tai pabrėžtinai atsainiu tonu. Aš net nežinojau, kad Mauthauzene buvo dujų kamera, burbteliu. Taip, šito ir jis nežinojęs, atsiliepia tėvas.

Paskui prisidėjome prie ekskursijos po stovyklą. Mūsų gidas – jaunas vyrukas gimnasto bateliais, trumpomis kelnėmis ir sportiniais trumparankoviais marškinėliais. Sidabriško metalo spalvos jo saulės akinių stikluose atsispindi rikiuotės aikštė, kurioje stovime. Aikštė žvyruota, čia tebestovi sunkus akmenų volas, kuriuo kaliniai kadaise privalėjo lyginti žemę. Dabar apie mus susibūrė kelios mokyklinukų klasės. Vaikai garsiai kalba, juokiasi, siuntinėja trumpąsias žinutes. Ar jie žino, kur esantys? Ar tai juos domina? Ar ne šaunu, kad jie apskritai čionai atvyksta? Juntu savyje besitvenkiantį pyktį, pykstu ant šių atgrasių paauglių pernelyg juodai dažytais plaukais ir papilvėn nusmukusiais džinsais.

Mūsų gidas austrišku dialektu pyškina faktus: „Prašom atkreipti dėmesį va į aną baraką, ten kaliniams šalindavo organus, beje, gyviems kaliniams, kad pamatytų, kiek jie išgyvens. Dauguma mirdavo baisinga mirtimi. Malonė-

kite pažvelgti dešinėn.“ Jo monotoniška kalbėsena šiek tiek sumažina siaubą – ar tai gerai, ar blogai, aš nežinau. Džiaugiuosi, kad dėl to nekyla pavojaus man apsižliumbti. Šito baiminausi. Kad teks verkti matant tėvui. Bet štai stypsau čia kaitroje ir galvoju, kad vertėjo pasiimti aukšto apsaugos faktoriaus saulės kremą, svarstau, ar prie išėjimo parduodama *Cola light*, ir klausausi apie šitą siaubą, kurį visuomet jutau esant, nors nemokėjau tiksliai įvardyti. Bet stovėdama čia pirmiausia galvoju: bet juk mano senelis šitai ištvėrė, juk jis išgyveno.

Pusrūsyje įrengtame muziejuje eksponuojami dokumentai apie medicininius eksperimentus. „Šiame barake visiškai sveikiems žmonėms buvo šalinami organai ir paskui skaičiuojamas laikas, kiek jie išgyvens, pavyzdžiui, be inkstų, – greitakalbe pila mūsų gidas. – Ir jie greitai mirdavo, kęsdami klaikius skausmus. Taigi malonėkite sekti paskui mane.“ Už kelių metrų jis pasakoja, kad kaliniams, turintiems tatuiruočių, būdavo nudiriama oda ir iš jos gaminami šviestuvų gaubtai, kaip tai jau žinoma iš Aušvico istorijų. Stikliniame stende už gido nugaros matoma nuotrauka – priešais ją susigrūdusi grupė lankytojų – neryški nespalvota lempos gaubto su nedideliu inkaru nuotrauka. Keletą kartų nutolstu nuo grupės ir atidžiau apžiūriu stendo nuotraukas. Visą laiką esu pasirengusi, tiesiog apsėsta minties vienoje iš tų liesų figūrų atpažinti savo senelį. Ką jis patyrė Mauthauzene? Senelis niekuomet nekalbėjo apie anuos laikus. Ar jis plušėjo akmens skaldykloje? O gal dirbo gydytoju? Ką būtų turėję veikti žydų gydytojai koncentracijos stovykloje? Kam ir kuo jie būtų galėję pagelbėti?

Pro patalpą, skirtą aukų atminimui, – čia iškabintos kalinių nuotraukos su nurodytomis pavardėmis, gimimo ir mirties datomis, didžioji jų dalis, suprantama, italai, mano senelio ir tarp jų nėra – patenkame į dujų kamerą. Ji ne itin didelė, žemomis lubomis. Tetrokštu kuo greičiau iš čia dingti. Jau girdėti kitos grupės, lipančios mums ant kulnų, balsai. Dujų kamerą pasiekia mergaičių kikenimas, pajuntu, kaip manyje staiga sukyla jausmai, net nežinau kokie. Pyktis? Liūdesys? Kažkodėl visko šiek tiek per daug, ir aš norėčiau pabūti viena. Grįžtant dar tenka pereiti patalpėlę su stovinčiomis kartuvėmis. Ir vis dėlto šioje patalpoje diduma žmonių būdavo nužudomi šūviu į pakaušį, aiškina gidas, tai buvę paprasčiau, „jau vien dėl greitumo“. Paskui jis trumpai papasakoja, kokia dabartinė padėtis Austrijoje kovojant su neonaciais, sako, kone kasdien tenka valyti svastikomis išterliotas dujų kameros sienas. Kalba, kad esąs dėl to sukrėstas, bet sako šitai lygiai tokiu pat bejausmiu balsu, kaip pasakojo ir visą kitą savo programą. „Mūsų ekskursija baigėsi, labai ačiū, jei dar turėtumėte klausimų...“

*

Kai mano senelis įžengia į virtuvę, jis ant pižamos jau užsimetęs chalatą, įsispyręs į tamsios odos vyriškas šlepetes. Veikiau slenka, nei eina. Radijas tebėra įjungtas, dabar jau groja dvigubą Bacho koncertą dviem smuikams.

– Labas rytas.

Jo balsas dar storesnis už mano močiutės, žemas gaudžiantis bosas.

– Labas rytas, – atsako močiutė. – Ar gerai miegojote?

Visą gyvenimą abu kreipiasi vienas į kitą „jūs“, tai visiškai neįprasta ir tarp jų kartos vengrų, juolab tarp sutuoktinių.

– Ne, miegojau nekaip, – sako senelis. – O jūs?

Močiutė nutaiso paniekinamą veido išraišką.

Senelis sėdasi.

– Ar dar nepaėmėte laikraščio? – klausia jis.

– Šiandien sekmadienis, – primena močiutė.

– Na taip... – numykia senelis, lyg šitai ir pats būtų ką tik prisiminęs.

Mano močiutė šiek tiek įsitempusi, nors pati nebūtų šito prisipažinusi. Kalytė Micė tupi jai prie kojų ir susižavėjusiomis akimis žvelgia į šeimininkę. Tikriausiai šitaip viliasi sulaukti ko nors valgomo; iš tiesų tai gali nutikti kiekvieną akimirką, nes močiutė nėra autoritarinio šunų auklėjimo šalininkė. Bet gal šuniška galva visiškai tuščia. Micė nėra itin protingas padaras, o jeigu vis dėlto protingas, tai moka šitai gerai paslėpti. Taigi tupi prie močiutės kojų, nenuleisdama akių žvelgia į ją, o ši pakaso kalaitei galvą, timpteli ir subraukia už ausų trumpas šiurkščias garbanėles, kaip tik taip, kaip patinka Micei.

– Kada vyksite pas Ingą? – klausia senelis.

– Turiu būti pas ją prieš pietus, – atsiliepia močiutė.

Radijo aparatas sutraška. Senelis pakreipia anteną kitur, judina ją kairėn, dešinėn ir galop palieka nusuktą įstrižai į langą. Paskui paima kavinuką ir įsipila į puodelį kavos. Pildamas pusę prapila pro kraštą.

Močiutė atsidūsta.

– Ak, – burbteli senelis, pamatęs savo negabumo pasekmes. Pastaruoju metu tokie dalykai jam nutinka vis dažniau. Jam sunku teisingai įvertinti atstumus. Jis mano, kad tai nuo vaistų.

Močiutė atsistoja ir nuplėšia virtuvinį rankšluostį nuo ritinėlio, kabančio virš virtuvinės lentynos. Padeda jį ant kavos balutės. Rankšluostis greitai nusidažo rudai. Močiutė jį suglamžo, dar kartą brūkšteli per stalą ir meta į šiukšlių kibirą. Paskui vėl atsisėda ir pripila vyrui pilną puodelį.

– Ačiū.

Jis gurkšteli. Radijas tuoj gros jo mėgstamiausią vietą. Pirmasis smuikas griežia šiltai ir švelniai, tai galėtų būti Oistrachas, svarsto senelis, bet lažintis dėl to negalėtų.

– Ar nesakė, kas solistai? – klausia jis.

– Įdėmiai nesiklausiau, – atsiliepia močiutė prisidegdama cigaretę.

Kurį laiką muzikos klausosi tylėdami.

– Jei neprieštaraujate, vyksiu su jumis, – prabyla senelis nuaidėjus paskutiniam antros dalies taktui.

– Tai užtruks tik dešimt minučių, – atsako ji.

– Aš pasėdėsiu automobilyje.

– Būkite protingas. Jau daug dienų nebuvote lauke.

Senelis nieko nesako.

– Tai bus jums pernelyg sunku, – kalba močiutė.

Senelis tebetyli.

– Išties geriau pailsėtumėte.

Dabar abu minutėlę sėdi tylėdami.

– Na ką gi, – galiausiai nutraukia tylą močiutė. – Jei primygtinai šito norite... – burbteli ir suima šunį už abiejų ausų. – Bet labai išvargsite.

Šuo, kuris nemėgsta būti tampomas už ausų, išsivaduoja iš jos rankų ir atatupstas traukiasi po stalu. Močiutė atsistoja, pastato savo puodelį į kriauklę.

– Bet turėsite šiltai apsirengti, – dar įspėja išeidama iš virtuvės.

Senelis kurį laiką tiesiog sėdi ir klausosi muzikos. Po paskutinio trečios dalies tono radijas suošia ovacijomis. Gal jie dabar pasakys, kas čia grojo? Pastaruoju metu jis kartais laukia tuščiai, vis dažniau pranešamas tik kito kūrinio pavadinimas.

Iš chalato kišenės jis ištraukia plokščią sidabro portsigarą, atidaro ir išsiima cigarilę. Iš kitos kišenės ima žiebtuvėlį, vieną iš tokių, kurie tariamai veikia net per audrą. Prisidega pirmą šios dienos cigarilę, kuri veikiausiai pati mieliausia. Porą kartų senelis giliai patraukia, suvilnija dūmas. Ak, dabar reikia įtempti ausis, ovacijos prityla. *„Det var dobbetkoncerten af Johann Sebastian Bach, spillet af David Oistrakh og Yehudi Menuhin“*, – praneša radijo diktorius daniškai. – *„Nu kommer et stykke af György Ligeti“*.

– Djerdžis, – pataiso senelis, tardamas žodį lyg vieną skiemenį su minkštu *d* žodžio pradžioje ir pabaigoje. – Djerdžis Ligetis.

Giliai įtraukdamas cigarilės dūmą linguoja galvą: ar tie danai šito niekuomet taip ir neišmoks?

*

Apie tą laiką, kurį mano senelis praleido koncentracijos stovykloje, žinome nedaug. Tikriau sakant, nieko nežinome. Jis apie tai niekuomet nekalbėdavo, o jei kuris nors

paklausdavo – tai padaryti daugmaž po sykį bandė kiekvienas šeimos narys – jis atsakydavo: „Apie tai mes nekalbame.“ Jei kas klausdavo močiutės, ji atsakydavo taip pat: „Apie tai mes nekalbame.“ Taigi iš kur mums žinoma, kad jis turėjo išmokti miegoti eidamas? Jei būtų pargriuvęs ar prisėdęs, būtų buvęs nušautas. Tai vienintelis dalykas, kurį žinome. Mes, tai yra mano teta ir aš, šitai žinome. Kad ir ką reikštų tas „žinome“, nes, pavyzdžiui, mano tėvas neprisimena, kad būtų kada nors girdėjęs aną istoriją. Kas ir kam ją pasakojo? Kada? Ar taip iš tiesų buvo? Buvo laikai, kai bėgiojant mane apleisdavo jėgos, ir tuomet stiprybės suteikdavo mintis, kad esu vaikaitė žmogaus, kuris eidamas įstengdavo miegoti. Nes privalėjo. Nes nuo to priklausė jo gyvybė. Tai visuomet suveikdavo. Taip, šitaip banaliai.

Man paskambina tėvas. Tarp senelio popierių, rastų kažkuriame iš jo stalčių, jis aptikęs priesaikai tolygų pareiškimą, liudijantį, kad mano senelis atvyko į Mauthauzeną 1944 metais, o 1945-aisiais buvo išlaisvintas iš Gunskircheno stovyklos, esančios už penkiasdešimt penkių kilometrų nuo Mauthauzeno. Tai mus nustebina, manėme, kad jis buvo išlaisvintas iš Mauthauzeno. Internete randu pranešimų apie vadinamuosius mirties žygius, kai kaliniai paskutinėmis karo savaitėmis iš perpildyto Mauthauzeno buvo perkeliami į Gunskircheną. Skaitau, kad esesininkai kiekvieną sustojusį, sukniubusį nuo išsekimo ar tik pasilenkusį užsirišti batų raištelių čia pat nušaudavo. Vaikai, moterys, vyrai jiems buvo nė motais. Kas neišlaikydavo tempo, tą nušaudavo. Be jokių išimčių. Per tuos žygius mirdavo tūkstančiai. Žinoma, tai skaitydama esu sukrėsta, bet man ir palengvėja. Taigi čia tiesa, aš tikrai esu tai ištvėrusio žmogaus vaikaitė.

*

Jiedu buvo supažindinti 1940-aisiais Budapešte per vieną namų koncertą. Gyvenant Vengrijoje karas atrodė taip toli, viskas dar buvo ramu. Nuomonės skiriasi, ar tas namų koncertas vykęs pas draugus, ar pas mano močiutės tėvus. Vienaip ar kitaip, jis vyko Budapešto žydų buržua ratelyje, žinau, kad tai buvo fortepijono muzikos vakaras, o skambino pianistas Ištvanas Antalas (vengrai, suprantama, sakytų Antalas Ištvanas). Vis dėlto aš įsivaizduoju ten griežus dar ir smuikininką, tokį jauną, Kafkos veidu; mano vaizduotėje jie groja Kreiserio „Meilės dainą", kuri turi kažką tokio... to melancholiško praėjusių laikų dvelksmo. Aname koncerte regiu savo senelį, sėdintį vienoje iš pirmųjų eilių, tiesų, žvelgiantį į priekį, tad močiutė iš pradžių tegalėjo matyti tik jo viršugalvį. Anuomet jo plaukai veikiausiai dar buvo tamsiai rudi. Be abejonės, senelis sėdėjo labai tiesus, nes šitaip laikėsi visuomet. Tikrausiai vilkėjo smokingą, mat tokio kirpimo jis buvo žmogus.

Kažkas bus mano močiutei pakuždėjęs, kad ten, priekyje, sėdįs jaunas chirurgas, ir galbūt tik tada ji bus atkreipusi dėmesį į tą dailiai atrodantį vyriškį, veikiau dailaus pakaušio vyrą, kuris sėdėjo tiesus it žvakė ir klausėsi muzikos. Veikiausiai paskui būta pertraukos, visų sutiktos su palengvėjimu, nes per ją pagaliau buvo galima pavaikštinėti, šio bei to išgerti ir paplepėti. Visų, išskyrus mano senelį, mėgusį muziką labiau už viską šiame pasaulyje. Ir tada kažkuris juodu supažindino. Veronika ir Ištvanas, Vera ir Pišta. Ji buvo dvidešimtmetė, jam – trisdešimt vieneri.

Mano močiutė nuo pirmo susitikimo išsyk supratusi, kad tai vyriškis, už kurio ji ištekės. Bent jau šitaip dažnai pasakodavo. Kaip toliau klostėsi jųdviejų santykiai, šeimai taip pat gerai žinoma. Tai viena iš tų istorijų, kurios pasakojamos taip dažnai, kad pagaliau nebeįsivaizduoji, jog galėjo būti kitaip, tik va šitaip. Šeimos legenda liudija, kad juodu susitarė eiti pasivaikščioti. Kadangi vienas kitam atrodė labai malonūs, po pirmo pasivaikščiojimo sutarė antrą, o po jo ir trečią. Abu galvojo apie vienas kitą, kad su tuo žmogumi mielai tik ir vaikštinėtų visą gyvenimą. Abu labai klydo. Kai po kurio laiko suprato klydę, abiem smarkiai palengvėjo.

1942 metų rugpjūčio 7-ąją įvyko jų vestuvės, nedidelė šventė, kurioje dalyvavo abiejų šeimų nariai ir keletas draugų. Vestuvinėje nuotraukoje ji žvelgia į jį iš šono įžūliai, spindulingai šypsodamasi. Jos plaukuose – baltas gėlės žiedas, o glėbyje baltų kalijų puokštė. Jis, galva už ją aukštesnis, išdidžiai žiūri į savo gražuolę nuotaką, ant kairės rankos piršto tviska naujutėlaitis sutuoktuvių žiedas. Santuoką jie registravo tik civilinės metrikacijos biure, Dievą abu netikėjo. Ar jie civilinės metrikacijos tarnautojui girdint pasižadėjo būti kartu, kol mirtis juos išskirs, arba, kaip sako vengrai, kol išskirs kastuvas, grėblys ir didysis varpas? Ar jau anuomet žinojo, kad jiedu šito nelauks?

*

Ką veikia žmonės priešpietį, kuris, kaip jie žino, bus paskutinis jų gyvenime? Įsivaizduoju, kad jie tvarko namus, atlieka reikalus. Kad išneša šiukšles, įsega į segtuvą pasku-

tinio mėnesio telefono sąskaitą, sulanksto skalbinius ir jau sulankstytus, prieš padėdami į spintą, dar kartą palygina delnu – galiausiai juk ta tvarka skirta jau svetimoms akims. Įsivaizduoju, kad du žmonės, žinantys, jog tai jų paskutinis priešpietis, tikriausiai darbuojasi skyrium, kad nereikėtų nuolat žiūrėti vienas kitam į akis, nes ką čia bepasakysi... Manau, kad viskas jau aptarta. Prieš daugelį savaičių ir mėnesių. O gal metų? Gal jie klausosi muzikos, tokios ne perdėm liūdnos, veikiau Mocarto nei Vagnerio. Įsivaizduoju senelį, sėdintį svetainės krėsle šalia patefono, rūkantį cigarus, tuos mažuosius, plonuosius, ir retsykiais vis pakosintį, tai gilus bronchinis kosulys. Jis tebevilki chalatą, ant kelių turi pasidėjęs dėželę su popieriais, kuriuos ketino peržiūrėti ir surūšiuoti, bet šito nedaro. Jis nejuda. Akys nukreiptos į tolius, kurie niekam kitam nematomi. Sunkiai alsuoja. Gal jis paprasčiausiai tik pavargęs.

Močiutė įžengia į kambarį nešina keliomis peleninėmis. Per tą laiką ji apsirengė, vilki tamsaus raudonio kordinio velveto marškinius ir džinsinį sijoną su petnešomis ir antkrūtiniu, ryši prijuostę. Apsiavusi uždarais batais, nes buvo su šunimi išėjusi į lauką. Šepečiu iššukuoti plaukai kur ne kur kuokštais atstoję nuo galvos – jei pieštum, jos galvos forma primintų kėnio kankorėžį. Jai iš paskos tarpduryje išdygsta šuo, šįryt nesitraukiantis nuo šeimininkės nė per žingsnį.

– Pišta?

Močiutės balsas skamba nervingai; Pišta – mažybinė Ištvano forma. Jai tariant šį vardą vos girdimas šnypštimas.

Senelis pakreipia galvą jos pusėn. Jis žiūri nustebęs, mat negirdėjo žmonos įeinant, paskui nusišypso. Jo moteris, gražioji jo žmona.

– Kai ko jūsų klausiau.

– Atsiprašau, ko? – atsiliepia jis.

– Ar jau išgėrėte savo vaistus? – teiraujasi ji.

Senelis trumpam sumerkia akis, tai močiutė supranta kaip patvirtinimą. Ji eina į virtuvę plauti peleninių, surankiotų iš svetainės ir koridoriaus. Viskas turi būti tvarkinga. Ji nenorėtų sukelti keblumų. Niekas dėl jų apsisprendimo neturi jaustis nepatogiai.

Suskamba telefonas.

Močiutė nusišluosto rankas į prijuostę ir grįžta į svetainę, kur ant sekretero stovi telefonas. Senelis pakelia kis. Pritildo muziką.

Močiutė prideda ragelį prie ausies.

– Taip?

–

– Laba diena, Sebastianai. Kaip tau sekasi?

Skambina mano pusbrolis.

– Rytoj? Ne, rytoj negalėsime, juk apie tai jau kalbėjome. Kiek dar užtruksi Kopenhagoje?

–

– Ne, rytoj tikrai nepavyks, po pietų taip pat ne. Juk rytoj būsime ligoninėje, Pištai darys tyrimus.

–

– Taip, žinoma. Tai visuomet ilgai užtrunka. Taip, labai gaila, bet privalėsi mus aplankyti kitą kartą.

–

– Perduosiu. Sėkmės, taip, ir tu, taip, *farvelfarvel.*

Ji padeda ragelį, atsistoja ir vėl eina į virtuvę.

– Ką jis sakė? – šūkteli senelis jai įkandin.

– Norėjo rytoj užeiti mūsų aplankyti, – atsiliepia močiutė.

– O ką jam atsakėte? – vėl šūkteli senelis, nors viską girdėjo.

– Pasakiau, kad turime vykti į ligoninę.

– Rytoj?

– Pasakiau, kad jums tyrimai.

– Gerai.

– Jis Kopenhagoje. Norėjo rytoj užeiti. Pasakiau jam, kad nepavyks pasimatyti.

– Gerai.

Senelis vėl pagarsina muziką.

Virtuvėje močiutė kurį laiką stovi, abiem rankom atsirėmusi į kriauklę, paskui išsitiesia ir išima peleninę iš vandens, norėdama ją nušluostyti.

Ne, neteisingai... Tai tik sentimentalios mano fantazijos. Mano močiutei nereikėjo pasiremti. Ji priėmė sprendimą, jau seniai priėmė šį sprendimą, o jei būtų buvusi sentimentali, dar ir šiandien gyventų. Aną spalio dieną prieš šešiolika metų ji buvo visiškai sveika septyniasdešimt vienerių metų moteris.

*

Po močiutės mirties mes – mano teta, mano mama ir aš – iškraustėme jos drabužių spintą. Aš pasiėmiau striukę, atrodančią lyg būtų siūta iš gyvatės odos, bet iš tiesų yra sintetinė. Močiutė pati ją siuvosi. Dirbtinė oda atrodo taip tikroviškai, kad vilkint ta striuke man ne kartą teko išklausyti gyvūnų apsaugos šalininkų priekaištus. Per tą laiką sintetikos sluoksnis prie apykaklės keliose vietose nuspuro ir dabar matosi žalias pamušalas, bet aš ją vis dar dėviu,

jausdama tokį keistą šeimyninį pasididžiavimą. Žinoma, tik vėsiomis dienomis, nes ją apsirengus ima pilti prakaitas, nors mano močiutė, žinoma, to niekuomet nebūtų leidusi pastebėti.

Rengėsi ji ekstravagantiškai. Gyvatės odą imituojančią striukę derino prie tos pačios medžiagos kelnių, ir tai, kad šitaip apsitaisiusi neatrodė kaip iš maskarado, o paprasčiausiai dailiai, liudijo apie įgimtą eleganciją. Viskas jai derėjo. Ji galėjo vilkėti ką panorėjusi – taip ir darė; mėgo į akis krintančius papuošalus ir ryškias spalvas, derino odą su megztais dalykais, pūkuotus medvilnės nertinius ir kordą, raišiojo, ką tik galėjo, apie liekną savo liemenį, o vasarą vilkėjo žemę siekiančius geltono kilpinio audinio drabužius ir nešiojo pusę veido slepiančius saulės akinius.

Vienintelis dalykas, visiškai nederėjęs prie visos jos povyzos, buvo batai, kuriuos radome tvarkingai išrikiuotus eilėmis atskiroje spintoje. Močiutė turėjo kažin kokį pėdų defektą, gal gangliją, kurio, tiesa, niekada nemačiau ir vargu ar matė kuris nors kitas, nes ji rūpestingai vengė rodyti pėdas. Vaikščiojo šiek tiek į vidų pakreiptomis pėdomis ir avėjo vien tik bekulnius uždarus batus šviesiais guminiais „bobučių“ padais, nors tai netrukdė jai vaikščioti išdidžiai ir labai tiesiai. Žingsniavo šaligatviais, tarsi skrietų raudonu, kitiems nematomu kilimu.

Jei kurio nors žmogaus ji tiesiog negalėdavo pakęsti, paprasčiausiai žvelgdavo jo nematydama, ir tai Vera darydavo taip tobulai, kad priešais ją stovinčiajam žemės atmosferos temperatūra keliais laipsniais atvėsdavo. Ji elgdavosi taip, tarsi to žmogaus apskritai nebūtų, nors šis stovėdavo tiesiai

priešais ją. Močiutė žvelgdavo kiaurai, tarsi per jo galvą matytų kitą gatvės pusę ir ten taip pat nepastebėtų nieko ypatinga.

Jos buvo bijomasi ir ja žavimasi. Jai įėjus į patalpą, pilną žmonių, visi persiimdavo jos nuotaika, mat tokia stipri, tokia įtaigi buvo jos asmenybė. Jei ji juokdavosi, visiems išsyk palengvėdavo. Jei būdavo pavargusi, ar, sergėk Dieve, prasto ūpo, visų nuotaika galėjo čia pat subjurti.

Nemanau, kad močiutė suvokė savo poveikį kitiems. Man atrodo, ji manė esanti elegantiška, įdomi, sumani, simpatinga moteris, mėgstanti virti, kepti ir lankytis operoje. Bet ką mes išmanome apie savo močiutes? Šita moterytė, karštą vasaros dieną Budapešte sėdinti priešais mane ant lenktos bydermejerio stiliaus sofos, buvo geriausia jos draugė. Senolei tiek pat metų, kiek šiandien skaičiuotų mano močiutė, aštuoniasdešimt vieneri. Ji šiek tiek kumptelėjusi, kaip netiesiai išaugęs medis, bet kartu visai dar mergaitiška, sodria rausva spalva padažytomis lūpomis. Šiandien mudvi matomės pirmą kartą. Gyvenimas ją nublоškė į Čarlstoną Pietų Karolinoje, kur gyvena jau daugelį metų. Dabar kelioms savaitėms atvyko pasisvečiuoti į savo tėvynę Vengriją ir mano, kad tai bus paskutinė jos viešnagė čia. Kelionės ją varginančios.

Ji apsirengusi labai savotiškai, kaip kartais rengiasi ir kiti senyvi žmonės; bėgant dešimtmečiams jiems tampa nebesvarbu, ar jų skonis dar kam nors priimtinas. Ant juodų berankovių marškinių rateliais vienas aplink kitą šoka balti Eifelio bokšteliai, akiniai tokie milžiniški, kad gerokai kyšo abipus veido. Žastų oda paženklinta švelniomis išilginėmis raukšlėmis. Žiedą atpažįstu išsyk: trys

plonytės viena į kitą sunertos skirtingo aukso atspalvių rinkelės – mano močiutės *Cartier* žiedas.

Kai mudvi susėdame, Erži prisidega cigaretę, vieną iš daugelio, ji rūko *Marlboro*, sėdi pražergtomis kojomis ant paties sofos kraštelio dilbiais atsirėmusi į šlaunis ir žvelgia į mane pro milžiniškų akinių stiklus.

– *Okay,* – sako ji, – *what do you want to know.*

*

1944 metų kovo 19 dieną vokiečiai okupavo Vengriją, taigi pakankamai vėlai, skaičiuojant nuo karo pradžios. Per artimiausius mėnesius jie, demonstruodami iki tol neregėto masto organizuotumą, deportavo apie šešis šimtus tūkstančių Vengrijos žydų; vien tik į Aušvicą vos per du mėnesius pateko apie keturis šimtus trisdešimt tūkstančių. Nauji atvykėliai iš Vengrijos atrodė labai neįprastai. Gerai įmitę, nes taip ilgai išvengę negandų, sveiki – ir jų tiek daug, kad vos spėjo juos galabyti. Bet vokiečiai vis dėlto susidorojo su visu tuo darbu. Iki 1945-ųjų gegužės, taigi per vienerius metus, jie išžudė du trečdalius visų Vengrijos žydų.

Vokiečiams okupavus Vengriją mano močiutė buvo trečią mėnesį nėščia. Po šešių mėnesių, 1944 metų rugsėjo 26-ąją, pačiu pavojingiausiu metu, ji pagimdė sūnų, mano tėvą. Žinome, kad pirmus mėnesius ji slėpė kūdikį stalčiuje. Bet kaip galėjo pasislėpti pati? Kur buvo tas stalčius? Kaip įstengė išvengti geto ir koncentracijos stovyklos? Žinome, kad naudojosi suklastotais dokumentais. Kodėl ji juos turėjo, o senelis ne? Kaip močiutė išgyveno per karą?

*

– *It was a crazy time,* – sako Erži.

Mudvi kalbamės angliškai, aš su vokišku, ji su vengrišku akcentu. Jos akys už didžiulių akinių stiklų labai gyvos. Beprotiškas laikas, buvę tiek daug darbo, tiek daug kam reikėję padėti. Ji sako tai smagiu, kone linksmu balsu. Tarsi visa tai būtų didelis ištisinis nuotykis. O juk pati žydė. Beje, kaip išgyveno vokiečių okupaciją?

– Suklastoti popieriai, – atsako lyg tarp kitko. – Mano tėvas dalyvavo pasipriešinimo judėjime, mes galėjome gauti daugybę padirbtų dokumentų. Tai buvo nuostabus laikas, žinoma, tai buvo baisus metas, bet aš kiaurą parą jausdavausi užvaldyta manijos. Tai buvo nuostabus pojūtis, kad galiu padėti. Buvau jauna, gal nemokėjau rimtai įžvelgti pavojų. Tiesą sakant, visą laiką visur laksčiau, parūpindavau žmonėms suklastotus dokumentus ir jaučiausi esanti gerasis angelas.

Jei tai buvo šitaip paprasta, tai kodėl mano senelis, geriausios jos draugės vyras, pateko į koncentracijos stovyklą?

– Jis buvo mobilizuotas į žydų vyrų darbo komandą ir iš ten išgabentas. Ten jau negalėjome nieko padaryti. Tavo močiutė turėjo padirbtus dokumentus. Žinau, kad žydų žvaigždę ji nešiojo tik vieną dieną, paskui ją vėl nusiėmė. Bet nežinau, kur gyveno, anuo metu mudvi mažai bendravome.

Anuomet močiutė įtarinėjusi ją bendradarbiaujant su vokiečiais, pasakoja Erži. Tada, kai aplink daugybė pažįstamų būdavo kišami į getą ar dingdavo be žinios, Erži

be jokios baimės, sveikutėlė ir kuo puikiausiai nusiteikusi lakstė, kur panorėjusi, o tai mano močiutei atrodę keista. Be to, jų keliai dėl vyrų ir šiaip keleriems metams buvo išsiskyrę, kalbėjo ji. Abi buvusios iki ausų įsimylėjusios, dar ką tik ištekėjusios, tad draugystėms nelikę vietos. Bet ji kartelį, kelios dienos prieš gimdymą, aplankiusi mano močiutę ligoninėje.

Tai mano tėvas gimęs ligoninėje?

– Taip. Ji turėjo suklastotus dokumentus. Jos motina taip pat buvo tenai kai aš atėjau aplankyti. Vera buvusi baisiai prastos nuotaikos.

Erži nusijuokia ir paskui pasakoja, kaip jiedvi, mano močiutė ir ji, susipažinusios, kaip mokykloje susidraugavusios ir viską dariusios drauge: kartu ruošdavusios namų darbus, lankydavusios baleto pamokas, rūkydavusios cigaretes. Kaip tapusios geriausiomis draugėmis, nes šiaip jau daug draugų neturėjusios. Ir aš įsivaizduoju ją dailesnę už kitas klasės mergaites, gražią, protingą ir tikriausiai baisiai pasipūtusią.

Po vestuvių mano seneliai įsikėlė į prašmatnų biurgerių namą netoli operos teatro, tiesiai priešais vieną iš judriausių miesto aikščių, priešais Oktagoną, kur kirtosi keturios gatvės ir kur iš tramvajaus galėjai persėsti į metro. Tas namas tebestovi. Dabar ant jo stogo sumontuota šviečianti reklama, sutemus jau iš tolo gali įskaityti žalių raidžių užrašą *Rolex,* virš raidės *l* puikuojasi geltona karūnėlė. Tai vienas iš tų pietinei Europai būdingų nuomojamų butų namų, apjuosiančių vidinį kiemą. Laiptinė jungia namo aukštus, vienas į kitą, kaip teatre, atgręžtomis baliustradomis. Tinginiai gali naudotis liftu parūdijusiomis ir jas varstant girgždančiomis geležinėmis durimis.

Mano seneliai gyveno trečiame aukšte. Įstrižai nuo jų, aukštu žemiau, buvo įsikūręs senelio vyresnysis brolis su žmona ir vaiku. Jis mirė septintąjį dešimtmetį naujojoje savo tėvynėje Australijoje. Nuotraukose atrodo kaip išplaukęs mano senelio akvarelės eskizas. Senelio veido bruožai buvo maloniai proporcingi, o jo brolio – lyg išsiklaipę. Jo veidas buvo siauresnis, akys gaubiamos tamsių šešėlių. Dirbo advokatu, buvo vardu Juozapas, visų vadinamas Dodo. Visgi esama tikslių žinių, kaip jis išgyveno per karą. Išliko laiškas, kurį 1946 metais parašė buvusiam mokyklos draugui; jame pasakoja, kaip nesyk išvengė gestapo suėmimo ir paskutines savaites iki karo pabaigos slapstėsi Oktagono aikštės namo bute, kuriame buvo leista likti gyventi jo ne žydų tautybės žmonai.

Apie mano senelius tame laiške rašoma taip: „Tebegyvi ir artimiausi mano šeimos nariai. Pišta vedė 1942-aisiais. 1944-ųjų pabaigoje jiems gimė berniukas – puiki chronologija – jo žmona su mažyliu sunkmečiu slapstėsi, turėdami padirbtus dokumentus. Pišta su darbo prievolės būriu buvo išgabentas į Lenkiją: iš ten jie kulniavo, darydami lankstą aplink Budapeštą, visą tą ilgą kelią iki pat Mauthauzeno, o vėliau ir iki Gunskircheno. Manau, kad tau dabar jau žinomi tų miestų vardai dėl liūdnos jų šlovės; vienaip ar kitaip, jie yra vakarinėje Austrijos dalyje.“

Taigi ir iš jo nesužinojome nieko konkretesnio apie mano močiutės buveinę. Gal ir ji galėjo slapstytis Oktagono aikštės name, kuriame, kaip rašo Dodo, prieš karo pabaigą buvo apgyvendinti vokiečių gestapininkai, kaip vėliau paaiškėjo, laimei, nes čia buvai apsaugotas nuo

vengrų nacių, vadinamųjų strėliakryžių*, visur šniukštinėjančių ir ieškančių žydų.

Šiaip ar taip, jos tėvams laimė šypsojosi trumpiau. Nors ir jie turėjo padirbtus dokumentus, kaip man papasakojo Erži, juos karui baigiantis name, kuriame slėpėsi, susekė strėliakryžiai. Jis buvo už Budapešto, tas apleistas kaimo namas. O gal tai buvo nebeveikiantis fabrikas kurioje nors Dono saloje – tai mano tėvo versija. Tiek Erži, tiek mano tėvas sakė, kad močiutės tėvus išdavę iš kamino rūkstantys dūmai. Kaip ir šimtai kitų žydų, paskutiniais karo mėnesiais jie buvo išvaryti ant Dono kranto, nušauti ir sumesti į upę. Žuvo1944-ųjų gruodį, tiksli žūties data nežinoma.

Močiutė niekuomet apie juos nekalbėdavo. Jie buvo ir jų nebėra, taigi, o dabar kalbėkime apie linksmesnius dalykus.

Jų vardai iškalti Budapešto Holokausto atminties centro memorialinėje lentoje: Gizela ir Elmeras Felneriai. Jų vardai užrašyti visai mažomis raidelėmis tarp tūkstančių kitų nužudytųjų vardų. Tėvas ir teta man pasakojo, kad Gizela mėgo gėles, buvo sionistė ir kad buvo kamuojama depresijų. Elmeras buvo inžinierius, turėjo didžiulius ūsus, plikę, buvo malonus ir linksmas.

Net keista, tiek telieka iš žmonių.

*

Paskui muzika baigiasi, o senelis šito net nepastebi, nejunta jis ir to, kaip žmona kelius užkloja vilnoniu languotu

---

* *Nyilaskeresztes párt (vengr.)* sukryžiuotų strėlių partija, Vengrijos nacionalsocialistų partija, veikusi 1937–1945 m.

pledu, šiaip jau gulinčiu ant sofos. Jis užmigo sėdėdamas krėsle, palenkęs galvą į šoną, šiek tiek prasižiojęs, retsykiais pro miegus gargtelėdamas.

Močiutė maunasi geltonas gumines pirštines ir raitojasi rankoves. Ji nusiteikusi palikti tviskančius namus. Kai išsiurbia, iššluosto, iššveičia ir sutvarko miegamąjį, vonią ir virtuvę, ateina eilė valgomajam, į kurį patenkama iš svetainės ir kuris retai naudojamas, ypač nuo tada, kai senelis susirgo, ir jiedu nebekviečia svečių vaišėms.

Ant sienos kabo tamsiai raudonas persų kilimas, į kurį ji dabar žiūri lyg pirmąsyk matydama. Jis ten kabo nuo pat įkurtuvių. Tiesą sakant, niūrokas, galvoja ji. Keista, anksčiau šitai nekrito į akis. Močiutė kilimą padaužo, labai pastebimų dulkių nepakyla, juo geriau, svarsto ji, antraip būtų tekę ieškoti kilimų dulkintuvo.

Šunį ji paliko sode. Tikriausiai anas jau seniai tupi prie durų ir laukia įleidžiamas vidun; Micė niekuomet nemokėdavo ilgesnį laiką viena rasti užsiėmimų sode, bet močiutė amsėjimo dar negirdėjo.

Ant valgomojo stalo guli keli laiškai, sąskaitos už telefoną, automobilio draudimą, elektrą. Ji paima voką ir bando įskaityti datą, užspaustą ant pašto ženklo. Kažkuri rugpjūčio diena. Daugiau nežiūrėdama ji sumeta visą krūvelę į jau iki pusės pripildytą šiukšlių maišą. Nepamiršo išmesti nei liekninančių tablečių, nei visų šiek tiek nudėvėtų apatinių kelnaičių. Iš tikrųjų tokių dalykų niekas neturi matyti.

Po laiškais būta peleninės, močiutė ją pakelia ir tiriamai pažiūri. Regis, švari. Tai balto plastiko peleninė, ant kurios juodomis, lyg regos tikrinimo lentelėje vis mažėjančiomis

raidėmis užrašyta: „*Too much sex makes you shortsighted*“. Pišta ją nupirko kažkuriame Amerikos oro uoste. Pišta, kas gi dar. Tai jo humoras. Tai jo dėka virtuvėje ant sienos atsirado laikrodis, ant kurio ciferblato puikuojasi užrašas: „*No whiskey before 5 o'clock*“. Rodyklės visuomet rodo penkias minutes po penkių.

Mano senelio humoras visuomet būdavo dviprasmiškas, kaip ir siužetiniai *Playboy* žurnalo piešinėliai. Ir toks pat nekaltas. Jo pokštai būdavo vis tie patys, o repertuaras labai nuspėjamas. Pavyzdžiui, jis sakydavo: „Mano žmonos kojos kaip gazelės,“ – ir trumpai patylėjęs šelmiškai pridurdavo, – „lieknos ir plaukuotos.“ O jei kuris paklausdavo, kodėl jiedu kreipiasi vienas į kitą „jūs“, jis atsakydavo: „Jei savo žmoną tujinčiau, jai, ko gero, šautų į galvą mintis imti tujinti ir mane, o tai... – šioje vietoje jis tariamai pasipiktinęs imdavo purtyti galvą, – būtų jau nei šis, nei tas.“

Dabar jau girdėti lauke ambrijantis šuo. Micė, regis, įsižeidusi. Močiutė padeda ant stalo peleninę ir stumteli į vietą kėdę. Ji darsyk apsižvalgo, bet šioje patalpoje, šiaip ar taip, nebėra ko veikti. Stiklinė spinta, kurioje laikomos senos taurės ir apačioje alkoholiniai gėrimai, atrodo kaip ką tik išblizginta. Gaidos ant nedidelio pianino, tokio išsiderinusio, kad Pišta jau daugelį metų juo nebegroja, tvarkingai sudėtos į krūvelę. Ant viršaus guli „Diabeli keturioms rankoms“. Ji dar nuskuba prie lango ir pataiso apačioje užlinkusią užuolaidą. Šitaip, galvoja ji. Ir eina įleisti šuns.

*

Einu per Budapeštą ir bandau įsivaizduoti, kaip šis miestas atrodė anksčiau. Šen bei ten stūkso atgrasūs, rudi dėžės formos pastatai – rytų bloko palikimas, kuriuos šiandien priglobia viešbučių tinklai, bet jei primerki akis ir vaizdas šiek tiek susilieja, gali nujausti, kaip viskas atrodė praeityje. Namai lenktais vestibiuliais ir vidaus kiemai. Daug paminklų. Ilgais bulvarais, besidriekiančiais palei Doną, švilpia vėjas, pūsdamas į veidą plaukus, šitai nervina. Mažai ką žinau apie šią šalį. Žmonės draugiški, bet nėra perdėtai mandagūs. Vyrai žvalgosi į moteris. Moterys anksti sustorėja. Vengrų kalba skamba nervingai.

Einu per miestą ir bandau pajusti, ar jis manyje suvirpins kokią nors stygą. Ar kas nors pasirodys man artima, kad ir žmonių mentalitetas. Stovėdama Dono pakrantėje ir žvelgdama į tiltą, vedantį iš Pesto į kitame krante stovintį Budą, staiga tariuosi kažką prisiminusi, kaip būva, kai pusiausnūda ką nors išgirsti ir tariesi žinąs, nors ir nežinai iš kur. Paskui suvokiu, kad vaizdas viso labo man primena Prahą. Donas, tiltas, kalvos kitapus upės. Taip, lygiai kaip Prahoje, gal čia tik mažiau prastai nusiteikusių, juodai apsirengusių mokyklinukų, ištisomis klasėmis pėdinančių mokytojams iš paskos ir nepakeliančių žvilgsnių nuo savo sportbačių.

Įstrižai nuo parlamento rūmų, kurie tokie ilgi ir dar pastatyti pernelyg arti Dono pakrantės, kad atrodo neproporcingai, stovi paminklas, turintis priminti holokaustą, masinius žydų šaudymus, vykusius šioje ir daugelyje kitų vietų. Tai jaudinamas, atgrasus meno kūrinys: ant kranto

sutvirtinimo rikiuojasi gal dvidešimt porų batų, originalaus dydžio, išlietų iš metalo, į upę atgręžtomis nosimis. Atrodo, lyg kas nors būtų pavogęs statulas, avėjusias tais batais. Arba kad pakrantė likusi nesutvarkyta po pikniko. Na, tebūnie. Taigi šitai galėjo įvykti čia. Jie, melancholiškoji Gizela ir malonusis Elmaras, galėjo būti sušaudyti čia – už nugaros stūkso parlamentas, prieš akis driekiasi Budos kalvos, iš kairės plyti Grandinių tiltas. Gal tai paskutinis jų matytas vaizdas. Šioje vietoje krantas status, tikrai bus kokie keturi metrai, apačioje riogso uolos ir akmenys.

Grįždama į viešbutį ir girdėdama žmones gatvėse kalbantis vengriškai, aš ir vėl pagalvoju, kaip man patinka ši kalba, nors visai jos nesuprantu. Šitos kalbos skambėjimas. Šokčiojantis jos ritmas, atsirandantis dėl pirmųjų skiemenų kirčiavimo, daug žemųjų balsių – visa tai man artima ir veikia raminamai, kaip vaikystės lopšinė. Aš pati, deja, vengriškai galiu bendrauti tik su šunimis: *Hol a cica? Megyünk sétálni! Jó kutya, rossz kutya, kis kutya.* Kur katė? Eikš, pasivaikščiosime! Geras šuo, piktas šuo, mažas šuo. Tik tiek. Net savo pavardės nemoku teisingai ištarti. Kai kartą paskambinau tėčiui į viešbutį Budapešte, manęs naktinis durininkas nesuprato tol, kol vengrišką savo pačios pavardę ištariau plačia amerikietiškai angliška tartimi. Tuomet pagaliau mane sujungė su ponu Ėdordžėnu.

Kiek manyje esama vengrės? Mano teta, gyvenanti Danijoje nuo devynerių metų, turinti danišką pasą ir vaikus danus, sako laikanti save Budapešto žyde. Ji nešioja grandinėlę su dviem pakabukais: kryželiu ir Dovydo žvaigžde. Mano tėtis jaučiasi esąs danas, bet tebeskaičiuoja vengriškai. Turiu mamą vokietę ir tėtį, kuris jaučiasi esąs

danas, bet, sprendžiant pagal kilmę, turi tris trečdalius vengriško ir vieną ketvirtį kroatiško kraujo. Mano tėtis yra žydų kilmės, o mama ne. Ką tai man reiškia? Ką reiškia būti ko nors puse? Ar tai pranašumas per futbolo varžybas ne privalėti, o galėti – nelygu padėtis – „sirgti“ už vokiečių komandą? Ar nebūtų lengviau būti kuo nors visu, tegul ir šimtaprocentiniu pralaimėtoju? Mano pasas daniškas, taigi esu danė. Bet ar tikrai aš danė? Kodėl kaip tiktai daniški pasai, lyginant tarptautiniu mastu, klastojami dažniausiai, ir dėl to mane visuomet tikrina ilgiau nei kitus?

*

Kai buvau dar maža, dažnai girdėdavau sakant, kad aš esanti kaip mano močiutė. Tai tekdavo išgirsti, kai būdavau visiškai priešingos nuomonės nei kiti arba paprasčiausiai itin prastai nusiteikusi. Dažniausiai šitaip sakydavo mama, kuri, nors ir labai mėgo anytą, bet, matyt, šiek tiek prisibijojo jos temperamento.

Mama buvo pasakojusi man apie pirmąją savo viešnagę pas uošvius Kopenhagoje. Aš buvau dar kūdikis, ir mamai atrodę, kad maistas, kurį ruošė mano močiutė – austrų ir vengrų miltiniai patiekalai bei žuvies valgiai – man būsiąs šiek tiek per sunkus. Taigi ji nuėjusi į prekybos centrą ir nupirkusi daržovių, kurias norėjusi paruošti specialiai man. Tai patyrusi močiutė klaikiai įsižeidusi. Visą dieną marčiai nesakiusi nė žodelio, tai būtybei, kurią vedė jos sūnus ir kuriai valgis, katrą ruošdama ji šitiek vargo, matyt, buvęs nepakankamai geras. Galiausiai senelis viską užglaistęs, galiu lažintis – jis turėjo nemažai tokios patirties. Uošvis

išėjęs su marčia pasivaikščioti, pasakojo mama, ir bandęs paaiškinti savo žmonos elgesį. Kartais ji esanti sunkoko būdo, kalbėjęs jis, bet taip nutinką tik dėl jos noro visiems viską padaryti kaip galima geriau. Kadangi puikiai pažįstu visus tos istorijos dalyvius, spėju, kad mama bus tas žmogus, kuris galiausiai atsiprašė.

Mylėjau močiutę švelniai ja žavėdamasi, tikėjausi, kad per stebuklą vieną gražią dieną galbūt vis dėlto imsiu į ją panėšėti išvaizda, ir ieškojau mus siejančių dalykų, daiktų, kuriais būtume galėjusios dalytis. Kai buvau kokių keturiolikos metų ir kai mano didžiausias pomėgis buvo žavėtis garsiausiomis pasaulio manekenėmis, paprašiau močiutės rinkti man visų daniškų iliustruotų žurnalų iškarpas, kad ir menkiausiai susijusias su Rene Simonsen, populiaria danų manekene toli viena nuo kitos įsodintomis akimis ir atviru kampuotu veidu. Močiutė iš manęs nepasišaipė, bet paklausė: „Kuo toji vardu? Palūkėk, tuoj atsinešiu rašiklį.“ O po kelių savaičių atėjo pirma iš daugelio pašto siuntų su Rene Simonsen daniškų laikraščių iškarpomis.

Vėliau – tada močiutė buvo jau mirusi – aš pradėjau rūkyti, ir, manau, dėl to labiausiai kaltas jos atminimas. Dūmijau kaip ji. Vieną cigaretę po kitos. Ir skleidžiau tokius pat, kaip ir ji, kvapus. Ilgai nesilioviau rūkiusi, nes man tai būtų atrodę lyg išdavystė. Rūkydama jaučiausi jai artima. Paskui vis dėlto mečiau. Nugalėjo raukšlių baimė.

*

Mano močiutė per tą laiką spėjo tvarkydama apeiti visą svetainę. Sulygino knygas lentynoje, supurtė sofos pagal-

vėles, iš dvigubo lango tarpo išėmė tris negyvas muses ir, kaip paprastai, nusistebėjo – kaip jos įsigudrina tenai patekti. Jai tai buvo neįmenama mįslė, nes langai visuomet laikomi uždaryti, o butui vėdinti atidaromos terasos durys. Pagaliau ji pakeitė ir palubės šviestuvo lemputę, perdegusią jau prieš kelis mėnesius, nuotolinio valdymo pultą padėjo ant televizoriaus, o ekraną nuvalė antistatinio poveikio šluoste, kuri paskui irgi nukeliavo šiukšlių maišan. Po komoda aptiko plaukų segtuką – nė nenumano, kieno jis galėtų būti ir kiek laiko čia guli, o plyšyje tarp sofos sėdimosios dalies ir atramos pagaliau netyčia rado nešiojamojo kompaktinių plokštelių grotuvo laidą, kurio ieškodama prieš keletą savaičių išvertė visą butą.

Trečiadieniais ji kartais vesdavo gimnastikos pratybas senyviems žmonėms. Visa tai organizuodavo liaudies universitetas, užsiėmimai vykdavo vienoje iš tų įvairiems tikslams pritaikomų salių, palei kurių sienas rikiavosi atremti stori mėlyni čiužiniai, o einant medinėmis grindimis cypčiojo batų padai. Tai būdavo vadinama senjorų *Jazzdance*, bet iš tiesų reiškė ne ką daugiau kaip pritūpimus ir ėjimą ratu pagal pakilią muziką, grojamą močiutės kompaktinių diskų grotuvo. Prieš kurį laiką, neradus šito laido, močiutei teko neštis senąjį kasetinį grotuvą, o kad dėl tos priežasties ji kone vėlavo, paprasčiausiai paliko ten jau įdėtą kasetę. Tąsyk senoliams teko mankštintis pagal Smetanos muziką.

Močiutės atlyginimas prilygo išlaidų kompensacijai, pratybas ji vedė daugiau dėl pramogos. Jai patiko išeiti iš namų ir dirbti savo darbą, net jeigu čia buvo labiau reikalinga kaip senelių slaugė nei kaip gydomosios gimnastikos instruktorė, kaip kaskart pamanydavo, kai senjo-

rams atliekant dar tik antrą pratimą jau išgirsdavo sunkų šniokštavimą ir matydavo išraudusius jų veidus. Ji niekino senatvę, kai ši būdavo tokia akivaizdi: iššokusios venos, išplitusios senatvinės pigmentinės dėmės, suglebusi, apdribusi oda. Garsiai danų kalba skaičiuodama taktus ir grupei kaskart maloniai primindama nepamiršti iškvėpti, ji mintijo piktas mintis. Daugelio grupės lankytojų išvaizdą vertino kaip įžūlumą: lašinių rinkės ant klubų jai liudijo apie nedrausmingumą, o apsikęsti su nukarusia pasmakrio oda atrodė paprasčiausiai kvaila. Juk šiais laikais galima tuos dalykus šiek tiek patvarkyti, ir ji nesuprato, kokie čia gali būti argumentai, liudijantys prieš. Jei pati sau atrodytų estetine prasme nepriimtinai, ryžtųsi odos patempimui. Jau nuo seno skaitė viską, ką apie tai rašydavo laikraščiai. Bet apskritai savimi buvo visiškai patenkinta. Turėjo gerus genus. Valgė saikingai. O išsiplėtusios venos, suprantama, buvo išoperuotos.

Močiutė suvynioja kompaktinių plokštelių grotuvo laidą ir padeda ant stalo. Kai pabus Pišta, paklaus, kur turėtų jį padėti. Šeimoje jis atsakingas už elektros prietaisus, mat jų kompetencijos sritys aiškiai padalytos. Žvilgteli į vyrą – šis tebemiega. Galva per tą laiką dar daugiau nulinkusi į šoną, neatrodo, kad būtų patogu, bet jis, regis, visai patenkintas. Vargšelis, dabar ji, deja, privalo siurbti, nes visa kita jau padaryta. Kaip galėdama tyliau kiša siurblio laido šakutę į laisvą kištukinį lizdą, stabteli ir paspaudžia mygtuką. Garsiai burgzdamas prietaisas įsijungia.

Kai ji dar kartą pažvelgia į vyrą, jo galva nusvirusi jau į kitą pusę.

*

Budapeštas, 1945-ųjų gegužė. Miestas – vieni griuvėsiai, Grandinių tiltas, susprogdintas į dvi dalis ir sukritęs į Doną. Bet karas baigėsi, baigėsi ir slapstymasis. Mano močiutė sugrįžo į Oktagono aikštės butą, kuris išliko sveikas, išskyrus išdužusius langų stiklus. Ji priėmė gyventi draugę, vakarais skambinančią bare pianinu; ta mergina, pasak Erži, buvo gabi atlikėja. Kad užsidirbtų pinigų, mano močiutė, be vengrų kalbos, beveik tobulai mokėjusi prancūziškai ir vokiškai, dirbo vertėja ir gide, o vakarais dar ir padavėja tame bare, kuriame skambino jos draugė. Močiutė gaudavusi labai daug arbatpinigių, daugiausia iš amerikiečių, pasakoja Erži ir suokalbiškai žiūri, lyg tuos pinigus kareiviai būtų kaišioję močiutei į liemenėlę. Taigi ji įstengusi mokėti auklei, prižiūrėjusiai anuomet tik kelių mėnesių mano tėvą. Močiutė tada buvo dvidešimt penkerių. Daili jauna moteris, kurios gyvenimą, vos jam prasidėjus, pertraukė karas. Ji gyveno, bet viskas buvo blogai. Tėvai žuvę, o vyras? Karo belaisviai grįžo į Budapeštą, taip pat ir žmonės, išlaisvinti iš koncentracijos stovyklų, o iš mano senelio nebuvo jokių žinių. Su kiekviena diena mažėjo tikimybė, kad jis dar gyvas. Atėjo gegužė, paskui birželis, liepa.

Erži sako, anuomet ji pirmą kartą išgirdusi draugę kalbant apie savižudybę. Ši sakiusi, jei Pišta negrįšiąs, ji nusižudysianti. Nepaisydama vaiko? Su vaiku? Kiek rimti tada buvo jos ketinimai?

Prisimenu vieną Nyčės citatą, kartą girdėtą per religijos ir etikos pamoką – vėliau jos niekur neberadau. O gal tai būta Sartro minties... Jos prasmė tokia, kad visuomet gyvenime,

kiekvieną akimirką, esančios trys galimybės: galima ko nors imtis, nieko nedaryti arba nusižudyti. Ar tai mintis, galinti suteikti jėgų? Nes ji viską, net blogus laikus, leidžia įsivaizduoti kaip laisvą pasirinkimą? Ar mintis apie pačios nulemtą pabaigą mano močiutei kėlė nuotaiką? Teikė tikrumo, kad niekada nebebus pasmerkta nežinomybei? Išlaisvino iš didelių baimių, kad galiausiai nereikėtų kentėti viso to, ko nenori patirti: ligos, senatvės, karšaties?

1945-ųjų gegužės ketvirtąją Gunskircheno koncentracijos stovyklą išvadavo amerikiečiai. Internete skaitau visa tai mačiusių amerikiečių kareivių parodymus. Jie pasakoja apie iki griaučių sulysusius vyrus, pusiau išprotėjusius iš alkio ir troškulio, per silpnus, kad įstengtų išgabenti mirusiuosius, tįsančius ir pūvančius kas keli metrai. Buvo karšta gegužė, veikiausiai klaikiai dvokė. Dvi dienas iki išvadavimo SS pasitraukė iš stovyklos, vien per tas dvi dienas mirė apie du tūkstančius žmonių. Kilo dėmėtosios šiltinės epidemija, mano senelis buvo tarp susirgusiųjų, kuriems nebuvo nei vaistų, nei vandens, nei maisto. Kiek mums žinoma, senelis dar kurį laiką gulėjo ligoninėje. Tik paskui susiruošė namolio. Kiek mums žinoma, pėsčiomis. Liepos dešimtąją pasiekė Budapeštą. Tai buvo mano dėdės Ištvano, dabar gyvenančio Melburne, gimtadienis. Jis gerai prisimena tą dieną, bent jau tos dienos prisiminimą (tądien jam sukako treji): buvo šventiškai padengtas stalas, padėta lėkštė ir mano seneliui, jei jis vis dėlto grįžtų. Ir iš tiesų pasigirdo beldimas, o gal skambutis. Jie atidarė duris, o už jų stovėjo mano senelis, sulysęs, ilga barzda, vos atpažįstamas, bet gyvas, tai buvo jis, vėl pagaliau čia.

*

Močiutė stovi miegamajame prie spintos ir svarsto. Ką tik savo draugei Erži parašė laišką, pravirkdžiusį ją pačią. Tiesą sakant, buvo ketinusi parašyti visiškai šaltai, kaip ir viską darė šią dieną, eilinę dieną, vieną iš tų sekmadienių, kai privalu sutvarkyti tam tikrus reikalus. Bet paskui parašė sakinį „nepamiršk manęs", netikėtai atsirado tie du žodžiai, užrašyti ant popieriaus lapo rašalu, dešinėn palinkusia jos rašysena, ji nesugalvojo kitokių atsisveikinimo žodžių, ir staiga akys sudrėko, neįstengė sulaikyti kelių ašarų, ir jos nusirito skruostais. Laimė, Pišta šito nepamatė. Jo tolygus knarkimas buvo girdimas net virtuvėje. Nepamiršk manęs – ne, Erži neturi jos pamiršti, kaip ir ji niekuomet nebūtų pamiršusi Erži, jei viskas būtų susiklostę kitaip. Erži, mažoji jos drauguže, vienintelė artima būtybė nuo mokyklos laikų, be Pištos, suprantama, bet tai visai kas kita.

Ji pasirašė laišką, o kai norėjo dėti į voką, pamanė, kad būtų miela ką nors nusiųsti jos dukrai Klari. Kas galėtų ją pradžiuginti? Tas klausimas nuvedė močiutę į miegamąjį prie spintos, nes pirma kilusi mintis – nusiųsti palyginti mažai naudotų kvepalų buteliuką – jai pasirodė nelengvai įgyvendinama. Ar raudonas švarkelis, kadaise Pištos parvežtas iš Paryžiaus, jai tiktų? Ne, nutarė ji, pernelyg elegantiškas. Tai pasakytina beveik apie viską, ką talpina jos spinta, nes Klari galima apibūdinti įvairiai, tik tikrai sunku būtų pavadinti elegantiška. Galiausiai močiutė iš apatiniame stalčiuje laikomų sulankstytų drabužių ištraukia tiurkio spalvos treningo kelnes. Jos beveik naujos. Prak-

tiškai nemūvėtos. O Klari išvaizda liudija, kad truputis sporto jai nepakenktų. Ji atidžiai apžiūri kelnes ir, neaptikusi didesnių dėmių ar skylių, eina ieškoti pakankamai didelio voko.

*

Stingy – tai Erži vartojamas žodis. Turiu pažiūrėti į žodyną: stingy – gobšus, smulkmeniškas, šykštus. Prie mūsų prisidėjo Erži dukra Klari, ji prisėdo prie motinos, kuri, keista, gal dėl to, kad pasirinkusi tokią sodrią lūpų spalvą, atrodo kur kas jaunesnė už visiškai nepasidažiusią savo dukrą. (Įsidėmėti: nuo aštuoniasdešimties – nepamažinti lūpdažio.) Abi kvatoja pasakodamos apie treningo kelnes, mano močiutės atsiųstas Klari. Tokia vargana dovana, dėvėtos treningo kelnės, ties keliais jau visai suskydusios.

Abi moteriškės ant sofos taip įsilinksmina dėl mano močiutės šykštumo, kad pasijuntu nejaukiai. Šiaip ar taip, juk ji mirusi. Ir, beje, mano močiutė. Bet suprantu, ką jos turi galvoje. Močiutė prašydavo mano tėvų iš Vokietijos atsiųsti didelių pakuočių „Tik vienas lašas“, nes Danijoje skysčio burnai skalauti tokiomis palankiomis kainomis nebuvo. Jei kas iš saviškių skrisdavo lėktuvu, *Duty-free* parduotuvėje privalėdavo nupirkti jai bloką *Prince Denmark*. Erži pasakoja, kad močiutė prašiusi atsiųsti jai iš Amerikos siuvimo adatų. Adatų! Apie kokias sumas čia galėjo būti kalbama?

Tėvas sako, kad taupymas buvo jos pomėgis. Tikra aistra. Jai teikę pasitenkinimą dėvėtų drabužių parduotuvėse rasti daiktai, atrodantys lyg būtų nauji. Tai ji tvarkė

šeimos pinigus. Senelis atiduodavo viską, ką uždirbdavo, ir jei norėdavo gimtadienio proga jai ką nors nupirkti, pirmiausia turėdavo gauti jos pritarimą ir tam tikrą pinigų sumą.

Visi esame patyrę jos taupumą. Prieš gaudami dovanų visuomet patirdavome siaubą: kuo gi šįsyk negalėsime džiaugtis? Prisimenu per mažus trumparankovius marškinėlius, kurių kvapas išduodavo, kad jie ilgą laiką išgulėjo močiutės namuose (jie dvokdavo, tarsi būtų laikyti peleninėje). Regis, jau gerokai skaityta knyga. Ne visiškai pilnas vonios putų buteliukas. Močiutė vėliau visuomet apie gautą dovaną pasiteiraudavo. Ar dovana pradžiuginusi gavėją? Ar paveikslas jau pakabintas? Kitą kartą atvykusi į svečius būtinai norėdavo jį pamatyti. Net jei kokį kartą dovana iš tikrųjų nudžiugindavo, jausdavaisi turįs dirbtinai demonstruoti tą džiaugsmą, nes *labai ačiū* jai niekuomet nepakakdavo, net jei dėkodavai iš širdies, ir kai tik pasitaikydavo proga, imdavo manipuliuoti žodžiais, buvo šios srities meistrė.

– Ar tai tave džiugina?

– Taip, labai!

– Ar šitą drabužį dėvėsi?

– Taip, žinoma.

– Norėčiau pamatyti, kaip tu atrodai juo vilkėdama. Atsiųsk nuotrauką.

– Gerai, atsiųsiu.

– Ar rankovės ne siaurokos?

– Tikrai ne, kuo puikiausiai tinka.

– O ar neturi dar vieno tokio drabužio?

– Ne.

– O kodėl? Gal tau nepatinka pūkuotos medvilnės megztiniai?

– Patinka. Man tie pūkuoti megztinukai labai dailūs, labai ačiū.

Ir taip toliau...

*

Susitinkame su Erži dvi popietes iš eilės. Regis, mūsų pokalbiai ima ją varginti, nes juo ilgiau kalbamės, juo ilgesnės pertraukėlės; stojus tokiai pauzei nebežinau – gal ji tik galvoja, gal netrukus dar ką nors pridurs. *„You have to ask something,"* – paragina mane keletą kartų. Peleninėje užgesintų cigarečių filtrai raudoni nuo jos lūpų dažų.

Koks žmogus buvo mano močiutė?

– Sakytum, ją sudarė dvi asmenybės. Iš vienos pusės ji buvo labai formali, vertino statuso simbolius. Tradicinis moters paveikslas. Puikios laikysenos, į vyrą besikreipianti „jūs", viešai nedeklaruojanti komunistinių pažiūrų, nesilaikanti žydiškų tradicijų, turinti pavyzdinius vaikus. Visose srityse – vien sėkmė. Kitą savo pusę ji atskleisdavo tik man. Tuomet mes šėliodavome. Daug juokdavomės. Tada ji virsdavo paaugle. *Relaxed.* Linksma. Kalbėdavomės apie viską, iš tikrųjų apie viską. Susitikusios jau per pusryčius gerdavome alkoholinius gėrimus, stiprius gėrimus, slivovicą ar ką nors panašaus. Bet... – Erži nutyla ir žvelgia į mane tiriamai, lyg norėdama įsitikinti, ar pakelsiu tiesą. – Ji nebuvo laimingas žmogus. Giliai širdyje labai nepasitikėjo savimi. Manė, kad niekas jos nemyli. Tai buvo jos *idée fixe*. Manė, kad niekas šiame pasaulyje jos nemėgsta. Nė vienas, išskyrus Pištą.

Apstulbau. Niekuomet nebūčiau pagalvojusi. Pabandžiau sudėti į vieną tai, ką išgirdau iš Erži, ir savo pačios susikurtą močiutės paveikslą. Gražioji gydytojo žmona, elegantiška svečius priiminėjanti šeimininkė, puiki virėja, sąmojinga užstalės dama, ta įdomi, sumani, temperamentinga, iki šiol man arogantiška atrodžiusi moteris, pasirodo, iš tikrųjų buvo baisiai savimi nepasitikinti? Besijaučianti nemylima ir vieniša?

Kaip sako anglai: *It does ring a bell.*

Giliausias man pažįstamas jausmas yra nepritapimo jausmas. Aš su juo užaugau. Tai nėra malonus jausmas, ir aš netgi nežinau, dėl ko, tiesą sakant, jis kyla. Kiek save prisimenu, visuomet jaučiausi kitiems trukdanti. Kad visi be manęs būtų laimingesni, tai pasakytina ne tik apie mano šeimą, bet ir apie draugus, apskritai apie visus ir visada. Jaučiuosi iš tikrųjų prie jų nepritampanti. Tarsi visi būtų apskriti, o aš kampuota arba atvirkščiai. Niekas manęs nemyli, manęs neįmanoma mylėti. Tai giliausias mano įsitikinimas ir kartu didžiausia mano baimė, ir jei visiškai jai pasiduodu, manyje kyla jausmas, taip puikiai, kaip joks kitas, pažįstamas – esu visiškai viena.

Dabar jaučiuosi taip, tarsi Erži būtų padovanojusi man lobį. Kokią išgirdau naujieną! Mano močiutė jautėsi lygiai taip pat?

Būčiau linkusi tuoj pat apskambinti visus pažįstamus ir jiems pasakyti: vis dėlto aš nesu beprotė. Tesu savo močiutės vaikaitė. Ji jautėsi taip pat. Buvo tokia kaip aš. Aš esu kaip ji. Valio! Norėjau Erži apkabinti, pakelti ją, tą trapią mažą moterytę, ir šokti su ja po kambarį. Šito nedarau. Esu perdėm priblokšta to naujo suvokimo, perdėm širdyje

sukrėsta. Be to, gal ji nelabai pageidautų būti kilojama. Taigi sėdžiu kaip sėdėjusi ir elgiuosi lyg niekur nieko.

Ir staiga suprantu savo močiutės meilę, tokią išskirtinę, tokią jai primygtinai reikalingą, tokią didžiulę ir galiausiai besąlygišką: įrodyk man, kad aš apsirinku, įrodyk man, kad vis dėlto esu verta meilės, tuomet visuomet būsiu su tavimi, seksiu paskui tave į pačią mirtį.

Netikėtai suprantu ir tai, kodėl ji nenorėjo gyventi be jo, kodėl mirė drauge su juo.

*

Mano močiutė, vis dar su prijuoste, stovi virtuvėje ir atsargų spintelėje ieško sausų mielių pakelio. Ji įsitikinusi, kad mielių dar turi, nors nėra visiškai tuo tikra, mat jau senokai nieko nekepė, bet, tiesą sakant, visuomet laikydavusi jų atsargų, taigi kažkur turėtų būti. Štai. Ne. Tai vanilinis cukrus. Gal bus stalčiuje prie kepimo skardų? Ji ištraukia stalčių, esantį po šaldytuvu, ir staiga gretimame kambaryje pasigirsta garsus pokštelėjimas. Paskui senelio balsas, košiantis negražų vengrišką keiksmažodį. Taigi jis jau nubudęs. Močiutė skuodžia į gretimą kambarį, šuo seka pavymui saugiu atstumu.

Senelis stovi prie pianino, priešais jį ant grindų guli gaidų stirta, matyt, nukritusi nuo viršaus.

– Tiesiog nežinau... – prataria jis atsiprašomai.

Laukiamo priekaišto neišgirsta.

– *Shit happens*, – sako močiutė, keldama nuo grindų gaidas.

Ji galėjo pasakyti ir *Tel Aviv*, antrą pagal vartojimo dažnumą mėgstamą savo posakį, sudarkytą *C'est la vie* va-

riantą. Šiaip jau jos humoro jausmas apsiriboja tuo, kad dar valioja abejingai pakęsti net ir šimtąjį kartą kartojamus senelio sąmojus. Ji padeda gaidas ant pianino.

– Turite persirengti, jei norite važiuoti drauge, – sako. – Padėjau jums kelnes ir marškinius.

Paskui grįžta į virtuvę, šuo cimpina iš paskos už dviejų žingsnių.

Kepimo skardų stalčiuje ji iš tiesų randa nepraimtą pakelį sausų mielių.

– Na matai, – burbteli.

Paskui atidaro šaldytuvą, išima kiaušinius, pakelį sviesto ir litrą pieno, pažiūri į knygelę, atverstą ant stalo, ir skaito eilutę po eilutės, vedžiodama pirštu, kas parašyta jos pačios ranka. Iš svetainės netikėtai pasigirsta pianino garsai. Nenusisekęs akordas. Paskui skamba Šopeno „Noktiurnas“ C-moll, dėkingas kūrinys nereguliariai skambinantiems žmonėms, kurį galima pusėtinai sugroti sumaniai naudojantis pedalais: pasažai susilieja, nuaidi trelės, prislopintos išlaikomų akordų.

Močiutė karšto vandens dubenyje suminkština sviestą, paskui įdaužia du kiaušinius, atskiria trynius nuo baltymų ir prieš sugrūsdama aguonas piestoje trumpai paskrudina jas keptuvėje. Kadangi aguonos Danijoje draudžiamos narkotinių medžiagų įstatymo ir ji priversta jas pirkti vaistinėje pagal receptą, išrašomą savo vyro, paprastai jas taupo. Šiandien netaupo. Suverčia į keptuvę puodelį viršaus, nei nurodyta recepte, ir šypsosi pagalvojusi, kad šįsyk veikiausiai pyragas bus labai jau raminamo poveikio. Chemikalais neapdorota citrina ji nepasirūpino. Bala nematė. Paims apipurkštą, niekas nuo to nenusinuodys, svarsto ji ir įgu-

dusiais judesiais nutarkuoja žievelę. Paskui sausas mieles iš pakelio suberia į dubenį, maišydama pila vandenį, beria cukrų.

Gretimame kambaryje senelis jau ketvirtą kartą klumpa ties tuo pačiu pasažu.

– Prašom groti toliau! – šūkteli močiutė iš virtuvės. – Šitai jau girdėjome.

Ji atkiša šuniui šaukštą su trupučiu tešlos.

– Mm, – mykia. – Gardu.

Šuo atsargiai apuosto šaukštą ir nutaria verčiau neragauti. Iš svetainės netikėtai *fortefortissimo* sugriaudžia Bartoldžio Mendelsono vestuvinio maršo akordas. Pianinas šiek tiek išsiderinęs, skamba lyg kokia aptrinta fonograma.

– Pišta! – šūkteli močiutė. Ji geros nuotaikos, apėmusios nei iš šio, nei iš to.

Regis, senelis bus jos neišgirdęs. Ne visai teisingai, bet neklystamai išlaikydamas taktą jis skambina toliau.

– Pišta! – Šįsyk ji šūkteli garsiau.

Grojimas nutyla.

– Prašau? – atsiliepia jis.

– Mes jus taip pat, – garsiai sako ji.

– Ką sakėte? – neišgirsta senelis.

– Mes jus taip pat! – šūkteli ji dar kartą.

Tešlą kartu su miltais ir suminkštėjusiu sviestu deda į tešlos maišytuvą ir įjungia aukščiausią pakopą. Tešla turi būti gerai išmaišyta, kad neliptų prie dubens sienelių. Šitaip parašyta recepte. Kai išjungia maišytuvą, skambinimo negirdėti. Senelis stovi tarpduryje.

– Ką jūs sakėte? – klausia jis.

Jai šiek tiek subjūra nuotaika, tų pačių pasakytų dalykų kartojimas varo nuobodulį.

– Važiuosime, kai tik iškeps pyragas, – sako ji, praradusi norą pokštauti.

– Gerai, – sutinka jis. – Kas čia taip gardžiai kvepia?

– Gardžiai kvepia? – klausia močiutė. – Gal aguonos.

– Ar tai bus *beigli**?

– Taip.

– Mums?

– Kalėdoms.

– Ar galiu paragauti?

Nors ji burbteli: „Nekišk pirštų!" – bet ramiai stovi ir laukia, kol senelis įkiš smilių į tešlą ir paragaus.

– Mmmmhm, – numykia jis.

– Taigi, o dabar eikite iš čia.

Ji įjungia orkaitę, nustato aukščiausią temperatūrą ir didžiausią oro cirkuliaciją. Reikia paskubėti, tešla neturi iškilti. Močiutė padalija ją į keturias vienodo dydžio dalis, paima iš stalčiaus kočėlą ir iškočioja kiekvieną jų į pailgą paplotį.

– Mucika... – prabyla senelis. Jis tebestovi virtuvėje. – Gal dar kartelį pagalvotumėte? Galėtumėte Kalėdas...

– Aš turiu daug darbo, ar nematote? – pertaria jį močiutė, ieškodama stalčiuje medinio šaukšto.

Štai jis. Ima šaukštą, pakabina įdaro, ant kiekvieno papločio užkrečia po gerą gurvuolį ir ištepa per visą papločio ilgį.

---

* Dažniausiai Kalėdoms vengrų kepamas vyniotinis su aguonomis arba riešutais.

– Galėtumėte Kalėdas praleisti Miunchene, – dudena senelis.

Močiutė suima pirštais pirmo aptepto papločio ilgąjį kraštą ir suvynioja į ritinį.

– Arba pas Erži. Nebūtumėte viena.

Paskui ji imasi antro papločio.

– Gana, – jos balsas skamba grasinamai.

Iš tarpdurio senelis žvelgia į močiutę. Jos judesiai taupūs, tiksliai apskaičiuoti, aguonų įdaras išteptas iki pat lakštų pakraščių, bet nebėga per kraštus. Ji vynioja trečią ritinį.

– Bet aš manyčiau, kad jūs...

Dabar močiutė imasi ketvirtojo.

– Pišta, prašom ką nors apsirengti. Čia per šalta. Ir baigiam. Mano atsakymas – ne.

Ji dar kartą žvilgteli į receptą, kurio atmintinai neatsimena, nes tokį pyragą kepa tik kartą per metus, paprastai tik lapkritį, na, bet nieko, jį galima užšaldyti. Senelis dingsta iš tarpdurio.

– Kepti orkaitėje nuo trisdešimties iki keturiasdešimt penkių minučių, – skaito ji, – kol paruduos.

Ji nukabina nuo kablio virtuvines pirštines, atidaro orkaitę, ištraukia skardą, iškloja kepimo popieriumi, sudeda keturis tešlos vyniotinius, įstumia į orkaitę ir nustato trisdešimties minučių kepimo laiką.

– Turime pusę valandos, – šūkteli.

– Kokias kojines turėčiau mautis? – atsiliepia senelis iš miegamojo.

Persikelkime į Paryžių. Čia, ramioje šalutinėje gatvelėje *Rue de Rivoli,* esančioje pirmoje miesto apskrityje, gyvena

tolima mano močiutės giminaitė. Kiek tolima, pati nežino. Jos vardas Ili, senolė netgi šiek tiek panaši į močiutę; tokie pat aukšti vokai, tokie pat lyg juodai nutepti antakiai, tokios pačios trumpos blakstienos. Po kelių dienų Ili sukaks devyniasdešimt. Ji gyvena šeštame aukšte, name lifto nėra, tad kasdien daug kartų stačiais, lenktais laiptais kopia aukštyn ir leidžiasi žemyn. Tai palaiko jaunystę, sako ji ir nutaiso grimasą, tarsi būtų maža mergaitė, pasakiusi ką nors baisiai paiko.

Anksčiau esu mačiusi ją tik sykį, tai buvo 1990-aisiais, kai pusę metų gyvenau Paryžiuje. Anuokart manęs nelabai domino ši keistoka sena dama, su kuria, sako, esame giminės. Tada, kartu pasikvietusi ir draugę, sykį ją aplankiau; mandagiai sėdėjome pas ją kokią valandą, paskiau išėjome, ir daugiau senolės nebeprisiminiau.

Ili gimė Vienoje, ten praleido vaikystę, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje gyveno Berlyne, Šarlotenburge lankė mokyklą, o vėliau, anot jos, „dėl Hitlerio“ persikėlė į Budapeštą. Ten gyveno nuo 1936-ųjų.

Ji pažinojo juos visus: mano močiutės tėvus, mano senelio tėvus, juk galiausiai kažkurie iš jų buvo jos giminės. Galiu Ili paklausti, kokie jie buvo, visi tie žmonės, kurių žinau tik vardus.

Gizela Felner, melancholiškoji sionistė, mano močiutės mama. Kokia ji buvo?

– Gizė? – klausia Ili. – Ji buvo maloni, labai maloni. Ir daili.

O jos vyras Elemeras?

– Tas buvo toks mielas, – atsako Ili.

Klausinėjama ji papasakoja šiek tiek plačiau. Gizela, kilusi iš Kroatijos, taip ir neišmokusi vengriškai kalbėti

be akcento. Ji buvo linkusi į depresijas ir lankėsi pas psichoterapeutą.

– Žinai, jis buvo svarbiausias jos gyvenimo vyras.

Gizela taip pat buvusi labai taupi (taigi ir ji!). Ili pernelyg mandagi, kad pavadintų ją šykščia. Nors jų šeima būtų įstengusi pirkti šviežią duoną, jie iš kepėjo visuomet leisdavę sau tik vakarykščius gaminius, netgi pyragą, kuris būdavęs visai sausas. Ta tema šeimoje dažnai būdavo pokštaujama. Jų dukra turinti gyventi geriau, tam jie ir taupą. Jos auksine taisykle buvo tapęs vengriškas priežodis: „Nesvarbu, kiek turi, visada gali turėti daugiau. Nesvarbu, kaip dabar gerai, visada gali būti geriau." Ili pasako tai vengriškai. Džiaugiasi, kad tebemoka.

O Elemeras?

Jis buvęs maloniausias žmogus pasaulyje. Dirbęs inžinieriumi prie geležinkelio. Visi jį mylėję, labiausiai Vera, vienintelis jo vaikas. Kadangi Gizela mokėjusi elgtis su pinigais, jie įstengę Budapešte įsigyti gražų butą. Kurioje vietoje jis buvęs, nebeprisimenanti. Senolė ir šiaip, regis, soti prisiminimų ir pakeičia temą, ima pasakoti apie žmones, čia, Paryžiuje, įsikėlusius į gretimą butą ir jai nepatinkančius.

Sėdžiu ant paties kraštelio kėdės, kuria tenka dalytis su kūdikio dydžio Gremlino lėle, sėdinčia man už nugaros ir užkėtusia visą atkaltę. Lėlė yra milžiniškomis šikšnosparnio ausimis ir rudomis plastmasinėmis kojomis. Bandau prie jos nesiliesti, nes man, tiesą sakant, šiek tiek šlykštu. Visas butas užgriozdintas lėlėmis. Lėlės tautiniais drabužiais, margaspalvės medžiaginės figūrėlės, plastikinės Barbės, pliušiniai žvėreliai, komiksų personažai, rusiškos „ma-

trioškos“ – nė vieno kampelio, kuriame jos nestovėtų ar nesėdėtų. Lėlės surikiuotos pagal dydį ant lentynų, sėdi ant stalų, komodų, žvelgia į mus nuo palangių ir sofų atlošų. „Mano brangenybės“, vadina jas Ili, turi jų veikiausiai kur kas daugiau nei tūkstantį.

Per vokiečių okupaciją su mano močiute beveik nebendravusi, pasakoja Ili. Pati anuomet beveik negyvenusi Budapešte, todėl ir nežinanti, kur slapstėsi močiutė.

– Gal namo prie Oktagono rūsyje? – spėja ji.

Kad Gizela ir Elemeras buvo sušaudyti, ji žinanti. Bent jau linkteli, kai užvedu apie tai kalbą. Bet nieko konkretesnio neprisimenanti, kaip ir to, iš ko apie tai sužinojo. Mano močiutė su ja apie tai irgi niekuomet nekalbėjusi.

Netikėtai Ili pakeičia temą.

– Žinai, – sako ji, – kartą žydai tris dienas slėpėsi sinagogoje, tris dienas, ir niekas nežinojo, kad jie ten. O paskui juos surado, pusę jų sušaudė ir sumetė į Doną, pusę paleido į laisvę. Sakyk, ar nenorėtum dar gabalėlio šokolado? Štai, imk, aš pamišusi dėl šokolado, ar žinai, aš visai pakvaišusi dėl jo, imk dar gabalėlį.

Ji stumia man per stalą jau išvyniotą plytelę, kartu pakeisdama temą ar bent jau ją nutraukdama. Man tai kažkaip pažįstama: apie tai nekalbėkime, tai liūdna istorija, be to, labai seniai praėję laikai.

Ili dažnai stojasi, beje, ji vaikšto šiek kiek pakrypusi, turi kažin kokių klubų bėdų, bet dar labai eiklių kojų. Po minutės grįžta nešina kuo nors nauju, surastu kurioje nors klaidaus jos mansardos buto kertėje. Kitos rūšies šokoladas. Jai nebereikalingų batų pora. Nuotraukos.

– Pažvelk. Čia aš prieš dvi savaites Niujorke.

Rodo man nuotraukas, kuriose ji nufotografuota su jaunu vyriškiu *Empire State Building* fone. Tai esąs Feliksas, *Swiss Air* stiuardas, pasakoja ji, gėjus ir geriausias jos draugas. Kiek vėliau paskaito man laišką, rašytą jai to Felikso. Tai meilės prisipažinimas savo draugei Lici, „mėgstančiai šokoladą ir visuomet mūvinčiai dryžuotas kojines". Ili šitai skaitydama juokiasi.

– Visuomet mūviu juostuotas kojines, ar šito nežinojai?

Ji kilsteli koją, truputėlį timpteli klešnę aukštyn ir iš tikrųjų pasimato mėlynomis ir žaliomis juostomis marginta kojinė.

O kaip ji pati išgyveno holokaustą?

– Kas? Aš? – klausia ir numoja ranka, tarsi norėdama pasakyti, ak, juk tai nelabai įdomu, na, bet ką jau čia, papasakosiu.

– Gyvenau tris mėnesius Anglijoje, paskui grįžau į Budapeštą, papá (tą žodį taria kirčiuodama antrą skiemenį, kaip Romi Šneider filme „Sisi") pažinojo Šveicarijos konsulą, tad gavome šveicariškus neliečiamybę užtikrinančius pasus (Schutzpass), ir tada jau niekas nebeturėjo teisės užeiti į mūsų butą, paskui mes privalėjome išvykti. Taip patekome į Šveicariją. Tėvai norėjo, kad Šveicarijoje mokyčiausi bankininkystės.

Ji primerkia akis ir iškiša liežuvį. Matyt, ir dabar tas sumanymas jai atrodo neįsivaizduojamas.

– Bankininkystė? Man?

Tai štai kaip anuomet buvę. Aplink siaučia holokaustas, šimtai, tūkstančiai žydų traukiniais gabenami į Aušvicą ir nuodijami dujų kamerose, o kiti randa kokį nors pažįs-

tamą, galintį jiems parūpinti suklastotus dokumentus, ir kivirčijasi su tėvais dėl visai paprastų gyvenimiškų dalykų.

Ji kalba vokiškai taip, kaip, tiesą sakant, dabar jau niekas nebekalba. Jaučiamas lengvas austriškas akcentas, ta „Sacher"* viešbučio durininko intonacija, kai smarkiai pabrėžiamos balsės, nusičiumpama ir ne tuoj paleidžiama kiekviena *a*, kiekviena *o*. Jos kalbėsena kiek senoviška, manieringa, bet žavi. Ili vartoja jau nevartojamus žodžius, sako, kad jų *Bösendorfer* pianinas anksčiau stovėjęs jų namų „salone".

Tėvas man pasakojo, kad Ili šeimoje visuomet buvo laikoma šiek tiek keistoka. Ją mėgai, su ja mielai gerdavai arbatą, bet jai išėjus lengviau atsidusdavai. Įnoringa būtybė, kuri keliavo po pasaulį, užuot gimdžiusi vaikus, ir sugebėjo gyventi Paryžiuje, neperimdama nė lašo prancūziškos elegancijos.

Ar ji žino, kad mano senelis buvo Mauthauzene?

– Kur?

Mauthauzene, koncentracijos stovykloje.

– Prisimenu tik tiek, kad jis buvo kare... Korėjoje.

– Taip, bet tai buvo kur kas vėliau.

– Vėliau, tikrai.

Ne, aš turinti galvoje per Antrąjį pasaulinį karą.

Atsiranda pauzė. Nenoriu primesti temos, kuria kalbėti ji vengia. Gal žmonės ilgiau gražiai sau gyvena, kai pernelyg nesidairo į praeitį. O gal ji iš tiesų šito nežino?

---

* 1879 m. Eduardo Sacherio įkurtas prabangus viešbutis, garsėjęs savo restorano virtuve ir tapęs viena iš svarbiausių Vienos menininkų, politikų ir visuomenės veikėjų susitikimų vieta.

Dar būčiau labai norėjusi paklausti, kokia buvo mano močiutė, kai buvo jauna moteris, kokia buvo žydų padėtis valdant komunistams. Dabar, kai esu pas ją, suprantu, kad atsakymų, kurių tikėjausi, iš jos negausiu. Močiutė buvusi tokia graži, sako ji keletą kartų, tokia graži. Mano proseneliai buvę tokie malonūs. Pabaiga buvusi „toks šokas". Ji turi galvoje mano senelių mirtį. Pasakoja, kad su močiute kartais kortomis *rommé* lošdavusios iki pusiaunakčio. Iš pinigų. Ji juokiasi. Bet mieliau pasakotų apie Feliksą, savo stiuardą, su kuriuo artimiausiu metu ketina keliauti į Omaną.

Dar kartelį grįžtu į senus laikus. Iki kada ji gyvenusi Berlyne, klausiu.

– Išvažiavome 1936-aisiais. Žinai, prisimenu tokį anekdotą. Iš anų laikų. Žydų šeima nori nusisamdyti naują namų pagalbininkę. Prisistato viena mergina, ir tie žmonės jai išsyk sako, labai apgailestaujame, bet turime jums pasakyti, kad patekote į žydų šeimą. Toji atsako, ak, žydų ar ne žydų, man visai nesvarbu. Svarbiausiai, kad būtų arijai.

Ili kvatoja. Paskui netikėtai rimtai klausia:

– Ar dabar Vokietijoje padėtis geresnė?

– Žydų?

– Taip.

– Lyginant su 1936-aisiais jų padėtis smarkiai pagerėjusi, – atsakau.

Ili ir vėl pakeičia temą.

*

Jei man reikėtų suskirstyti senelių gyvenimo istoriją į dalis, pirmasis stambus skyrius užsibaigtų Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Antrojo skyriaus antraštė būtų „Komunizmas“ ir apimtų laikotarpį nuo 1945-ųjų iki 1956-ųjų. Apie anuos metus žinau mažai. Vengrijos virtimas socialistine valstybe, Varšuvos paktas, geležinė uždanga – tiek menkai težinau. Jei būčiau apie tai paklaususi, tikriausiai, darydami išimtį, seneliai būtų man papasakoję, bet aš nepaklausiau. Anuomet jie gyveno Vengrijoje. Jis buvo gydytojas, ji dirbo fizioterapeute, mano tėtis buvo mažas berniukas, mano teta – maža mergaitė. Jie buvo įsikūrę bute, vasarą atostogaudavo, vakarais eidavo gulti. Apie kokius svarbius dalykus būčiau turėjusi klausti?

Ciūriche gyvena moteris vardu Julija, vadinama Julika, kuri šeštojo dešimtmečio pradžioje draugavo su mano seneliais. Jos pirmas vyras Tamasas, su kuriuo ji išsiskyrė šeštojo dešimtmečio viduryje, buvo mano močiutės jaunystės draugas. Gal jiedu netgi buvę pora, šito ji nežinanti, tai jos nedominę, pasakoja man Julika telefonu, nes, kad ir kaip ten būtų, tai buvę daug anksčiau, nei ji suėjusi su savo vyru, o mano močiutė su mano seneliu. Jie keturi ir dar trečia pora sudarę nediduką Budapešto draugų ratelį, tokią trijų šeimų kompaniją. Jie gyveno Budapešto centre, netoli operos teatro, penkios minutės kelio vieni nuo kitų. Visi trys vyrai buvę gydytojai: dantų gydytojas, bendrosios praktikos gydytojas ir ortopedas. Kiekviena pora turėjusi po du mažus panašaus amžiaus vaikus. Ir visi trys vyrai buvo komunistų partijos nariai.

Klausiu jos, ar mano senelis buvęs įsitikinęs komunistas.

– Ai, kur ten, – atsiliepia ji, (ji tikrai sako „ai, kur ten“).

Jokiais idealais nė vienas netikėjęs, vienaip ar kitaip, „tik ne šituose sluoksniuose“. Į partiją įstoję iš gryno oportunizmo, nes vylėsi galėsią ramiai dirbti ir saugiai jaustis.

Paklausiau jos, ar turėjo kokios nors reikšmės, kad visi trys buvo žydai. Skaičiau, kad žydai Vengrijoje po vokiečių okupacijos buvo laikomi antrarūšiais piliečiais.

– Žinai, – sako ji, – niekuomet nekalbėdavome apie tokius dalykus. Visi turėjome savas istorijas. Kai dabar ką nors išprievartauja, sukeliamas toks triukšmas. Mane išprievartavo septyni rusų kareiviai. Tada buvau nėščia, ir tai jau buvo matyti, tad jie saugojosi, kad kūdikiui nieko blogo nenutiktų. Aš nieko negalėjau padaryti. Liudytojų nebuvo. Anuomet vengdavome tokių temų. Mums gyvenimas prasidėjo 1945-aisiais.

Ar geras buvo tas naujas gyvenimas?

– Taip, – atsako ji. – Mums ėjosi gerai.

Ji pasakoja, kad anuomet jie dažnai rengdavę iškylas. Visos trys šeimos turėjusios po automobilį, tai buvusios prabangios mašinos, tik nedaugelis vengrų įstengę tokias įsigyti. Tais automobiliais jie dažnai vykdavę į užmiestį. Ir kai sumanydavo kur nors užsukti pietų, jiems dažnai atsakydavo, ne, deja, maisto nesą, ne, jie negalį pasiūlyti net kiaušinių.

– Tuomet nuolat kalbėdavome, kad kaimas esąs baisiai vargingas, – pasakoja ji, – nesą netgi kiaušinių, kokia tragedija.

Daug vėliau, prieš kelerius metus, jai kilęs įtarimas, kad tų kiaušinių tikriausiai buvo, tik žmonės nenorėjo jų aptarnauti, tų aiškių partinių, poniškai važinėjančių brangiais savo automobiliais su dailučiais vaikais ir gražiais drabužiais.

– Mes buvome naivūs, – sako ji, – pirmiausia mes, moterys, visai nesidomėjome politika.

Prisimena vienintelį atvejį, kai kažkas jos aplinkoje neigiamai kalbėjęs apie komunistus. Tai buvęs vokiečių architektas, dalyvavęs naujos vidaus reikalų ministerijos statyboje. Jis pasakojęs, kad cokoliniame aukšte į Dono pusę vyriausybė nurodžiusi išmūryti kiaurymę, per kurią be pėdsakų būtų galėjusios dingti kankinimų aukos. Anuomet ji stebėjusis, kad šis taip atvirai kalba tokius dalykus, bet daugiau nesukusi sau galvos.

Taigi ji nežinanti, kokių politinių pažiūrų buvę mano seneliai.

– Anuomet buvo pasakojamas toks anekdotas. Susitinka du vengrai. Vienas sako, klausyk, aš einu į regos ir klausos institutą, kitas klausia, o kas tai yra? Pirmas atsako: tikiuosi, kad ten galės man pagelbėti, nes aš nematau to, ką girdžiu.

Iš kokių anekdotų jie anuomet Budapešte juokdavęsi.

*

Štai ką man pasakojo tėtis apie savo vaikystę Vengrijoje.

Butas prie Oktagono aikštės buvo penkių didelių, krosnimis apšildomų kambarių. Vidinio kiemo pusėje buvo balkonas ar lauko galerija. Dorai nesupratau, kokia

to balkono padėtis buto atžvilgiu, nes jis buvęs nedengtas ir į jį galėjai patekti iš virtuvės. Viename iš kambarių senelis turėjo įsirengęs savo priimamąjį. Senelis dirbo Šventojo Jono ligoninės vyriausiuoju gydytoju, per privačias jo priėmimo valandas atvykdavo daug pacientų iš kaimų. Jie atsiskaitydavo maisto produktais, tad mažajame vidiniame kieme dažniausiai gyvendavo keletas vištų ir triušių.

Ar dirbo ir jo motina, tėtis nebeprisimena. Neprisimena, ką ji veikdavo per dienas, gal eidavo apsipirkti, sako jis. Betgi ne kasdien? Ili mano, žinoma, mano močiutė dirbusi fizioterapeute, o savaitgaliais dar ir vertėjavusi bei lydėjusi ekskursijas, „juk ji taip puikiai mokėjo prancūziškai ir vokiškai.“

Jie turėjo auklę, kasdien ateinančią į jų namus, ir virėją, gyvenusią jų bute ir dar besirūpinusią skalbiniais, kuriuos skalbdavo rūsyje. Tėvas sako, kad turėti auklę anuomet Budapešte buvo visai įprastas dalykas, visi turėjo. Mano tetos jaunystės draugei, koks sutapimas, dabar taip pat gyvenančiai Miunchene, atrodo kitaip. Anaiptol ne visos šeimos Budapešte turėjusios aukles, ir ne visos virėjas. Pavyzdžiui, ji užaugusi be samdomų darbuotojų, nors jos tėvas buvo žinomas architektas. („Aha,“ sako tėvas, kai jam apie tai papasakoju.)

Tėvas prisimena vasaros atostogas nedideliame kurorte su paplūdimiu netoli Budapešto, kur šeimos vasarą galėdavo patogiai atostogauti. Atitvertas socialistinis atostogų rojus, kuriame vaikai su maudymosi kelnaitėmis šėldavo be priežiūros, motinos susipažindavo maudykloje, o tėvai traukiniu savaitgaliais ar vakarais po darbo atvažiuodavo jų aplankyti.

Mano senelis turėjo *DKW* markės automobilį, didelį ir juodą. Prieš tai važinėjo *Adleriu*, pasakojo man Klari, Erži dukra. Jis buvo pirmas jai pažįstamas žmogus, vairuojantis automobilį. Anuomet visas Budapeštas dar vaikščiojęs pėsčiomis ar važinėjęs tramvajumi, kuris visuomet būdavęs toks perpildytas, kad žmonės, įsikibę turėklų, kabojo net lauke. Tikrai geri mano senelių draugai galėdavo vakarais pas juos užeiti iš anksto nepranešę. Tuomet jie, suprantama, tik suaugusieji, kortuodavę iki vidurnakčio, prisimena mano tėvas. Dusyk per savaitę mano močiutė vesdavusi jį čiuožti pačiūžomis. Kol jis mokydavosi čiuožti atbulom ir sukti piruetus, ji sušalusi sėdėdavo žiūrovams skirtose vietose. Jie tai darę ne dėl malonumo, sako tėvas, bet tam, kad jis vėliau galėtų keliauti – „kad jūs, vaikai, turėtumėte ateitį". Juk geriausiems sportininkams būdavo leidžiama išvažiuoti iš Vengrijos. Po kurio laiko abiem čiuožimas pabodęs, ir tada jie pabandę lankyti fechtavimąsi. Paskui ir jį metė.

Mano tėvas dar prisimena savo senelius, mano senelio tėvus. Frida ir Šandoras gyveno penkios minutės kelio nuo Oktagono, prie judraus Lenino žiedo, kuris vos prieš kelerius metus dar vadinosi Elžbietos žiedu. Pirmame namo aukšte buvo Šandoro knygynas. Jis ilgai sirgo, sako tėvas, ir nuolat gulėdavo lovoje užtamsintame kambaryje. Kai 1949-aisiais jis mirė, mano tėvui buvo penkeri, taigi sunku suprasti, ką reiškia „ilgai". Jo žmona Frida turėjo šokių mokyklą, o tai anais laikais moteriai buvo labai pažangu. Jos mokykla garsėjo visame Budapešte. Mano tėtį dar ir dabar užkalbina vengrai, vaikystėje lankę jos pamokas. Ją vadino *tanci neni*, šokių teta. Ji buvo žemaūgė ir kresna,

mano tėtis apibūdina ją buvus valdingą ir egoistišką – prisiminimas, kuriam, visiškai tikėtina, galėjo turėti įtakos mano močiutė, neapkentusi anytos. Ir priešingai.

Yra mano prosenelių nuotrauka, daryta 1928 metais Niujorke, Manheteno šiaurėje, ties *Riverside Drive* ir šimtas tryliktosios gatvės kampu. Ten tądien buvo atidengta vengrų nepriklausomybės kovotojo Lajošo Košuto statula. Regis, tai būta svarbaus įvykio – Šandoras ir Frida specialiai ta proga atplaukė laivu į Ameriką. Nuotraukoje jie stovi taip, tarsi būtų grojamas nacionalinis himnas: žemoji kresnoji Frida užvertusi smakrą, vieną koją grakščiai pastačiusi priešais kitą, kaip ir dera šokių mokyklos savininkei. Greta jos – Šandoras, toks orus, tarsi būtų atidengiama jo paties statula. Stovi labai tiesiai, rankas prispaudęs prie šlaunų, iš tamsaus švarko kišenėlės kyšo skarelė. Knygų prekeivis iš Elžbietos žiedo, beldęsis į kitą pasaulio kraštą, kad išreikštų savo tėvynės meilę.

*

Ar jie džiaugtųsi žinodami, kad turi provaikaitę, kuri žvarbią žiemos dieną beldžiasi per visą Niujorką, kad nusifotografuotų prie paminklo? O gal veikiau stebėtųsi? Sausis, sekmadienio rytas. Kai kiekvienas normalus žmogus tokiu metu dar lepinasi lovoje arba svarsto, ar nenuėjus pusryčių į kavinę, aš rengiuosi į kelią. Man reikės pervažiuoti visą miestą, tai beprotiškai ilgai trunka, be to, čia neįtikimai šalta, nes metro košia skersvėjai. Lyg tyčia, išlipu viena stotele anksčiau nei reikia, tad pučiant lediniam priešpriešiniam vėjui turiu kulniuoti kelis kvartalus.

Eidama keletą kartų pasvarstau, ar neapsigręžus. Bet jaučiuosi kažin kaip įsipareigojusi ir žingsniuoju toliau. Kvartalas po kvartalo.

Paminklą atpažįstu jau iš tolo. Jis labai atgrasus: vyras ilgu paltu stovi ant postamento, jam prie kojų – dar dvi figūros, kareivis ir senis. *Kossuth* iškalta didelėmis raidėmis akmenyje, *the great champion of libertry*. Pažįstu jį iš prosenelių nuotraukos. Pažįstu jį iš mano prosenelių, nusifotografavusių čia 1928-aisiais, nuotraukos. Ir aš pati čia sykį jau lankiausi. 1990-aisiais kartu su tėvu. Šiaip ar taip, anuomet buvo šilta diena, kaip matyti iš nuotraukos, kurią prie paminklo padarėme naudodamiesi automatinio paleidimo mechanizmu. Aš su marškinėliais ir saulės akiniais mažais apvaliais stiklais; kodėl niekas nepasakė, kad jie man visiškai nedera?

Šiandien esu su stora žiemine striuke ir kepure, kuri, pati žinau, man nedera, bet nieko nepadarysi, ji šilta. Nežinau, kaip veikia mano fotoaparato automatinio paleidimo mechanizmas, tad paklausiu praeivio, gal būtų toks malonus ir nufotografuotų mane prie paminklo. Jis dėbteli į mane, paskui į statulą, paskui vėl į mane. „*Sorry*, – sako, – *I'd rather not.*“ Jis eina tolyn, ir aš galiu jį suprasti. Tikriausiai palaikė mane nacionalistiškai nusiteikusia svaičiotoja. Kitas praeivis labai draugiškas. Jo darytoje nuotraukoje aš atrodau kaip nacionalistiškai nusiteikusi svaičiotoja: veide klaiktelėjęs šypsnys, greta ketinė kareivio figūra. Vis dėlto mano tėvas nudžiunga, kai elektroniniu paštu pasiunčiu nuotrauką.

*

Mano tėtis ir jo sesuo dažnai prašydavo tėvą aprašyti savo gyvenimą. Šitaip jiedu tikėjosi ką nors sužinoti apie dalykus, apie kuriuos jis niekuomet nekalbėdavo, pirmiausia apie koncentracijos stovykloje išgyventą laiką, kurį, ko gero, jie įsivaizdavo buvus dar baisesnį, nei iš tiesų būta – juk jie nieko nežinojo. Vieną dieną, kai jo vaikai šito jau nebesitikėjo, 1986-ųjų liepos dvidešimt trečiąją jis tikrai atsisėdo ir pradėjo rašyti.

„Jūs taip dažnai prašydavote mane aprašyti savo gyvenimo kelią, kad šiandien, savo septyniasdešimtąjį gimtadienį, nutariau atsisėsti ir patenkinti jūsų prašymą." Taip prasideda jo užrašai, užėmę septynis tankiai prirašytus A5 formato lapus. Jis rašė parkeriu reklaminiame kažkurios medicinos įrangos firmos bloknote ir, keista, rašė vokiškai. „Gimiau 1909 metų liepos dvidešimt trečiąją Zalaegerszege, mažame vakarų Vengrijos miestelyje. Nei mano tėvai, nei abiejų pusių seneliai ten niekuomet negyveno. To svarbaus mano gyvenimo įvykio priežastis yra tokia: ten gyveno geriausia mano mamos draugė, daktarė Malvina Kovac, viena iš pirmųjų moterų gydytojų Vengrijoje, turėjusi padėti mamai per gimdymą. Ritualą, kurį pagal mūsų papročius turi patirti žydų berniukai, irgi atliko ta gydytoja: nedidelė operacija, vis dėlto tikriausiai be nuskausminimo."

Kodėl rašyti prisiminimus jis pasirinko kaip tik vokiečių kalbą? Senelis mokėsi jos mokykloje ir tobulinosi studijuodamas mediciną, kurią dėl griežtų Vengrijos žydų įstatymų baigė Vienoje. Jo vokiečių kalba buvo šiek tiek

ištęsta ir kartais skambėdavo lyg pažodinis kitos kalbos vertimas: taip veikiausiai ir buvo. Kartais jis painiodavo linksnius, sakydavo *telefonu skambinti ką nors*, arba *linkėti viso geriausio ką nors*, o ne *kam nors*. Užuot sakęs *skambinti*, sakydavo *telefonuoti*, užuot sakęs *statyti automobilį*, sakydavo *statydinti automobilį*.

Toli savo užrašais jis nepasistūmėjo. Senelio prisiminimai baigiasi šalutiniu sakiniu, jam net nepradėjus lankyti mokyklos. Tai, ką jis parašė, daugiausia buvo visų giminaičių išvardijimas. Labai išsamiai pristatomi tėvai, seneliai ir proseneliai, nepamirštami pirmos bei antros kartos pusbroliai su pusseserėmis, nurodant pavardes, profesijas ir būdo bruožus, minimos ir vienišos tetos ir net ping-pongo čempionas, vieno iš dėdžių ir namų ekonomės meilės vaisius.

Ir vis dėlto jo prisiminimai pasako apie jį daugiau nei jis kada nors yra apie save papasakojęs. Tai labai būdinga žydų šeimos istorija: tėvo knygynas, remiantis žydų įstatymais, buvo nacionalizuotas, du pusbroliai mirė paimti į žydų vyrų darbo prievolės būrius, keli giminaičiai buvo nunuodyti Aušvico dujų kamerose. Iš jo motinos šeimos, Mayersbergų, yra kilę keli žydų bendruomenių tarybų pirmininkai. Ten, per vidurį, netikėtai įsiterpia netrumpa pastraipa apie Vengrijos žydų istoriją, („Chazarai buvo žydų religiją išpažįstanti Azijos gentis, dar prieš užkariaudama Karpatus, 895-aisiais per didįjį tautų kraustimąsi prisidėjusi prie vengrų...“).

Jis rašo kilęs iš šeimos, kurios nariai jautėsi esą vengrai, išpažįstantys žydų religiją. Asimiliuotų žydų šeima. Jau jo tėvas nesilaikė Sedero vakaro tradicijų, rašo jis ir tuoj

paaiškina, ką tai reiškia: „Tai šventė, švenčiama kiekvienais metais Paschos, Velykų, išvakarėse, kai žydų šeimos susirenka pas vyriausiąjį šeimos narį vakarienės, kad giesmėmis, pasakojimais ir griežtai nustatytais ritualais paminėtų žydų išsivadavimą iš egiptiečių vergijos." Tikriausiai jis manė, kad jo vaikai, kuriems anuomet buvo apie keturiasdešimt, niekada negirdėję apie Sedero vakarą. Taigi per savo septyniasdešimt septintąjį gimtadienį jis pirmą kartą pasakoja jiems šį tą apie žydų tradicijas, apie savo šeimos tradicijas, tegul bent raštu. Jis neprileido vaikų prie šios savo gyvenimo dalies, kuri, matyt, jam reiškė daugiau nei jis rodė.

Jei kalbėčiau atvirai, pasakyčiau, kad tai mane ne tik liūdina, bet šiek tiek ir siutina. Nes taip elgdamasis jis nugvelbė ir dalį mano tapatybės, iš savaime suprantamo dalyko atėmė tą jo natūralų suvokimą, aš paveldėjau spragą, atrodančią man paslaptimi. Pasigendu dalies savęs. Kažko stokoju, ir netgi tiksliai nežinau, ko konkrečiai man trūksta.

Gaila, kai kas nors dingsta.

Dar kartą grįžkime į Paryžių. Šešioliktoje miesto apskrityje gyvena mano senelių draugė Helena. Jai devyniasdešimt ketveri, jos šukuosena nepriekaištinga, rudeniškų lapų spalvos plaukai viršugalvyje pavelti, pakaušyje sušukuoti į pūstą pagalvėlę, koralų raudonio spalva dažytos lūpos, o milžiniški tamsinti raginiai akiniai iš pirmo žvilgsnio, regis, tėra ekscentriško jų savininkės skonio raiškos detalė. Tik vėliau lyg tarp kitko jai paminėjus, kad beveik

nebematanti, suprantu, kad tai išties regėjimo gerinimo priemonė.

Helena ir jos vyras, miręs 1983 metais, buvo artimi mano senelių draugai. Vyrai susipažino 1949-aisiais gydytojų kongrese Budapešte. Gydytojai komunistai iš Prancūzijos keitėsi patirtimi su vengrų gydytojais komunistais. Dėl to, kad viskas vyko taip draugiškai, į vakarinius renginius buvo leidžiama eiti ir žmonoms. Prie vieno stalelio prancūzų gydytojų sutuoktinių pora ir mano seneliai susėdo visiškai atsitiktinai; jis buvo endokrinologas, ji psichoterapeutė. Helena sako, kad jie išsyk susidraugavę. „Tiko," – sako ji. „*Tout était clair.*"

Helena ir jos vyras pasirūpino, kad mano močiutė visam jų viešnagės Budapešte laikui būtų paskirta oficialia jų vertėja. Visuomet, kai mieste reikėdavo ką nors apžiūrėti ar suprasti skaitomą pranešimą, jiems vertėjaudavo mano močiutė. Moterys viena kitai jautė simpatiją, vyrai taip pat, tad jie išties vieni kitiems tiko.

Galbūt mano močiutei jie įkūnijo platųjį pasaulį, kuris gyvenant Vengrijoje anuomet tikriausiai atrodė dar platesnis, nei yra iš tikrųjų. 1949-aisiais mano seneliui buvo leista vykti į Prancūziją. Komunistų partijai panorėjus ar jai leidus jis tapo *Assistant étranger de la Faculté de Médecine de Paris.* Metai stažuotės, visi metai. Ar jam ilgai teko tą reikalą aptarinėti su žmona? Ar tai išsyk buvo įvertinta kaip puiki mintis? Šiaip ar taip, buvo nutarta, kad žmona jį lydės, bent jau kurį laiką ten pagyvens. Iš viso jiedu kartu praleido Paryžiuje šešis mėnesius. Pusę metų be vaikų, paliktų namie Budapešte auklės priežiūrai. Mano tėvas buvo penkerių, jo sesutė dvejų. Ir jei mažyliai nebūtų susirgę

poliomielitu, motina būtų dar ilgiau negrįžusi. Nepažįstu nė vienos moters, turinčios mažų vaikų, kuri pusmetį būtų kur nors išvažiavusi be jų. Bet aš, aišku, nepažįstu nė vienos moters, kuri neturėdama nė trisdešimties būtų pergyvenusi karą. Tikriausiai jos gyvenimo, grožio, tviskesio alkis buvo didesnis, nei įstengiu įsivaizduoti.

Helena gyvena nedideliame klasicizmo stiliaus name, atrodančiame taip, lyg jis būtų mažiausiai šimtą metų saugomas architektūros paminklas. Kur pažvelgsi, visur dailūs baldai, gėlių ornamentai, porceliano lėkštės, šilkiniai sienų apmušalai, senovinės inkrustuotos spintos. Iš šalia svetainės esančios virtuvės girdėti valgio ruošimo garsai: sužvanga puodo dangtis, dūzgia gartraukis. Truputį vėliau namų pagalbininkė patiekia valgį. Ponios Helenos ir jos viešnios laukia penki patiekalai, neįskaitant šokoladinio pyrago, pasiūlyto pabaigoje.

Helena kalba daug ir greitai, garsiausiai juokiasi iš savęs. Vilki elegantiška palaidine, avi gyvatės odos bateliais su kaspinu, o dažai nuo lūpų pranyksta tik prieš pat paskutinį patiekalą. Suprantu, kodėl mano močiutė ją mėgo. Čia sėdi močiutei prilygstanti moteris. Tik nedaugelis jos amžiaus moterų įstengtų nešioti tokius milžiniškus tamsintus akinius taip natūraliai ar išspjauti į lėkštę maisto likučius taip šaltakraujiškai, nė nemirktelėdamos ir, suprantama, nesiliaudamos kalbėti.

Šalia telefono, senamadiško aparato su diskiniu numerio rinkikliu ir laidu, stovi įrėminta mano senelių nuotrauka. Man ji matyta. Daryta keleri metai prieš jų mirtį per kruizinę kelionę Šiaurės jūra. Sprendžiant pagal jų išvaizdą, galėjo būti fotografuota per kapitono pietus: senelis

pasipuošęs baltu smokingu, močiutė – pilka šilko suknele ir aukso papuošalais. Ji stovi liemenį apsijuosusi žaliu kaspinu ir spindulingai šypsosi žvelgdama į sutuoktinį iš šono, lygiai taip pat, kaip ir vestuvinėje jų nuotraukoje.

– Kiekvieną dieną ją prisimenu, – sako Helena pastebėjusi, kad apžiūrinėju nuotrauką.

Paskui pasakoja baisiai sau priekaištaujanti, kad nepasiūlė draugei apsigyventi pas ją, jei vyras mirtų. Ji dažnai ketindavusi tai padaryti, per kiekvieną telefoninį pokalbį ruošėsi šitai pasiūlyti, bet Pišta visuomet būdavęs kur nors netoliese, ir jos niekada negalėjusios netrukdomos pasikalbėti.

Patylėjusi ji priduria:

– Vera labai bijojo Pištai mirus likti viena. Labiausiai viena Danijoje!

Sortout au Danemark? Negi močiutei Danija vis dėlto nelabai patiko? Ar su elegantiškąja paryžiete Helena danus traukdavo per dantį? Galiu šitai įsivaizduoti. Bet ar perspektyva turėti savo kambarį šešioliktoje Paryžiaus apskrityje būtų suviliojusi ją atsisakyti savo sprendimo? Abejoju.

Kokia jai, Helenai, atrodė mano močiutė?

– Vera buvo labai graži, – sako ji. Matyt, kaip tik tai pirmiausia ir krisdavo žmonėms į akis. – Ji buvo ekstravertiškesnė nei Pišta, daugiau kalbėjo. Jis žmonių perdėm arti neprisileisdavo. Tikriausiai tai buvo susiję su jo patirtimi.

Kokią patirtį ji turinti galvoje?

– Mauthauzeno, juk jis buvo koncentracijos stovykloje.

Ar jis apie tai pasakojo?

– Pasakojo. Žinoma, neminėdamas smulkmenų. Tik tiek, kad ten buvo.

Kada jis apie tai pasakojo?

– Na, išsyk mums susipažinus.

Pirmąjį vakarą?

– Taip. Manau, kad taip.

Tai labai neįprasta, paprastai jis apie tai nekalbėdavo.

– Mes viską pasakojome vieni kitiems. Turėjome daug ką bendra. Ką tik buvome išgyvenę sunkius laikus. Vera buvo netekusi tėvų, mano tėvas mirė Aušvice.

Jie pasisakė esą žydai?

– Suprantama.

Išsyk pirmąjį vakarą?

– Taip.

Kaip ten Helena buvo sakiusi iš pat pradžių? „*Tout était clair*“ – viskas aišku. Jie atsitiktinai susėdo prie vieno stalelio, dvi poros, žydai, ką tik, dar visai neseniai, vos per plauką išvengę mirties, jie visi, Vengrijoje, Austrijoje ir Prancūzijoje. Ar šitai labiausiai juos siejo? Ar dėl to viskas buvo aišku? Kad jie buvo žydai, Europos žydai?

*

Kartą su tėvais ir seneliais vakarieniaudami žiūrėjome reportažą apie Hitlerį Oberzalcberge*. Tai buvo 1989 ar 1990 metais, mano seneliams svečiuojantis pas mus Miunchene. Buvo transliuojamas vienas iš tų *Spiegel-TV* reportažų, paremtų naujai atrasta istorine vaizdine medžiaga. Šįsyk tai buvo sensacija, nes filmuota medžiaga iš Oberzalcbergo,

* Hitlerio vasaros rezidencija Bavarijoje netoli Berchtesgadeno.

kelios scenos iš jų filmuotos Evos Braun, buvo paspalvinta. Blyškiuose pastelinių tonų kadruose buvo matyti, kaip Hitleris myluoja savo aviganį šunį, kaip Eva Braun daro ratlankį, o kažin kokių nacių vaikai terasoje valgo ledus. Man viskas buvo labai įdomu. Štai kaip gyveno tie žmonės, taip jie atrodė spalvotai. Pagaliau, galvojau sau, galima viską įsivaizduoti geriau, galima suprasti, kad visa tai iš tiesų nutiko tą patį šimtmetį, kuriame gyveni ir tu.

Seneliai per visą laidą nepratarė nė žodžio. Aš sėdėjau priekyje, prieš pat televizorių, ir nedrįsau atsigręžti į juos, mane buvo apėmęs kažin koks keistas jausmas. Nežinojau, ką jie mano apie tą laidą, bet galvojau, kadangi sėdi kaip sėdėję ir nė vienas neperjungia kanalo, tikriausiai ir jiems laida įdomi. Kai reportažas pasibaigė, aš pirmoji pasakiau:

– Gana įdomu, ar ne?

Ištariau tai slenkant baigiamiesiems titrams kaip galima neutralesniu balsu ir nutaisiusi dalykišką veido išraišką atsigręžiau į kitus.

– Tikrai? – atsiliepė močiutė. – Šitaip nemanau. Kodėl turėtų žmones dominti, koks Hitleris buvo privačioje aplinkoje?

Ji atsistojo, surinko lėkštes ir dingo virtuvėje. Senelis nieko nepasakė, ir aš susigėdau.

*

Kaip ir daugelio žydų istorijos, taip ir mano tėvo šeimos istorija paženklinta beviltiško bandymo būti bendruomenės dalimi. Mano senelio tėvas, knygyno prie Elžbietos žiedo savininkas, tik gimęs dar buvo vadinamas

Samueliu Adleriu. Kadangi vokiškos pavardės Vengrijoje rodė jų savininką esant žydą, jis apsisprendė apsidrausti ir pavardę „suvengrinti“. Iš Samuelio virto Šandoru, iš Adlerio – Ėdordžėnu. Mano močiutė su vaikais po karo apsikrikštijo ir taip oficialiai tapo protestante, tikriau sakant, ateistinių pažiūrų protestante. (Lygiai taip pat sėkmingai ji galėjo virsti ir katalike, bet evangelikų bažnyčia buvo mat arčiau.) Senelis oficialiai judaizmo neatsisakė, be to, aukščiausi dvasiškiai nėra pakankamai išaiškinę, ar tai apskritai įmanoma. O jei ir įmanoma, ar tai galioja ir kalbant apie asmeninius įsitikinimus.

Greičiausiai ne, man taip atrodo.

Net jei mano seneliai apsimesdavo, kad pačių žydiškumas jų nedomina, kitų žmonių žydiškumas jiems net labai rūpėjo. Mano teta pasakojo, kad jos tėvai tarpusavyje dažnai svarstydavo, ar tas, ar kitas žmogus yra žydas, tai yra vienas iš saviškių. Ar tai vienas iš *nostro**, spėliodavo jie, tai būdavo jų kodas, reiškiantis, ar tai vienas iš mūsiškių. Tarsi pamačius žmogų būtų galima pasakyti, kad jis žydas. Tarsi būtų galima tai užuosti.

Teta man pasakojo ir apie tai, kaip reagavo mano seneliai, sužinoję, kad mano tėtis įsimylėjo mano mamą. Vakarieniaudami jiedu ilgai spėliojo, ką jos tėvas būtų galėjęs veikti per karą, ar jis buvęs nacis, ar ne. Vėliau, kai susipažino su mano mamos tėvais ir kai abu seneliai keturiomis rankomis skambino pianinu, mano seneliai priėję prie išvados, kad tie naujieji giminaičiai gal esą visai neprasti. Bet ir reikėjo gi tam jų sūnui pamilti kaip tyčia vokietę!

---

* Mūsų, mūsiškis (it.)

Kai kartą su tėvais ir broliais lankiausi Izraelyje ir kai saugumo pareigūnai mums išvykstant oro uoste paklausė tėvo, gal jis esąs žydas, mat jo vaikų vardai – Johana, Dovydas ir Gabrielius – visi hebrajų kilmės, leidžią šitai spėti, tėvas, mūsų nuostabai, atsakė šito nežinąs. Motina taip dažnai kalė jam į galvą, kad būti žydu be galo pavojinga, tad jis net Izraelyje buvo linkęs nepamiršti atsargumo.

*

Visai neseniai Izraelio skrydžių bendrovės lėktuvu skridau į Izraelį ir įlipusi pamačiau daugumą keleivių jau sėdinčių savo vietose. Matyt, Berlynas buvo tik tarpinė jų kelionės stotelė. Daugelio vyrų galvas dengė kipos, tokią turėjo ir greta manęs sėdintis raudonplaukis amerikietis, išsyk man labai patikęs, nors per visą skrydį mudu tepasikeitėme vos keliais *excuse me* ir *thank you.* Tai buvo iš viso pasaulio suplaukę keleiviai. Girdėjau kalbantis angliškai, itališkai, prancūziškai ir rusiškai. Niekas nekreipė į mane dėmesio, nepažinojau nė vieno žmogaus ir, keista, vis dėlto jaučiausi puikiai. Galvoje nevalingai susiformavo mintis: Ak, tai štai kur jūs visi.

Keista, nepaaiškinama, bet čia, tarp tų nepažįstamų žmonių, kurie veikiausiai visi, ar bent jau dauguma, buvo žydai, jaučiausi kaip namie. Tas jausmas nedingo ir nusileidus, lydėjo mane artimiausiomis dienomis. Veikiausiai pačioje nesaugiausioje pasaulio šalyje jaučiausi keistai saugi. Rami. Daug ramesnė nei paprastai. Ak, tai štai kur jūs, maniau sau ir jaučiausi kaip namie krašte, kurio klimatas man netinka, kurio kalbos nesuprantu ir kurio rašto nemoku skaityti.

Grįždama lėktuve sėdėjau vien tarp vyresnio amžiaus izraeliečių sutuoktinių porų. Hebrajų kalbos nesuprantu ir todėl negaliu pasakyti, ką jie tarpusavyje aptarinėjo, bet kalbėjo visą laiką, tiesą pasakius, be paliovos visas tas penkias skrydžio valandas. Tarškė daugiausia moterys. Tai menkai priminė pokalbius, veikiau moterys kažką įteiginėjo savo vyrams. Kalbėjo jos irzloku tonu, kuris jų vyrams, regis, buvo nė motais. Retsykiais, kai neatsakyti būdavo neįmanoma, jie kažką burbtelėdavo, šiaip laikėsi kuo ramiausiai. Anuomet skrisdama tariau sau, kokios vis dėlto malonios tos nusenusių sutuoktinių poros. Kaip miela, kad tie žmonės atkakliai laikosi savo nuomonės, kad jie pasipūtę, komplikuoti, užuot virtę klusnia minia. Podraug, aišku, beprotiškai sunku šalia tokios poros išbūti visą ilgo skrydžio laiką. Kas dešimt minučių, aš nėmaž neperdedu, turėjau stotis – mat sėdėjau prie krašto, – nes moteris norėjo pamankštinti kojas, paėjėti į lėktuvo priekį, kad galėtų plepteléti su kokia pažįstama ar kad jai atrodė, jog jos vyrui laikas suvaikščioti į tualetą. Iš pradžių ji atsiprašinėjo, o aš burbtelėdavau *no problem*, bet vėliau apsiėjome ir be šito. Ji man kumštelėdavo, aš leisdavau praeiti, o prieš lėktuvui nutupiant man ėmė atrodyti, kad mudvi esame draugės.

Tai man labai priminė senelius. Galėjau kuo puikiausiai įsivaizduoti juos šitaip skrendant. Prie lango sėdi senelis, kuris tikriausiai mielai paskaitytų, bet jam nuolat trukdytų žmonos replikos. Ji būtų skundusis dėl ankštų krėslų, gyrusi malonų piloto balsą, komentavusi pernelyg trumpus palydovių sijonus. Veikiausiai močiutė, kaip ir ta šalia manęs *Israel-Airlines* lėktuve sėdėjusi moteris, būtų su palydovėmis taip pat ilgai diskutavusi, ar iš tiesų jau nebegalima trumpam nueiti į tualetą, kai raudona lempelė juk

dar ką tik užsidegusi, ar bent jau gauti dar vieną puodelį kavos. Kratys dėl oro srovių? Bet juk tai niekis. Puodelį rankose juk būsią įmanoma išlaikyti. Ar tai draudžia taisyklės? Na matot. Taigi prašom puodelį kavos. Pišta, ar jūs taip pat gersite? Vadinasi, du puodelius.

Ar tai būdinga žydams? Tas amžinas diskutavimas, kuriam, daugelio žmonių apgailestavimui, ir aš turiu polinkį; jiems prieštarauju paprasčiausiai šiaip sau, kad pažiūrėčiau, ką tuo įstengsiu pasiekti. Ar apskritai esama tokių žydams būdingų savybių?

Mano draugai žydai – turiu jų keletą – sako, kad taip. Jie klausia: tu nemėgsti gamtos, mieliau lieki mieste? Būdinga žydams. Visuomet neiškenti nepasakiusi „kita vertus"? Būdinga žydams. Esi išranki maistui, nepakenti kelionių, kiaurus metus būtum patenkinta kasdien tokiu pačiu nuosaikaus žemyninio klimato oru? Būdinga žydams. Šiaip ar taip, įtariu, kad esant tam tikroms aplinkybėms mano draugams žydams tipingomis žydų savybėmis atrodytų ir pomėgis į sojos padažą įmaišyti ypač daug aštraus vasabi*, alergija vitaminui C ar tai, kad kažkam nepatinka jodinėti. O gal žydams kaip tik ir yra būdinga tai, kad viskas jiems atrodo tipingai žydiška.

Kažin, ar būdinga žydams nusižudyti išgyvenus holokaustą ir paskui nutarus, kad pačiam valia spręsti, kada mirti? Daug jų, išgyvenusių koncentracijos stovyklose, vėliau nusižudė, Primo Levis** – garsiausias iš jų. Kitas,

---

* Aštri žalia pasta, pagaminta iš maltos japoniškų krienų Wasabia japonica šaknies.

** Primo Levi (1919–1987) – žydų tautybės italų rašytojas ir chemikas, išgyvenęs holokaustą ir savo Aušvico koncentracijos stovyklos kalinio dalią aprašęs autobiografinėje knygoje „Ar tai žmogus?"

pasielgęs taip pat, yra per karą Anglijoje gyvenęs vengrų žurnalistas ir rašytojas Artūras Kestleris. Mano močiutė labai mėgo jo knygas. Jiedu su žmona, Vengrijos žydų sutuoktinių pora, nusižudė 1983-iaisiais.

O gal tai būdinga vengrams?

Pasaulyje Vengrija garsėja vienu iš didžiausiu savižudybių skaičiumi. Ar esama kokios nors ypatingos, ne perdėm prisirišusios prie gyvenimo vengriškos sielos? Ar tai atsitiktinumas, kad Režio Šerešas, 1933 metais sukūręs tokią beviltiškai liūdną dainą, jog ji sukėlė tikrą savižudybių bangą, buvo vengras? Sakoma, kad skambant jos melodijai visoje Europoje nusižudė per šimtą žmonių. Tai buvo *Gloomy Sunday*, „Rūškanas sekmadienis“: *On my last Sunday, beloved, oh come to me.* 1968-aisiais kompozitorius šoko į mirtį nuo savo namų stogo.

Tiesa, reikia pasakyti, kad dauguma vengrų nesižudo.

*

Dangus virš Kopenhagos vaiskaus kobalto mėlio, medžių lapai švyti visais raudonais ir geltonais atspalviais. Saulėkaitoje taip šilta, kad atgijo netgi musė. Ji atklydo į automobilio, senelio išvairuojamo iš garažo, saloną. Tai ruda *Toyota* šviesios odos sėdynėmis. Dabar gyvis zyzia, trankydamasis į lango stiklą, ir atkakliai ieško kelio laukan. Močiutė sėdi greta vairuotojo sėdynės, jai prie kojų įsitaisęs šuo, laikomas už pavadėlio. Ji apsivilkusi neperšlampamu apsiaustu, prieš daugelį metų pirktu Miuncheno tautinių drabužių parduotuvėje. Apsiaustas juodo milo, dygsniuoto

raudonais siūlais. Avi įprastais uždarais šviesiais batais ir ryši šilko šalį. Priešais ją ant lentynėlės guli paketėlis, ant užpakalinės sėdynės padėta šuns pintinė.

Senelis, dabar jau persirengęs, vilki šiurkštaus tvido kostiumą, per pastaruosius mėnesius tapusį gerokai per laisvu – iš apykaklės kyšo plonytis jo kaklas. Kaip visuomet, vairuodamas jis mūvi odines pusės pirštų pirštines su skylutėmis. Kadangi močiutei atrodė, jog lauke vėsu, senelis ryši kaklaskarę, sukamšytą į marškinių apykaklę. Vairuotojo sėdynėje jis sėdi taip tiesiai, kad viršutinė nugaros dalis net neliečia atlošo. Saulė žemai.

– Mucika, ar paėmėte mano saulės akinius?

Močiutė pasirausia pirštinių skyrelyje ir ištraukia tamsių stiklų porą, kuriuos senelis prisitaiso prie akinių.

– Ar esate tikras, kad šiandien jums sėsti prie vairo – gera mintis?

– Taip.

– Nemanau.

– Viskas kuo puikiausia.

– Prašom. Jei jau taip norite.

Močiutė įsižeidusi žvelgia pro langą. Šuo prie jos kojų ima lekuoti. Važiuodamas automobiliu paprastai pritrūksta kvapo. Jam, matyt, atrodo, kad pralekiantį kelią jis sukaria savomis kojomis. Išsiruošti į ilgesnes keliones su juo neįmanoma; kartą važiuodamas greitkeliu šunėkas kone nusibaigė, bet į trumpas išvykas tvarkydami reikalus seneliai jį mielai pasiimdavo.

Važiuojant su seneliu automobiliu man kaskart darydavosi bloga. Prie vairo atsiskleisdavo toks jo asmenybės bruožas, kurio šiaip jau senelis visiškai neturėjo. Jis vairavo

labai agresyviai, nepaisė važiavimo pirmumo teisės ir kitų taisyklių, galėjo ūmai įtūžti ir garsiai išplūsti kokį nors prieš jį atsidūrusio automobilio vairuotoją. Be to, mašinoje labai dvokė cigarų dūmais. Tačiau tądien jis važiuoja lėtai. Gatvėse automobilių beveik nėra.

Kairėje ir dešinėje slenka nedidukai vienaukščiai individualūs namai. Sodeliai priešais namus išpuoselėti, šaligatviai švarūs. Dusyk per savaitę miesto švaros tarnyba surenka lapus, gyventojų sušluotus į tvarkingas krūvas. Beveik ant kiekvieno sodo vartų lentelė įspėja apie kieme esantį šunį. Prieš keletą savaičių apylinkėse buvo pastebėta lapė, matyt, priklydusi čionai iš netoliese esančios girios. Nuo tada keli nedideli šunėkai per dienas nebeišleidžiami iš namų, ir todėl šiame rajone dabar aiškiai ramiau, nei paprastai būdavo.

Jų mašina artėja prie pirmos didesnės sankryžos.

– Mucika, sakykite, kaip turėčiau važiuoti?

– Išvarysite mane iš proto, juk šiuo keliu važiuojate kasdien. Čia pasukite. Dešinėn, Pišta.

Tuo keliu senelis kasdien važinėja jau daugelį metų. Vienas puikiai susidoroja, bet kai greta sėdi žmona, jaučiasi netvirtai. Arba, sakykime, jam šitaip tvirčiau jaustis netvirtam. Jau daugelį metų šioje vietoje jis klausia močiutės, kaip jam važiuoti, jau daugelį metų močiutė atsako, kad čia turi sukti dešinėn. Tai jų vaidmenys. Jis klausia draugiškai, ji užverčia akis į dangų ir burbteli irzliu balsu. Kitiems jų dialogas gali panėšėti į kivirčą, bet jie nesikivirčija. Jie tik sako savo tekstus.

Senelis įjungia posūkio signalą, dėl atsargumo žvilgteli į galinio vaizdo veidrodėlį, nors be jų automobilio kiek

akys užmato nematyti jokio kito, ir tada suka dešinėn. Dabar jie rieda maža gatvele. Močiutė įjungia radiją ir ieško klasikinės muzikos stoties, bet visos groja tik popsą, todėl radijas vėl išjungiamas.

– Būkite atidesnis! – netikėtai šūkteli.

Vos per plauką senelis nekliudo dviratininko. Galinio vaizdo veidrodėlyje matyti, kaip šis stovi gatvėje ir įširdęs skeryčioja rankomis.

– Pišta, prašom susikaupti, – sako močiutė pyktelėjusi; ji pati nežino, ar niršta ant savo vyro, ar ant dviratininko.

– Ar paėmėte mano cigariles? – klausia senelis, pats šiek tiek išsigandęs; gal vis dėlto būtų buvę geriau jam likti namie.

Močiutė iš kišenės ištraukia pakelį, vieną cigarilę pridega ir paduoda vyrui.

– Ačiū.

Pati užsirūko cigaretę. Porą sankryžų jiedu pravažiuoja tylėdami. Girdėti tik variklio gausmas, paviršutiniškas šuns lekavimas ir tylutėlis cigaretės spragsėjimas kaskart jiedviem užtraukiant dūmą.

– Ana va. Ten sustokite, – paliepia močiutė rodydama į pašto dėžutę.

– Pišta, prašom sustoti, – sako ji dar kartą, nors senelis jau stabdo.

– Ar man pastatyti automobilį? – klausia jis.

– Ne. Pakaks, jei įjungsite signalinius žibintus.

Jis privažiuoja iš dešinės, užtraukia rankinį stabdį ir įjungia signalinius blykčiojančius žibintus; variklį palieka veikti. Močiutė paima paketėlį, gulintį ant lentynėlės,

įspraudžia seneliui šuns pavadėlį į delną ir lipa iš mašinos. Senelis minutėlę užsimerkia. Tai pirma jo išvyka po ilgoko laiko, viskas jį labai vargina. Kai močiutė vėl atidaro dureles, jis krūpteli. Senelis kosteli ir stengiasi atrodyti žvalus.

– Ar perdavėte Erži nuo manęs labų dienų? – klausia.

– Signaliniai žibintai, – primena močiutė.

Senelis išjungia.

– Netgi padėjau jūsų parašą po laišku, – sako močiutė.

– Nooo, – numykia senelis. Tame jo mykime girdėti tiek pripažinimo, sakytum, tai būtų susižavėjimo švilptelėjimas.

Užnugary netikėtai vėl pasigirsta musės zirzimas, bet dabar jis daug tykesnis, tikriausiai ji bus nuklydusi po bagažinės dangčiu.

Senelis sustoja priešais geltoną namą, išjungia motorą. Šuo, dabar jau sunkiai šniokštuodamas, stojasi ant užpakalinių kojų, žiūri pro langą ir vis mitriau vizgina uodegą. Močiutė užsideda saulės akinius. Jos akys dingsta už didelių tamsių stiklų.

– Dabar turite atsisveikinti, – primena močiutė.

Ji patraukia šunį nuo lango ir pastumia prie senelio. Šis abiem rankom suima draugužio galvą ir širdingai timpteli už pabarzdės plaukų. Šunėkas leidžiasi šitaip myluojamas, kaip paprastai pakenčia viską – suglaustomis ausimis ir nelaimingomis akimis.

– *Szerbusz, Mitzike*, – sako senelis. – *Szerbusz. Jó édes Mitzike, jó kis kutya...*

Paskutiniai skiemenys iš jo burnos virsta aukštu spygčiojimu; jam pačiam šitai nemalonu, tad senelis liaujasi

kalbėjęs. Palinksta prie šuns ir pakšteli į vėsią, drėgną nosį. Paskui keletą kartų taip stipriai perbraukia per galvą, kad šuo turi spirtis iš visų jėgų, norėdamas išsilaikyti ant kojų. Galiausiai senelis triskart pliaukšteli per nugarą ir pakelia akis į žmoną. Ji šitaip sunkiai iškvepia, sakytum, kurį laiką buvo sulaikiusi kvapą. Paskui išsitiesia, ištiesina nugarą ir paragina:

– *Gyere Mici*, eime.

Ji atidaro dureles, šuo išsyk iššoka. Dabar iš geltonojo namo ataidi lojimas. Močiutė išlipa iš automobilio mikliau, nei būtų norėjusi, mat skubintis verčia šuo, stipriai tempiantis pavadėlį.

– Minutėlę, –burbteli, – pintinė.

Ji atidaro galines dureles, paima nuo sėdynės pintinę. Micė dabar jau visai įsiaudrinusi, vis labiau vizgindama uodegą traukia šeimininkę prie sodo vartų. Geltonojo namo durys atsidaro, ir šuo, lygiai toks pat kaip Micė, tik šiek tiek didesnis ir liesesnis, šauna prie vartų, jam iš paskos seka aukšta šviesiaplaukė penkiasdešimtmetė. Senelis užsimerkia.

*

Vieną ankstyvą rudens popietę sėdžiu Kopenhagoje, to paties geltonojo namo valgomajame, priešais mane kavai ir pyragui padengtas stalas. Kitapus jo – senyvas vyriškis, mudu nežinome, ką ir kokia kalba kalbėti, tad retkarčiais vienas kitam nusišypsome per stalą ir tikriausiai abu tikimės, kad jo žmona tuoj sugrįš. Mes esame vos už kelių gatvių nuo namo, kuriame gyveno mano seneliai. Pa-

miršau paklausti vyro vardo, jo žmona vardu Inga. Tai ta pati moteris, kuri anuomet priėmė pagloboti senelių šunį. Aukšta šviesiaplaukė moteris, tada buvusi šiek tiek vyresnė nei penkiasdešimties; po ketverių metų jai sukaks septyniasdešimt.

Inga įžengia į valgomąjį, nešina padėklu su kava bei obuolių pyragu, ir uždega šviesą, stilingą danišką lempą, vienintelį šiuolaikinį daiktą, esantį šioje patalpoje. Obuoliai esą savo sodo, sako ji ir deda į lėkštes po didelį gabalą pyrago. Suvalgome keletą kąsnių, giriamai numykiame ir šypsomės. Kaip dabar pereiti prie kalbos apie abiejų senelių savižudybę? Pradedu nuo šuns. Pasakoju, kad jis dar kelerius metus pagyveno pas mus Miunchene, pamažu tapdamas vis neurotiškesnis ir baimingesnis ir galop sulaukė natūralaus galo nuo senatvės. Dėl šuns mes visi mokėmės vengrų kalbos, bet jis vis dėlto negirdėjo, kas jam sakoma. Taigi Micė buvo keistas šuo, sako Inga linksėdama galva, ir taip mes atsiduriame praeityje.

Mano močiutė jiems paskambinusi prieš dieną, pasakoja Inga, ir paklaususi, ar ji negalėsianti kelioms dienoms priglausti Micę, kaip jos abi dažnai darydavo, jei kuriai reikėdavo kur nors išvykti. Mielai, atsakiusi Inga, bet šunį ji galėsianti priimti tik sekmadienį, iki tol būsianti užsiėmusi. Tad jos sutarusios, kad močiutė Micę užveš sekmadienį. Inga prisimena, kad močiutė sakė, jog jiedu važiuosią į Miuncheną. Pastaraisiais mėnesiais ji dažnai kalbėjusi apie tai, jog jie su Pišta paskutinius savo gyvenimo metus ketiną nugyventi Miunchene. Dabar norį apžiūrėti ten keletą galimų butų.

Miunchene?

Šiaip ar taip, šitaip mano močiutė jai pasakojusi, patvirtina Inga. Manęs nepaklaususi ji deda į lėkštę antrą pyrago gabalą.

Kokia tądien buvo mano močiutė?

Ji buvusi šiek tiek išsiblaškiusi, tylesnė nei paprastai, gal truputį liūdnoka, sako Inga. Šitokią Veros nuotaiką ji paaiškinusi tuo, kad sulaukus tokio amžiaus, suprantama, nėra lengva dar kartą kraustytis kur kitur. Turint galvoje jos gyvenimo istoriją. Ir vėl nauja šalis.

Ar ji mano močiutę manė esant laimingą?

– O taip, – patvirtina Inga. – Ji buvo laiminga asmenybė. Visuomet geros nuotaikos. Gyveno dėl savo vyro.

Inga susidraugavo su Vera per šunis. Vieną dieną jos užmezgusios pokalbį, nes abi laikė po airių terjerą, daugiau tos veislės šunų Šarlotenlunde nebuvo, ir nuo tada jiedvi susitardavo, kada drauge ves šunis pasivaikščioti. Jei apsukdavo didįjį ratą, vaikščiodavo valandą, jei kelią sutrumpindavo, užtrukdavo keturiasdešimt minučių.

Ar mano močiutė daug pasakojusi apie save?

Inga svarsto.

– Ne, tiesą sakant, nelabai daug. Ji buvo labai uždaras žmogus. Nepasakojo nieko asmeniška.

Apie ką jos paprastai kalbėdavusios?

– Apie muziką. Apie operas, koncertus. Apie baletą.

Pagalvoju, o kaip dažnai mano močiutė lankydavosi koncertuose? Ir kokiuose koncertuose? Tarptautinio lygio orkestrų koncertuose ar veikiau vargonų popietėse bendruomenės namų salėje?

Ar mano močiutė kada nors pasakojo apie ankstesnius laikus, apie Vengriją?

– Ne. Ne. Vis dėlto pasakojo, luktelk... Ji kalbėjo apie savo tėvą.

Ką ji pasakojo?

– Kad jis tarnavęs karo laivyne. Gerai tai prisimenu, nes man pasirodė keista; karo laivyno karininkas, tik pamanykit. Ar ir tu tai prisimeni?

Jos vyras, visąlaik sėdėjęs tylėdamas, linkteli.

– Turiu galvoje, ką bendra gali turėti vengras su karo laivynu, – paaiškina Inga ir žvelgia pralinksmėjusi. – Juk Vengrija neprieina prie jūros.

Pasakau, kad, kiek man žinoma, jis buvęs inžinierius. Inga purto galvą: ne, ne, jis vykęs prie jūros. Ji juokiasi. Manau, kad močiutė šitai bus prasimaniusi. Gal dėl to, jog ši versija jai labiau patikusi? O gal jis tarnavo jūrų laivyne per Pirmąjį pasaulinį karą? O gal ir laivyne buvo reikalingi inžinieriai? Tebūnie.

Klausiu, kaip ji apibūdintų santykį su mano močiute.

– Man ji atrodė žavinga, – atsako Inga. – Visuomet mūvėdavo kelnes. Buvo vyresnioji mano draugė. Aš ja žavėjausi.

Išeidama galvoju, kad močiutė Ingą neabejotinai taip pat labai mėgo. Jai reikėjo tokių žmonių. Kaip aktorei reikia žiūrovų. Jos buvo draugės, bet viena kitos nepažinojo. Netikėtai man topteli mintis, kad visi tikrieji mano senelių draugai buvo žydai.

*

Ar esi kada nors turėjusi draugą žydą? Šito kartą pietaujant manęs paklausė draugė žydaitė, gyvenanti Niujorke. Nutaisiau tokią veido išraišką, lyg turėčiau šiek tiek pagalvoti, nors, tiesą pasakius, galvoti man visai nereikėjo, ir pasakiau, kad ne. Tai jai pasirodė keista. Gal aš dėl to daug prarandanti, gal su draugu žydu patirčiau sutarimą, kuris neįmanomas su nežydais? Šį klausimą veikiausiai ji kėlė ir sau pačiai, nes buvo ištekėjusi už nežydo, ir, beje, labai laimingai. Ta draugė manęs paklausė, ar aš kada girdėjusi apie *J-Date*. Nebuvau girdėjusi. Man paaiškino, kad *J-Date* tai *online* pažinčių portalas žydams. Štai kaip, atsakiau ir jau norėjau pereiti prie kitos temos, kai ji netikėtai kaip pavyzdį pateikė savo sūnaus, sėkmingai dirbančio gydytojo, istoriją. Kas būtų pamanęs, kad jis su būsima žmona susipažins pažinčių svetainėje? Taip, bet aš visai nenoriu skelbtis pažinčių svetainėje, protestavau. Tačiau negelbėjo. Ji paprasčiausiai nenorėjo keisti temos, ir po maždaug pusantros valandos trukusio šio kontaktų užmezgimo metodo privalumų aiškinimo ir jos patikinimų, kad aš nieko dėl to neprarasianti, pasidaviau pripažindama: *J-Date* – kaip tik tai, ko man reikia. Dar šiandien ten užsiregistruosianti. Susipažinsiu su daugybe beprotiškai įdomių Niujorko vyrų, kurie visi bus žydai, ir, be to, gal netgi mieli. Ko man daugiau norėti?

Parsiradusi į savo būstą Brukline, kur tąkart gyvenau keletą mėnesių, išsyk įjungiau kompiuterį, susiradau *J-Date* internetinį puslapį ir užsiregistravau. Pasivadinau Johanaberlin, tikriausiai iš to galima suprasti, jog iš tiesų

nešvaisčiau laiko apmąstymams. Ne, norėjau tai sužinoti dabar, tiesiog dabar. Be to, Niujorke, šiaip ar taip, ilgai nebūsiu, taigi laiko švaistymui neturėjau. Prisistačiau kaip galėdama sąžiningiau, kad aš turinti žydų kilmės tėvą vengrą ir vokietę mamą, kad neseniai svečiavusis Tel-Avive ir kad ten, dideliam savo pačios nustebimui, jaučiausi lyg pargrįžusi į namus, todėl įsivaizduojanti, kad turėti draugą žydą būtų gal visai neprošal. „Nežinau, – rašiau, – niekada tokio neturėjau. Mano seneliai buvo išgyvenę holokaustą ir niekuomet nekalbėjo apie žydišką savo tapatybę, nekalbėjo ir mano tėvas. Todėl ta mano pusė man pačiai beveik nežinoma". Dar rašiau, kad pavasaris man patinka labiau už rudenį, o žiema – labiau už vasarą, kad mėgstu skaityti, turiu šaunių draugų ir lėktuvuose visuomet renkuosi vietą prie tako. Na, rašiau tokius dalykus, kuriuos paprastai žmonės rašo, norėdami pasirodyti simpatingi, tiesa, nežinia kam.

Per kelias dienas gavau šimtą trisdešimt žinučių. Šimtas trisdešimt su manimi susipažinti norinčių vyrų, prisistačiusių su nuotraukomis ir nurodytais pomėgiais: gydytojai, architektai, advokatai, lengvojo kultūrizmo treneriai, aktoriai, žurnalistai. Ir visi žydai. Buvau priblokšta.

Iš pradžių dar skaičiau viską. Visą jų šabloninę anketą, įskaitant mėgstamiausią valgį, laisvalaikio sporto rūšį ir idealios partnerystės lūkesčius. Po kelių dienų buvau jau pakankamai įgudusi dviem ar trim tiksliais žvilgsniais nustatyti, ar vyras lygiai toks pat kaip ir dauguma kitų („mėgstu gamtą, mielai sportuoju ir daug kuo domiuosi"). Man patiko originalūs, o tokių iš viso buvo gal kokie aštuoni. Aštuoni iš šimto trisdešimties; iš jų penki praėjo

griežtesnę atranką, galiausiai pasirinkau du. Vis dėlto. Merginai, kuri niekada gyvenime neketino bandyti laimės pažinčių svetainėje, stulbinamai aukštas rodiklis.

Pirmasis buvo vardu Viktoras. Jis mane papirko įžvalgia mano metų laikų įvertinimo analize: „Mėgsti žiemą, nes po jos ateina pavasaris, mėgsti pavasarį, nes po jo būna vasara. Taigi iš tikrųjų tau labiausiai patinka vasara!“

Susitikome kavinėje. Nedaug trūko, kad būtume prasilenkę, nes – šitai supratau iš šio pirmo mano gyvenime susipažinimo su pažinčių svetainėmis – jei žmogus savo anketoje rašo, kad jam trisdešimt šešeri, tai nebūtinai šitiek jis ir turi. Tai gali reikšti, kad trisdešimt šešerių jis buvo prieš dešimtmetį ar netgi du dešimtmečius, bet tokį amžių dar labai gyvai prisimena. Jei žmogus savo kūno sudėjimą apibūdina kaip „sportišką“, tai dar nereiškia, kad jo figūra išties bus sportiška. Priešingai. Ir jei žmogus gimimo vietos skiltyje rašo *some neighbourdhood*, gali tikėtis, kad tai gali būti Sankt Peterburgo kaimynystė.

Galima įsivaizduoti, koks didis buvo mano nustebimas, kai vietoj trisdešimt šešerių metų sportiško sudėjimo rudaplaukio amerikiečio prie mano stalelio priėjo kresnas pagyvenęs žilabarzdis vyriškis ir sodriu rusišku akcentu paklausė:

– *Are you Johannaberlin?*

Kai šiek tiek vėliau pasidomėjau, kodėl jis neparašė, kad atvykęs iš Rusijos, vyriškis nusišypsojo, pakraipė galvą ir paaiškino:

– Ten esama tokios užuominos. Rašiau, kad moku anglų ir rusų kalbas.

Tiek apie Viktorą.

Saša iš tikrųjų atrodė toks pat mielas kaip ir nuotraukoje. Jis tokio amžiaus, kokį buvo nurodęs, tiesa netgi ir tai, jog dirbo žurnalistu. Kad iš mūsų pažinties nieko neišėjo, lėmė dalykai, kurių negali žinoti iš anksto.

*

Kai seneliai grįžta į namus, juos pasitinka visiška tyla. Apsukant spynoje raktą, šuo iš vidaus džiaugsmingai nešoka ant durų, negirdėti ir pasveikinimo – medinėmis grindimis atitapsinčių letenų. Tušti namai. Bet dar atsiduoda šunimi.

Močiutė drabužinėje pakabina apsiaustą, senelis nusiauna batus ir vėl įsispiria į šlepetes; tas veiksmas šiek tiek užtrunka. Audamasis jis įsitveria staktos, pirmiausia dešinio bato nosimi nusmaukia kairiojo užkulnį ir ištraukia pėdą, paskui kairės kojos pirštais nubraukia dešinįjį. Močiutė jį stebi.

– Pišta, ar nenorėtumėte prigulti?

– Nėra reikalo.

– Ar nepavargote? Atrodote nuvargęs.

– Taip, šiek tiek nusikamavau. Bet gal man verčiau nemiegoti?

– Kodėl?

– Kad galėčiau jums talkinti.

– Talkinti dirbant kokius darbus?

– Na, o ką dabar veiksite?

– Išvesite mane iš proto! Juk ką tik automobilyje jums aiškinau. Dabar einu į sodą, o paskui pakuosiu dovanas. Išties, Pišta, prigulkite. Susidorosiu be jūsų pagalbos.

– Gerai, prisėsiu ant sofos.

– Gerai. Taip ir padarykite.

Senelis lėtai žingsniuoja į svetainę. Močiutė žvilgteli į auksinį rankinį laikrodėlį. Antra valanda. Paskui iš vidaus užrakina laukujas duris, ištraukia iš spynos raktą ir padeda ant komodos.

*

Man topteli, kad pamiršau Helenos paklausti, kur mano seneliai anuomet gyveno Paryžiuje. Ar jie turėjo atskirą būstą? Kur, kurioje miesto dalyje? O gal jiedu gyveno viešbutyje? Galėčiau jai paskambinti. Atsakymas į šį klausimą nutolęs viso labo tik per vieną telefono skambutį, jei Helena šitai apskritai prisimintų. Bet aš neskambinu. Bijau pasirodyti pernelyg daug reikalaujanti. Ir šiaip atlikdama šį savo tyrimą dažnai būgštauju trukdanti žmones. Jaučiuosi lyg kokia įsibrovėlė, vagilė, kuri iš žmonių, sutikusių kalbėtis apie mano senelius, gviešiasi ką nors išplėšti. Beveik per kiekvieną apklausą jaučiuosi tiesiog nemandagiai smalsi, tarsi kiščiau nosį į reikalus, kurie neturėtų man rūpėti. Kodėl turėtų rūpėti, kaip seneliai nugyveno savo gyvenimą? Kas aš tokia, kad aiškinčiausi dalykus, apie kuriuos jie nenorėjo kalbėti ir kurių dalis galbūt labai asmeniška? Erži paklausiau, ar mano seneliai buvo vienas kitam ištikimi. Ji iš pradžių delsė atsakyti, paskui pasakė, kad, jos žiniomis, buvo po kartą vienas kitą apgavę, bet tai nutikę jiems tebegyvenant Vengrijoje, smulkmenų ji nežinanti. Buvo matyti, kad jau atsakydama Erži gailisi. Pasijutau esanti labai nediskretiška ir greitai pakeičiau temą.

Panašiai nutiko ir su mano teta, pas kurią, įsijautusi į savo tyrimą, keletą kartų lankiausi Kopenhagoje. Iš pradžių klausinėjau be atodairos. Kvočiau apie viską, ką rūpėjo sužinoti. Po kurio laiko ėmiau jausti priešinimąsi. Supratau, kad teta visai nenori šitiek daug pasakoti apie savo tėvus, kad ji ir negali apie juos kalbėti, tarsi jie paprasčiausiai būtų buvę stulbinama pora. Tai buvo jos tėvai. Kurie nusižudė. Beje, sunkaus būdo tėvai. Vėliau lioviausi tetos apie juos klausinėjus. Bet aš įsidėmėjau kiekvieną informaciją, paminėtą tarp kitko, ir vėliau, jausdamasi slapukė, užsirašiau į užrašų knygelę. Klausiu savęs, kaip aš žiūrėčiau į tai, jei kas nors sumanytų parašyti knygą apie mano tėvus. Ką pasakočiau? Ar tik apie gerus dalykus? Ar norėčiau, kad kas nors apie juos rašytų? Manau, veikiau ne. Bijočiau, kad kito žmogaus nupieštas mano tėvų paveikslas nesutaptų su mano susidarytuoju.

Daugiau Helenai nebeskambinu. Argi svarbu, kur mano seneliai gyveno Paryžiuje?

*

1991-ųjų gegužę, penki mėnesiai prieš senelių mirtį, mano brolis su tuometine savo drauge lankėsi pas juos Kopenhagoje. Jie bendravo tik vieną vakarą, nes kitą rytą seneliai išvyko į Vengriją, o brolis su drauge savaitę sergėjo jų namus. Brolis sako, kad jo draugei mūsų seneliai pasirodę labai įdomūs žmonės. Kartą trumpai likusi su broliu dviese mergina ėmusi klausinėti apie jų gyvenimo istoriją. Juk jie esą žydai, tad kaip išgyvenę per karą? Kadangi brolis tikslaus atsakymo nežinojo, nutarė pa-

praščiausiai tiesiai šito senelio paklausti. Taip jis, girdint draugei, ir padarė.

Kaip iš tikrųjų buvę toje koncentracijos stovykloje?

Kaip ir reikėjo tikėtis, senelis atsakė nenorįs apie tai kalbėti. Stojo pauzė, per kurią brolis bandė surasti nekaltą temą, kad prie jos dabar būtų galima pereiti. Netikėtai senelis pasakė galįs papasakoti apie kitokius išgyvenimus. Ir tada jis prabilęs apie Korėjos karą.

1952 metais jis septynis mėnesius išbuvo Šiaurės Korėjoje ir dirbo rekonstrukcijos chirurgu. Ten patyręs baisių dalykų. Jam tekę prisiūti daugybę rankų ir kojų. Tuo mano brolio prisiminimai ir baigiasi, gal dėl to, kad senelis daugiau nebepasakojo, o gal dėl to, kad tai ir vėl buvo tokia tema, kuria jis nenoriai kalbėjo – mat prisiminimai kartais būna tokie tausojantys, jog dėl atodairos viskas čia pat ištrinama iš atminties.

Kaip senelis atsidūrė Korėjos kare? Ko ten nematė vengras, juoba, pats vos prieš kelerius metus per stebuklą išgyvenęs karą?

Suradau vengrų žurnalistą, kuris 1952–1953 metais daug mėnesių praleido Šiaurės Korėjoje savo šalies spaudą informuodamas apie ten vykusį karą. Jo reportažuose, kuriuos galima užsisakyti per *British Library*, skaitau apie ligoninę, Vengrijos padovanotą draugiškai socialistinei Šiaurės Korėjai, ištisą ligoninę su gydytojais, medicinos seserimis ir įranga. Ji buvo kaimelyje Chung-vha, už trisdešimties kilometrų nuo sostinės Pchenjano; tai labai primityvi ligoninė, įrengta buvusios mokyklos pastate. Ant stogo išpieštas didelis raudonas kryžius, viliantis, kad tai sutures priešus amerikiečius nuo bombardavimo.

Dabar žurnalistas gyvena Paryžiuje. Telefonu jis man pasakoja, kad toje ligoninėje dirbo apie dvylika gydytojų, žinoma, ne visų jų pavardės buvo jam žinomos. Tarp jų turėjęs būti ir mano senelis, sako jis, nes kitose vietovėse per tą karą vengrų gydytojai nedirbę. Ar jie buvo prievarta įpareigoti ten vykti, ar užsirašė savanoriškai, klausiu jo ir papasakoju šiek tiek mano senelio istorijos. Šiaip ar taip, tai buvę naudinga karjerai, sako jis. Pirmiausia gydytojams žydams. Arba, kitaip tariant, atsisakęs dalyvauti šioje akcijoje, galėjai užsitraukti nemalonę.

Žurnalistas pasakojo, kad vengrų gydytojai dirbo dieną naktį gelbėdami žmonių gyvybes: jie buvo smarkiai apdegę nuo napalmo bombų, tarp sužeistųjų daug civilių gyventojų, moterų ir vaikų. Naktimis, kai amerikiečiai rengdavo didžiausius bombardavimus, jie operuodavę belangiame rūsyje, kad iš lauko nebūtų matyti šviesų. Gydytojai plušėję rizikuodami savo gyvybe, sako žurnalistas. Jie darę stebuklus.

*

1952-ųjų vasarą, kai senelis darbavosi Korėjoje, močiutė leido laiką su vaikais kurorte prie Budapešto. Ten ją aplankė Erži. Dar niekuomet ji nebuvo mačiusi draugės taip prastai nusiteikusios kaip tądien. Vera buvo tiesiog apsirgusi nuo rūpesčio. Įsitempusi ir nedraugiška. Ji elgusis neįtikimai šiurkščiai, vos malonėjusi pasisveikinti, o juk Erži specialiai atvažiavo traukiniu jos aplankyti. Vera nekreipė į ją jokio dėmesio, buvo labai prastai nusiteikusi. Erži nutaiso veido išraišką, neabejotinai būdingą mano močiutei: užriestas

smakras, pakelti antakiai, šiek tiek išplėstos šnervės. Erži sako vaikščiojusi pirštų galiukais, kad dar labiau visko nesugadintų, stengusis būti itin maloni, jei jau negalėjo virsti nematoma. Bet niekas negelbėję. Mano močiutė visą dieną taip ir likusi rūškana ir uždara, leido Erži pasijusti taip, lyg būtų buvusi kuo nors kalta.

Erži pasakoja tai, gyvai pavaizduodama jųdviejų pokalbį:

Erži: „Kas tau yra?"

Erži mano močiutės balsu: „Nieko, visiškai nieko."

Erži: „Aišku, kad tau kažkas nutiko. Nagi, papasakok man."

Galiausiai močiutė ant jos užrikusi: „Eik sau, dink, nešdinkis pagaliau iš čia!"

Erži: „Nedrįsk šitaip su manim kalbėti."

Paskui mano močiutė paplūdusi ašaromis. Sakiusi „niekas manęs nemyli". Ir verkusi, verkusi, verkusi.

Erži: „Myli, Verut. Esi geriausia mano draugė. Viskas gerai."

Vera: „Ne. Niekas manęs nemyli."

Po kurio laiko jos susėdusios ir ėmusios kalbėtis. Mano močiutė jai papasakojusi, kad ji tiesiog susirgusi iš rūpesčio, jog jos vyrui Korėjoje gali nutikti kas nors bloga, kad ji negalinti miegoti, negalinti valgyti. Kad ji nusižudysianti, jei Pišta negrįš.

Tuomet ji sakė tai antrą kartą.

*

Saulė pasislėpė už sidabrinių eglių, ribojančių mano senelių sodą už namo. Dabar daug vėsiau, nei buvo vos prieš kelias valandas, nuo vejos kyla drėgna vėsa. Močiutė ant pečių užsimeta megztinį. Ji stovi ant paties terasos krašto ir žvelgia į savo kūrinį. Kone kasdien išrauna kokią nors piktžolę, išlaisvina įsipainiojusį raganės stiebelį ir padeda jam stiebtis aukštyn, geni šakas, grėbia lapus ar pasako vyrui, kad laikas pjauti veją; tuomet jis deramai kruopščiai nupjauna ją elektrine vejapjove.

Didžiausia jos meilė skiriama rožėms, sudarančioms natūralią tvorelę tarp terasos ir vejos: baltosios „snieguolės“, rožinės *Cottage Roses*, geltonos *Golden Border*, karmino raudonio *Chartreuse de Parme* – nedidelėse lentelėse, įbestose į žemę, užrašyti rūšių pavadinimai. Per daugelį metų ji tapo tikra rožių žinove, žino, kad „Ofelija“ mielai lipa aukštyn, *American Beauty* nemėgsta per daug saulės ir kad purpurinė *Marbree* žydi du kartus. Žinoma, ji turi *Queen of Denmark*, ypač nereiklią ir atsparią šalčiams veislę blyškiai rausvais žiedais ir melsvais minkštais spygliukais.

Niekuomet rožės nežydi gražiau kaip šiuo metų laiku. Atrodo, kad gėlės prieš žiemą sutelkia visas savo jėgas. Jos, sakytum, liepsnoja, mat tokios švytinčios jų spalvos, o aromatas intensyvesnis negu būna pavasarį ar vasarą. Mano močiutė pauosto geltoną rožės žiedą, kuris greitai nuvys. Jai į galvą šauna apibūdinimas „kvaitinamas kvapas“. Kartą kažkur skaitė, kad gėlės geriau veši, kai su jomis kalbamasi, nuo tada ji taip ir daro, kalbasi su jomis lyg su draugais ar draugėmis, sveikinasi, jas giria. Na, bet tu ir išgražėjai, sako

ypač stambiais žiedais apsipylusiai *Versigny*, atrodančiai lyg švelniai rožinė gūžinė salota – *de szép letél*; su rožėmis ji kalba vengriškai. Paskui patraukia į sandėliuką, kuriame saugo sodo įrankius, ir atsineša sodo žemių, nes ketina, nors, tiesą sakant, tam dar šiek tiek per anksti, paruošti rožes žiemoti.

Eidama per terasą išgirsta iš namo sklindančią muziką ir stabteli. Šumano koncertas fortepijonui. Labai jį mėgsta. Močiutė prieina prie svetainės lango norėdama parodyti seneliui, kad pagarsintų. Arba atidarytų langą.

Pro langą mato jį sėdintį ant sofos. Ji pabeldžia. Vyras, regis, negirdi. Atrodo labai susikaupęs. Pabeldžia dar kartą, šįsyk garsiau. Jis nereaguoja. Sėdi ant sofos ir nepakelia akių. Ji beldžia, šaukia vardu. Jokios reakcijos. Staiga močiutė pastebi, koks jis sumenkęs. Galva pernelyg didelė siauriems pečiams, jis atrodo kone kaip vaikas. Pasenęs liesas vaikas įdubusiais skruostais, baltais ūsais ir akiniais. Jai liūdna regėti jį tokį. Ir graudu. Tai vyras, su kuriuo sulaukė senatvės. Jos vyras. Jos gyvenimas.

*

1956-ųjų spalio 23-iąją mano tėvas su sesute, anuomet dvylikos ir devynerių metų vaikai, stovėjo prie svetainės lango trečiame aukšte ir žvelgė pro groteles žemyn į Oktagono aikštę. Per ją buvo velkama milžiniška Stalino statula, lydima tūkstančių demonstrantų. Dar visai neseniai ji stovėjo ant postamento Didvyrių aikštėje. Tėvas dar prisimena, kad asfaltu tempiamas Stalinas kėlė pragarišką triukšmą.

Po kelių valandų jie išgirdo pokšint šūvius. Taikiai prasidėjusi demonstracija, kurios pagrindinis reikalavimas buvo Vengrijos nepriklausomybė nuo Sovietų Sąjungos, virto kruvinu tautos sukilimu. Aikštėje priešais radijo pastatą įvyko susišaudymas tarp demonstrantų ir policijos; vakare prie parlamento susirinko apie du šimtus tūkstančių žmonių ir reikalavo vyriausybės vadovu vėl paskirti komunistą reformatorių Imrę Nadį. Jis iš tiesų šiek tiek vėliau buvo paskirtas valstybės galva, o po keturių kruvinos kovos dienų pirmieji rusų daliniai pasitraukė iš šalies. Atrodė, kad laisvė nugalėjo: Vengrija išstojo iš Varšuvos pakto ir paskelbė savo neutralitetą. Atrodė, kad krizė praėjo.

Bet paskui viskas susiklostė kitaip. Spalio 29-ąją Izraelis užpuolė Egiptą, o tai savo ruožtu pasitarnavo dingstimi Anglijai ir Prancūzijai pulti Sueco kanalą. Kuriam laikui pasaulio dėmesys buvo atitrauktas nuo įvykių Rytų Europoje. Tuo pasinaudojo Sovietų Sąjunga. Lapkričio 4-ąją tūkstančiai rusų tankų pervažiavo Budapešto miesto sieną, buvo prieita prie rimtų susirėmimų, vengrų pusė per artimiausias dienas skaičiavo du tūkstančius penkis šimtus žuvusiųjų, sovietai šiek tiek daugiau nei septynis šimtus, tai kuklūs skaičiavimai.

Ortopedijos klinikoje, kuriai vadovavo mano senelis, slėpėsi sukilėliai. Jis apie tai žinojo, ir tai buvo pasyvus jo priešinimasis sovietiniams okupantams. Ar senelis suvokė pavojų, kuriam pasmerkė save ir savo šeimą? Tikriausiai. Kilo mintis bėgti.

Mano tėvui buvo ką tik sukakę dvylika. Kas iš visų tų įvykių išliko jo atmintyje?

Jis dar pamena, kad namiškiai nuolat klausėsi radijo žinių. Kad suaugusieji imdavo kalbėtis pakuždomis, vos į kambarį įžengdavo mažoji sesė. Nuo jo ir jo pusbrolio pabėgimo planas nebuvo slepiamas. Matyt, mano seneliai bus nutarę, jog berniukai pakankamai dideli, kad neišplepėtų. Vieną dieną jie persikraustė į kliniką ir nakvojo ten porą naktų. Paskui jis su motina dar keletą kartų grįžo į Oktagono aikštės butą pasiimti daiktų. Prisikrovė pilną krepšį ir juo nešini grįžo į kliniką. Jiems reikėjo pereiti per vieną iš Doną kertančių tiltų. Po dienos, o gal tą pačią dieną, brolis nebeprisimena, jie pabėgo. Tai reiškė, kad priešais Budos ortopedijos kliniką susėdo į juodą *DKW* ir nuvažiavo sienos pusėn. Kartais pabėgimas prasideda ir taip.

*

Mano teta, gyvenanti Kopenhagoje, turi iš podėlio atsinešti kopėtėles, kad pasiektų krepšį, saugomą pačiame jos drabužių spintos viršuje; tą patį, kurį anuomet mano tėtis su savo mama dar spėjo atnešti iš buto. Tai buvo vienintelis dalykas, pasiimtas jiems bėgant iš Vengrijos. Gerai išsilaikęs rausvai rudas krepšys su rankenomis, šiek tiek mažesnis už nedidelį lagaminą. Atsegus užtrauktuką dar ir šiandien į nosį tvoksteli kvapas, tvyrojęs senelių namuose.

Jie pabėgo 1956-ųjų lapkričio 20 dieną. Mano teta sako, kad nė vienas iš namiškių su ja apie būsimą pasitraukimą nekalbėjęs. Jai buvo devyneri, gal bijojo ją išgąsdinti ar būgštavo, kad ji gali išplepėti ir visiems sukelti pavojų. Dar atsimena, kad jai užėjus į kambarį kalbantieji nu-

tildavo. Netikėtai vieną popietę buvo pasakyta, klausyk, dabar kelioms dienoms persikelsime į ligoninę, kurioje dirba tavo tėtis. Paskui, šiek tiek vėliau, ji išgirdo, eime, lipame į mašiną ir važiuojame. Niekas mergaitei nepasakė, kur jie važiuoja. Niekas nepaaiškino, jog čionai nebegrįš. Tai buvo ne kas kita, kaip tas mano seneliams būdingas „apie tai nekalbame".

Nuotaika automobilyje mano tetai atrodžiusi grėsminga. Šalimais sėdėjo jos brolis ir pusbrolis Ištvanas, du berniukai, kurie ją paprastai nuolat erzindavo, pašiepdavo, neduodavo ramybės, o dabar, kaip reta, buvo visiškai tylūs. Tėvas vairavęs, mama sėdėjusi prie jo. Mergaitei buvo pasakyta, jei juos kas nors sustabdytų, ji privalanti dėtis miegantį. Galima įsivaizduoti, kad tokia padėtis devynmetės tikrai neveikė raminamai.

Mano tėvas prisimena, kad jiems išvažiavus buvo dar šviesu, o privažiavus sieną jau sutemo. Jis sako, kad važiavę gal tris valandas. Netoli sienos juos sustabdę. Visi turėję išlipti iš automobilio. Vengrų pasienietis pasilenkęs prie mano tėvo ir paklausęs, ar jis nešąląs. Vaikas linktelėjęs galvą. Tada kareivis nusimovęs dešinę pirštinę ir jam padovanojęs. Tėvas ją tebeturi: ruda odinė pirštinė tik su dviem pirštais – nykščiu ir smiliumi. Daugiau šaudymui nereikia.

Jie turėjo palikti automobilį ir tada bėgliams buvo leista eiti toliau.

Tėvas prisimena, kad jie ėję per plyną lauką. Buvo šalta, švietė mėnulis, nė vienas nepratarė nė žodžio. Staiga išgirdo iš paskos einančius žmones, o kadangi nežinojo, kas jie tokie, gera ar pikta linkintys, tad labai bijodami pasislėpė

už šieno pako ir laukė. Kai ilgokai pastovėję įsitikino, kad viskas ramu, ėjo toliau, netrukus pamatė namų šviesas, bažnyčios bokštą, ėmė žengti greičiau, išgirdo ne vengriškai kalbančius balsus, tamsoje įžvelgė vokiškas gatvių lenteles ir suprato atsidūrę Austrijos teritorijoje.

*

Erži pabėgo dviem naktim vėliau už mano senelius. Jai nepasisekė, nes tąnakt lijo. Ji vilkėjo kailiniais, padovanotais mano močiutės prieš kelias dienas atsisveikinimui ir dar dėl to, kad pati močiutė bėgdama negalėjo jų pasiimti. Erži ir trims mažiems jos vaikams teko sprukti pėsčiomis, jų pabėgimas buvo neplanuotas, viskas privalėjo įvykti labai greitai, nes suėmė jos vyrą, ir ji turėjo trauktis su vaikais į saugią vietą. Erži vilkėjo kailiniais, lijo, ir viena, apie ką ji įstengė galvoti, buvo: tikiuosi, kad drėgmė nesugadins kailio, Vera tikrai supyktų, jei apie tai sužinotų. Kadangi Erži vyras buvo laikomas valstybės priešu, ji su vaikais sieną kirto ne ties saugomu pasienio postu, bet lipo tamsoje per spygliuotos vielos tvorą. Erži kailiniai užsikabino už tvoros, kuri išplėšė skylę. Galiausiai moteris dar įgriuvo į vagą, suprantama, pažliugusią nuo lietaus. Tas pabėgimas... Vienas dalykas – zirziantys vaikai, šaltis, drėgmė, be to, kalėjime uždarytas vyras, kitas dalykas – kailiniai. Erži buvo tvirtai nutarusi grąžinti juos mano močiutei. Juk draugė gerai ją pažinojo, kad suprastų, jog močiutė slapčiomis šito tikisi, jei kada pavyktų vėl pasimatyti. Visą kelią Erži galvojo tik apie kailinius, prakeiktą lietų, purvynę ir spygliuotą tvorą. Kai moterys iš tiesų susitiko Vienoje visai atsitiktinai tarp

tūkstančių pabėgėlių, Erži grąžino bičiulei jos dovanotus kailinius, o ši juos maloningai, kaip galima tikėtis, priėmė. Jie buvę *in poor condition*, sako Erži. Regis, ji dar ir šiandien dėl to nesmagiai jaučiasi.

*

Pirmose nuotraukose, vaizduojančiose mano senelius naujoje jų tėvynėje, jie atrodo baisiai sustirę. Apsirengę storais paltais, apsitūloję šalikais ir vilnonėmis antklodėmis tįso ant gultų prie medinio namo ir mirksi prieš šiaurinę saulę. Jie važiuoja dviračiais žvyro takais, mano močiutė ir jos dukra apsirišusios skaras ir šiame lygiame kraštovaizdyje dėl tamsių antakių atrodo dar panašesnės į vengres nei kada nors anksčiau. Limanų šeima padėjo jiems išsinuomoti pažįstamų vasarnamį Rungstede, nedideliame pajūrio miestelyje; daugelis danų širdingai priimdavo Vengrijos pabėgėlius.

Vieną sekmadienį jie atvyko į Daniją. O pirmadienį mano tėtis, jo sesutė ir jųdviejų pusbrolis, nesuprantantys nė vieno daniško žodžio, buvo priimti į mokyklą. Kalbą jie išmoko nevienodai greitai. Tėvas man sakė, kad vieną kovo rytą, praėjus vos keliems mėnesiams po įsikūrimo Danijoje, netikėtai suvokė suprantąs radijo žinias. Teta mokėsi ilgiau. Pirmus mėnesius daniškai nepratarė nė žodžio, paskui atėjo laikas, kai išsižiojo ir prašneko puikiai, be klaidų ir be akcento. Mano seneliams taip ir nepavyko visiškai atsikratyti sunkaus vengriško akcento. Jų danų kalbos garsai visuomet liko žemi ir lyg tariami iš giliai užuot kirbėję kažkur aukštai galugerklyje, nors tai anaiptol nereiškė trūkumo.

Mano senelis jau po kelių savaičių pradėjo dirbti, iš pradžių vienoje Koldingo ligoninėje, paskui, kai Danijoje buvo pripažinta jo ortopedo kvalifikacija, chirurgu Kopenhagos ortopedijos ligoninėje. Aišku, iš pradžių jam vos pavykdavo susikalbėti, bet juk ganglijas – tarptautinė sąvoka. O močiutė labai stengėsi tapti tikra danų namų šeimininke. Kone persistengė. Jei kada ir buvo pavyzdinga danė, tai ji. Susidraugavo su moterimis, gyvenančiomis kaimynystėje, mokėsi siūti, pamėgo sodo darbus, nors tai, gal kad Budapešte neturėjo sodo, niekada jos nedomino. Įsigijo šunį, airių terjerą vardu Paidi, kurį ir man dar teko pažinti, nusilpusį nuo senatvės ir aklą. Ji dar labiau, nei anksčiau Vengrijoje, spaudė pinigus. Išmoko virti ir kepti. Ir šito Budapešte nedarydavo, o ir kam, juk galiausiai jie laikė virėją.

Seno gyvenimo buvo atsisakyta kaip senos striukės, kai ši žmogui nebepatinka. Tuomet svarbu buvo tik naujasis gyvenimas Danijoje. Kad išmoktų danų kalbą, močiutė vertė vengriškus receptus į danų kalbą – iš kur jų gavo, niekas nežinojo – ir galiausiai netgi išleido geriausių guliašo, kukulių, mielinių pynučių ir *lecsó* receptų knygą. Ant viršelio ji šypsosi į objektyvą, ant daniško tikmedžio stalo dėdama garuojantį dubenį. Nieko negaliu sau padaryti, bet šitaip maloniai žvelgianti, taip paslaugiai patarnaujanti su ta parišta prijuoste ji man primena vilką, ėdusį kreidą, kad suplonintų balsą ir apgautų ožkiukus.

Jiedu įsigijo naujų baldų ir automobilį, lankė koncertus, kvietėsi naujus pažįstamus pietų ir mėgavosi tokiu egzotišku dalyku kaip pasivaikščiojimai prie jūros. Apskritai paėmus, jų imigraciją galima pavadinti visiškai sėkminga.

Senelis tapo pripažintu gydytoju, nenoriai, bet laiku, kaip visi dori piliečiai, jie mokėjo mokesčius, pietaudami laikėsi tradicijų, per Kalėdas, kurias daniškai vadino *Jul*, šoko pagal skandinavų paprotį aplink eglutę susikibę už rankų su vaikais, o vėliau ir vaikaičiais. Jie netgi mylėjo karalių Frederiką IX, o paskui jo dukterį karalienę Margaretę, pastarąją gal dar ir dėl to, kad ir ji rūkė be perstogės.

*

Senelis sėdi svetainėje ant gilios raudonos sofos, čia įsitaisę jiedu vakarais visuomet žiūri televizorių. Labiausiai mėgsta amerikietiškus detektyvinius serialus, tokius kaip *Columbo* arba *Derrick* iš Vokietijos, danų televizijos rodomą su subtitrais. Bet dabar televizorius išjungtas. Senelio keliai uždengti vilnone antklode, rankose jis turi nagams trumpinti skirtas žirklutes, kuriomis karpo kapsules, užpildytas baltais milteliais. Juos pakaitomis beria į dvi priešais sofą ant stalelio stovinčias stiklines. Iš garsiakalbio aidi trečia Šumano koncerto fortepijonui A-mol dalis, *allegro vivace*. Groja Marta Argerich akomponuojant Nacionaliniam simfoniniam orkestrui, kuriam vadovauja Mstislavas Rostropovičius. Kapsulė po kapsulės miltelių sluoksnis stiklinėse aukštėja. Jis jau prakirpo krūvą kapsulių, ant stalo guli tušti jų apvalkalai. Jei pakeltų akis, pro langą pamatytų žmoną, su ką tik nupjautų rožių puokšte einančią per terasą. Ji žingsniuoja skubriu žingsniu, šiek tiek palinkusi į priekį, pakeltais pečiais. Saulė tuoj leisis, lauke jau atvėso.

Per tą laiką jis surado tobulą kapsulių atvėrimo metodą. Iš pradžių žirklučių smaigaliu įduria per vidurį ir

paskui padidina kiaurymę ašmenis kišdamas giliau ir šiek tiek kraipydamas jas į abi puses. Paskui ištraukia žirklutes, prideda jas tiksliai per patį viduriuką ir trumpais chirurgo kirptelėjimais padalija kapsulę į dvi dalis.

Akies krašteliu jis mato, kaip žmona iš lauko pusės prieina prie lango. Jis nepakelia akių. Girdi, kaip šaukia jį vardu. Bet vis dėlto nepakelia galvos.

Štai perkirpta dar viena kapsulė, kurios turinį beria į stiklinę.

Vera beldžia į svetainės langą.

Tik ne dabar, galvoja jis. Tas darbas, kurį dabar atlieka, savotiškai ramina. Vis tie patys judesiai, šimtas kapsulių, šimtą kartų pradurti, perkirpti, išberti. Nenori, kad kas nors jį blaškytų. Blaškytų nuo šito prasiblaškymo.

Ir vėl beldimas.

Senelis apsimeta negirdįs. Stengiasi atrodyti visiškai įnikęs į darbą, įsijautęs į muziką. Palenkęs galvą darbuojasi toliau. Praduria, perkerpa, išberia. Praduria, perkerpa, išberia. Netrukus jis tikrai visiškai įsijaučia.

Kai pagaliau pakelia galvą, pro langą mato žmoną, vėl stovinčią prie rožių. Jos rankose maišelis žemių. Kaip gerai, pamano senelis, dabar kuriam laikui būsiu paliktas ramybėje.

*

Praėjus metams po mano senelių atvykimo į Daniją radijo žurnalistai ėmė iš jų interviu. Vengrų pabėgėliai – Danija priėmė jų šiek tiek daugiau nei tūkstantį – šioje mažoje šalyje buvo ypatingas reiškinys, ir visus domino, kaip jiems

klojasi. Mano tėvas prisimena, kad tas radijo interviu nori nenori skambėjo komiškai. Šiaip jau žemi mano senelių balsai ta proga iš susijaudinimo labai paaukštėjo ir, lyginant su reporterio balsu, skambėjo taip, lyg juostelė būtų sukama didesniu greičiu. Klausimai buvo pateikti iš anksto, nes jiedu dar nelabai tvirtai mokėjo naująją kalbą, tad galėjo savo atsakymus užsirašyti ir vėliau perskaityti. Tėvas tebeturi aną rankraštį. Jis spausdintas rašomąja mašinėle, daug kas ten išbraukyta ir paraštėje pataisyta močiutės ranka.

Iš pradžių buvo kalbinamas senelis. Jo paklausė, kokią istoriją slepia anas prieškambaryje kabantis odinis krepšys.

– Jis pilnas prisiminimų, – atsako senelis.

Krepšys esąs vienintelis daiktas, kurį jiems pavykę pasiimti iš Vengrijos, nes bėgti buvo apsispręsta ūmiai.

– Po antrojo rusų puolimo jautėmės labai prislėgti. Neįstengėme įsivaizduoti, kaip būtų galima toliau gyventi šalyje, valdomoje melu ir tiek kartų mus nuvylusioje.

– Koks buvo tas pabėgimas? – klausia danų reporteris.

– Šiek tiek paprastesnis, nei įsivaizdavome. Automobiliu atvažiavome iki sienos, pasienio policininkai, iš pradžių mus išgąsdinę, galop netgi parodė kelią į Austriją. Jie pasiliko mūsų automobilį, bet mums leido eiti.

– Kodėl pasirinkote kaip tik Daniją?

– Tai buvo atsitiktinumas, – atsako senelis, – ir dabar galiu pasakyti – labai laimingas atsitiktinumas.

Paskui jis reporteriui pasakoja istoriją, kurią esu dažnai girdėjusi iš tėčio ir tetos, kad mano senelis per tą revoliu-

ciją susipažino su danu, atvykusiu į Budapeštą su Raudonojo kryžiaus humanitarinės pagalbos misija. Kai padėtis paaštrėjo, jis nebegalėjo išvykti iš šalies ir atsitiktinai prisiglaudė ligoninėje, kuriai vadovavo senelis. Tai buvo Olė Lipmanas, pirmasis senelio gyvenime sutiktas danas. Per Antrąjį pasaulinį karą buvo aktyvus danų pasipriešinimo dalyvis. Seneliui jis patiko, jiedu susidraugavo. Ir kai mano seneliams reikėjo apsispręsti, kur apsigyventi, mat padėtis buvo sudėtinga, Viena šalta ir nedraugiška, o nė viena iš šalių, kurias buvo numatę – Australija, Kanada, Amerika (svarbiausia, kuo toliau nuo rusų!) – pabėgėlių dar nepriiminėjo, jie atsitiktinai ėjo pro Danijos ambasadą. O kodėl nepasirinkus Danijos? Užėjo, juk neturėjo ko prarasti, ir, pasirodo, ambasadoje jau žinojo jų pavardes, Olė Lipmanas buvo apie juos pasakojęs ir, regis, buvo tik ir laukiama, kada jiedu čia prisistatys.

– Taip Danija tapo mūsų ateitimi, – sako senelis, šitaip paskelbdamas Vengriją praeitimi.

Paskui reporteris kreipiasi į močiutę:

– O jūs? Kaip jums einasi?

– Dabar man gerai, – atsako močiutė. – Bet pradžia buvo sunki. Vengrijoje buvome neteisingai auklėjami. Tai buvo feodalinė sistema, ir kai kalbame apie šią sistemą, reikia turėti galvoje ne tik žemės ūkį, bet ir jaunimo auklėjimą. Aš, pavyzdžiui, niekada gyvenime nebuvau mačiusi vyro virtuvėje. Kai išvydau pirmą daną sukiojantis apie puodus, pamaniau, kad tai jo pomėgis. Labai nustebau patyrusi, kad jis gamina gardžiau už žmoną. Namų pagalbininkė Vengrijoje buvo toks pat įprastas dalykas, kaip Danijoje švilpiantis arbatinis. Mes turėjome ne skalbimo

mašiną, bet skalbėją. Jei jauna mergina Vengrijoje gauna išsilavinimą, ji laiko abitūros egzaminus. Aš gavau gerą išsilavinimą, bet niekada nesimokiau skalbti, laidyti, virti.

– Ir dabar šito išmokote?

– Taip, bet galima įsivaizduoti, kaip man buvo sunku. Vienas iš sunkiausių dalykų – marškinių lyginimas. Išmokau šito iš vieno vyriškio.

– Ar tikitės kada nors galėsianti grįžti į Vengriją?

– Dar visai neseniai atsirado toks pojūtis, bet jau nuo praėjusio mėnesio iš tikrųjų pajutau, kad Danija – mūsų namai. Kai išeinu pasivaikščioti į miestą ar apsipirkti, galvoje visada sukasi namų vaizdas. Anksčiau matydavau savo namus Budapešte, dabar regiu mūsų butą Hiorsholme.

Budapešto žydai tapo Danijos piliečiais. Jie nenorėjo kristi į akis, norėjo būti vieni iš Danijos piliečių, niekas neturėjo žinoti, kad jie komunistai, kad jie žydai, žydai komunistai iš Rytų Europos – visa tai turėjo būti pamiršta. Kaip sakė Julika: gyvenimas prasidėjo 1945 metais. O tada Danijoje prasidėjo dar vienas kitas gyvenimas. Trečiasis ir paskutinis mano senelių gyvenimas.

Ar jiedu gręžiojosi į praeitį?

Kartą, tą įvykį iš tikrųjų reikėtų pavadinti labai neįprastu, mano seneliai drauge aplankė buvusią koncentracijos stovyklą Mauthauzene. Tai veikiausiai buvo aštunto dešimtmečio pabaigoje ar devinto pradžioje. Jiedu kaip tik svečiavosi pas mus Miunchene, pasiskolino mūsų *Peugeot* ir nuvažiavo į Mauthauzeną. Kai popiet sugrįžo, senelis ištarė tik vieną sakinį: „Vykti tenai automobiliu kur kas maloniau, nei kulniuoti pėsčiomis.“

*

– Tik pažvelkite.

Mano močiutė įeina į svetainę. Senelis pakelia akis. Rankose ji laiko vazą su tamsaus raudonio rožėmis ilgais kotais, tikriausiai jų bus ne mažiau kaip trisdešimt. Žiedai beveik visiškai išsiskleidę.

– Tik pažvelkite, – kartoja ji ir prikiša gėles vyrui prie pat panosio. – Kaip jos kvepia.

Senelis pauosto puokštę ir numykia:

– Mmh... Kokios jos dailios. Tokios pat dailios, kaip ir jūs.

Mano senelis yra sakęs jai tiek daug komplimentų, kurių ji tikriausiai nė nebelaiko komplimentais. Po kiekvienos viešnagės, kur jie lankydavosi drauge ir kur dalyvaudavo ir daugiau moterų, jis sakydavo: „Jūs buvote gražiausia tame žuvų turguje." (*Maga volt a legszebb a halpiacon.*) Nuolat ta pati formuluotė. Panašiai kaip vis tą patį pasakoje piktajai pamotei kartojantis veidrodis.

Močiutė pastato vazą ant valgomojo stalo. Tvarkydama pešteli kelis lapelius, galiausiai lieka patenkinta rezultatu. Atsigręžia, neryžtingai stabteli.

– Kur padėjote tą knygą? – klausia vyro.

Jis kaip sykis susikaupęs beria į vieną iš stiklinių ką tik perkirptos kapsulės turinį. Norėdamas išberti iki paskutinės smiltelės, dar patapšnoja smiliumi abiejų kapsulės puselių viršūnėles.

– Knyga, – nekantriai kartoja mano močiutė. – Pišta, kur padėjote tą knygą?

Senelis pakelia akis. Ak taip, knyga... Jis grybšteli ranka tarp pagalvių ir ją ištraukia. Ant viršelio užrašas *Final Exit*. Viršum jo šiek tiek mažesniu šriftu parašyta *The #1 New York Times Bestseller.*

*

Jie įvairiais būdais bandė gauti šią knygą, išleistą Amerikoje 1991-ųjų pavasarį. Iš pradžių nesulaukusi jokio dėmesio knyga po didelio straipsnio, atspausdinto *Wall Street Journal* liepos numeryje, sukėlė tikrą skandalą. Savižudybės vadovėlis, prieinamas kiekvienam. To dar nėra buvę. Jau rugpjūčio mėnesį *Final Exit* puikavosi *New York Times* bestselerių sąrašo viršūnėje, apie tai rašė viso pasaulio laikraščiai, taip pat ir Danijos spauda. Knyga, kurioje aiškinama, kaip kuo patikimiausiai, švariausiai ir greičiausiai pasitraukti iš gyvenimo. Kaip tik šito ir reikėjo mano seneliams. Senelis mokėjo operuoti kaulų lūžius, bet anestezijos neišmanė. Kaip jiems pavyko gauti *Final Exit*? Knyga Danijoje nebuvo pardavinėjama, nebuvo jos nei Vokietijoje, nei visose kitose Europos šalyse, išskyrus Olandiją. Bet Olandijoje seneliai pažįstamų neturėjo. O interneto anuomet dar nebuvo.

Iš pradžių jie pabandė knygą gauti per danų gydytoją, su kuriuo draugavo. Tas knygą iš tiesų parūpino, perskaitė ir nutarė seneliams jos neduoti. Knygoje dėstomi metodai buvo tokie tikslūs, tokie veiksmingi, kad jis pasijuto aktyviai prisidėsiąs prie jų plano įgyvendinimo, jei parūpintų jiems šitą leidinį. Gydytojas seneliams paskambino ir pasakė atsisakąs jiems padėti. Taigi močiutė paskambino

Erži, juk tam galiausiai ir reikalingos draugės Amerikoje. Erži tvirtina, kad knygos siųsti bičiulei nenorėjusi. Bet ši taip spyrusi, taip dažnai skambinusi, kad galiausiai, taip ji sakė, jos vyras knygą nupirkęs ir išsiuntęs į Kopenhagą. Erži prisimena, kad Vera paskambinusi ir pasiskundusi siuntinuko negavusi. Tada jos vyras nupirkęs antrą knygą ir vėl išsiuntęs į Kopenhagą. Antrasis egzempliorius atėjęs.

*

Final Exit užsisakau per *Amazon.* Po dviejų dienų gaunu ją paštu. Visai įprastas rudas paketėlis. Nepridėtas joks lydraštis, skelbiantis, kad šią knygą derėtų skaityti tik su sąlyga, jei nesi apimtas gilios depresijos. Nėra nė jokio lipduko, įspėjančio apie pavojingą turinį, nėra netgi viltingo užrašo *Don't try this at home.* Ne, tai visai paprasta, paranki kišeninio formato knyga anglų kalba – vokiško jos vertimo niekada nebuvo. Du šimtai penkiasdešimt šeši puslapiai, kaina dešimt eurų ir devyniasdešimt penki eurocentai. Iš pradžių dedu ją į šalį, viršeliu į apačią, ir keletą dienų laikau bute neatsivertusi. Man nejauku, kad dabar ją turiu.

Kai pagaliau imu atsargiai vartyti, pirma, ką perskaitau, yra savižudybės metodas, apibūdinamas kaip itin nepriekaištingas, numatantis dujų įkvėpimą ant galvos užsimovus plastikinį maišelį. Negaliu neprisiminti savo senelio. Išgyventi koncentracijos stovykloje ir paskui šitai?! Užverčiu knygą ir padedu į spintą su uždaromomis durelėmis, kišu ją kuo giliau. Nors ji seneliams tikriausiai sukėlė tik teigiamų jausmų – pagaliau sulaukus knygos paštu jiems turėjo palengvėti, jiedu veikiausiai smalsiai gilinosi į smulkmenas,

tačiau man atrodo, kad ši knyga juos nužudė. Tarsi tai būtų ginklas, jų nukreiptas į save.

Po kurio laiko vis dėlto ją perskaitau. Pradedu nuo įžangos ir užbaigiu paskutiniu puslapiu, „skaitosi" gana greitai, o kai įveiki pateisinamą, į supratimą apeliuojančią įžangą, skaitai dar greičiau. Tai dalykiška instrukcija, kaip geriausia atimti sau gyvybę, skirta žmonėms, turintiems tam priežasčių. Kitaip tariant, žmogui, kuris ir šiaip ketino nusižudyti, ši knyga labai pravers. Seneliams *Final Exit* tikrai labai pagelbėjo.

*

Mano tėvų namuose Miunchene lentynoje rikiuojasi keli seni albumai su 1956–1971 metų nuotraukomis. Didžioji jų dalis fotografuota tėvo, iš pradžių, matyt, labai susižavėjusio techninėmis savo fotoaparato galimybėmis: albumuose gausu meninių nespalvotų tulpių atvaizdų, vienos jų ryškiame, kitos išplaukusiame fone. Čia yra ir nuotraukų serija, daryta veikiausiai per Kūčias, spėju, kad prie papuoštos eglutės, pozuoja trys žmonės, spėju, kad tai mano seneliai ir jų dukra. Spėju, kad jie mojuoja rankomis priešais objektyvą, keli šešėliai viršutiniame nuotraukos trečdalyje galėtų būti jų delnai, bet tuo negali būti tikras. Fotografui buvo svarbiausia visą ryškumą sutelkti į pirmame plane stovinčią žvakę.

1956 metų albume randu neįklijuotą nuotrauką, datuotą gruodžio dvylikta diena. Tai A4 formato atvaizdas, kitoje pusėje užspaustas *Redaktionen Aktuelt København* spaudas ir pavadinimas *Ungarske Flygtninge*. Nuotraukoje

įamžinti mano seneliai praėjus mėnesiui po jų atvykimo į Daniją. Jie atrodo elegantiškai, lyg nieko nebūtų nutikę. Senelis su berete ant galvos ir cigarile tarp lūpų. Močiutė vilki paltą didele kailine apykakle, kaklą puošia smulkiai juostuota šilko kaklaskarė, ji mūvi odines pirštines. Po pažastimi atsainiai paspaudusi danišką laikraštį. Juk tokių pabėgėlių pageidautų kiekviena šalis.

Vėlesniais metais jie keliavo po Europą, apie tai liudija nespalvotos Briuselio Atomiumo, Eifelio bokšto, Švč. Jėzaus Širdies bazilikos, Verenos amfiteatro, Romos Forumo ir Pikadilio aikštės nuotraukos. Daug ir naujosios tėvynės nuotraukų: Helsingioro pilis, karališkoji leibgvardija, Mažoji undinėlė.

1964 metų vasara: grupinė jaunų fleitininkų nuotrauka, daryta atostogų kursuose Nicoje. Mano tėtis su tamsiais raginiais akiniais stovi priekyje, per patį vidurį, šalia profesoriaus; galinėje eilėje iš dešinės – jauna moteris, strazdanota, ilgais tamsiais plaukais su kirpčiukais. Tai mano mama. Tą vasarą jiedu susipažino.

1968 metų vasara: naujas namas, naujas sodas, nauji pomėgiai. Nuo tada visos nuotraukos spalvotos. Močiutė, pasidabinusi raudonų ir baltų langučių palaidine, žalioje vejoje žaidžia kriketą ir juokingai pozuoja priešais objektyvą.

1969 metų rugpjūtis: mano tetos vestuvės. Per tą šventę darytose nuotraukose, kurios suklijuotos į albumą, pirmame plane mano močiutė. Pasipuošusi tamsiai žalia grindis siekiančia suknele, plaukai sukelti į viršų ir papuošti savotiška diadema. Ji spinduliuoja. Kažin kur gilumoje matyti ir balta nuotaka, mano teta. Erži pasakojo, jog mano močiutė elgėsi

taip, tarsi nuotaka būtų ji. Su seneliu pradėjusi ir vestuvinį šokį. Netgi per vienintelės dukters vestuves. Gražiausia žuvų turguje visuomet būdavo tik ji.

1971-ųjų rugpjūtis: močiutė glėbyje laiko pirmąjį savo vaikaitį, mano pusbrolį, vos kelių dienų pyplį. Ji juokiasi, naujas vaidmuo jai, regis, prie širdies. Senelio nuotraukoje nėra. Teta man pasakojo, kaip jis reagavo, kai ji pasisakė esanti nėščia: „Tai aš netrukus turėsiu miegoti su senele?“ Šitai pasakodama teta puse lūpų šypsosi.

*

Tais pačiais metais, kai gimiau aš, 1971-aisiais, praėjus mėnesiui po mano pusbrolio gimimo, seneliai įsikėlė į namą Šarlotenlunde. Tuose namuose jiems buvo lemta nugyventi likusį gyvenimą, ir tie namai išlikę mano atmintyje labiau už visus kitus pasaulio namus, netgi už tuos, kuriuose mes patys gyvenome. Kalbėdama apie šį jų būstą jau nebepriklausau nuo kitų prisiminimų, pati atsimenu kone visas smulkmenas. Čia stovėjo komoda, ten kabojo paveikslas – viską savyje išsaugojau, tarsi anuomet būčiau vaikščiojusi su kamera ir filmavusi. Tiesiai priešais laukujas veriasi durys į svetainę, paskui pritraukiamas stambus paveikslo vaizdas, tai niūri Šagalo reprodukcija, vaizduojanti smuiku griežiantį žaliaveidį vyrą. Kamera grįžta prie namų durų ir staigiai nukrypsta į dešinę, iš ten per didelę svetainę patenkama į virtuvę.

Tai buvo medinis U formos namas, plokščias, rudai dažytas vasarnamis, atsiveriantis į kiemo pusę ir apjuosiantis terasą. Kiekvieną vos įžengus apgaubdavo tas specifinis aro-

matas: močiutės kvepalų, paprasto muilo, rupių ruginių miltų duonos, drėgnų medinių lentelių ir šuns kvapo mišinys, dar būtinai aptrauktas niekuomet neišsivadėjančio cigarečių dūmų debesies.

Labiausiai man patiko kaukolė, stovėjusi ant prieškambario lentynos. Ji buvo tikra, padovanota mano tėčiui bičiulio dantų gydytojo ir pavadinta „Marija", nes, kalbėta, rasta vienuolių kapinėse. Iš žandikaulio dar kyšojo keli pageltę dantys. Senelis kartais man ją nukeldavo nuo lentynos, tuomet pagarbiai laikydavau ją rankoje ir šiurpdavau.

Neprisimenu, kaip dažnai pas juos lankydavausi. Viena svečiavausi gal tik du ar tris kartus. Bet tai buvo labiausiai jaudinamos iš visų mano turėtų atostogų. Iš Miuncheno skrisdavau į Kopenhagą, jei keliaudavau viena, man ant kaklo būdavo pakabinama lentelė su santrumpa N.B.P. – nepilnametė be palydos. Lėktuvo palydovės būdavo beprotiškai malonios, man leisdavo užeiti į ekipažo kabiną, gaudavau dovanų žaislų, išlipdama galėdavau trapu nusileisti pirmoji ir su specialiu autobusu kartu su palydovėmis nuvažiuoti iki oro uosto keleivių atvykimo zonos. Tuomet jau pro stiklą pamatydavau savo senelius. Močiutė odiniu paltu ir raudona skarele, laikanti už pavadėlio šunį, su cigarete tarp pirštų, nuobodžiaujančiomis akimis. Šalimais skrybėlėtas senelis. Jis mane pamato, kažką pasako močiutei, pamoja, ji dairosi, išvysta mane, netikėtai prajunka, dabar jau irgi mojuoja. Palydovė eina su manimi pro muitinę. Suveriamosios durys atsidaro, štai ir jie, jiedu žingsniuoja į mane, palydovė paleidžia mano ranką, aš bėgu jų link, šuo artėja, štai ir

šuo, puolu močiutei į glėbį ir įkvepiu jos dūmų kvapo. Pagaliau vėl esu čia.

*

Vieną labai lietingą vasaros dieną važiuoju su teta ir pusbroliu į Šarlotenlundą. Teta įsuka automobilį į gatvę, kurioje gyveno seneliai. Automobilį pastatome priešais jų namą. Sodo vartai atviri, aplink mėtosi įvairiaspalviai plastikiniai žaislai. Išlipę jaučiamės truputėlį sutrikę. Taigi čia. Keista pagalvojus, kad čia dabar gyvena kažkokie kiti žmonės, matyt, šeima su vaiku. Namas dažytas nebe ruda, o balta spalva. Atrodo nekaltai. Namas.

Mes šiek tiek per ilgai stoviniuojame, kad liktume nepastebėti. Bandančius dar sykį žvilgtelėti pro tvorą mus užklumpa kokių trejų metukų šviesiaplaukė mergaitė, ką tik išėjusi pro vartus. Mažylė mus pamato ir išsyk skuodžia į namą. Šiek tiek vėliau grįžta įsikibusi motinos rankos. Ši maloniai klausia, ar mes ko nors ieškome.

Pusbrolis paaiškina, kas esame. Šeimininkė – tokie jau tie danai malonūs – pakviečia mus vidun. Namo viduje dabar viskas kitaip. Prieškambaris išklotas sisalio pluošto kilimu ir beveik tuščias. Svetainė ir valgomasis nebe medžio lentelių, bet dažyti balta spalva. Dėl to būstas atrodo jaukesnis ir erdvesnis. Šiuolaikiniai baldai, stiklas, chromas, šviesus medis. Miegamajame iškirstas dar vienas langas, o vaikams – jų dvejetas – prie namo pristatyta visiškai nauja patalpa. Viskas atrodo kaip baldų kataloge, laimingi namai jaunai šeimai. Gražu visa tai, gražu ir kažkaip keista.

Prieš mums išeinant dar žvilgteliu į svečių tualetą, į kurį patenkama išsyk iš prieškambario. Ir staiga viskas sugrįžta. Čia, šioje mažoje patalpėlėje, laikas, regis, sustojęs. Tos pačios mano senelių laikų žydros plytelės ir tas pats kvapas. Nežinau, kaip tai įmanoma, bet išvėsusių dūmų ir muilo kvapas kažin kokiu būdu bus įsigėręs tarp drėgnai šaltų plytelių. Uždarau duris ir prisėdu ant uždaryto klozeto dangčio. Iškyla prisiminimas, kaip čia sėdėdama nesiekdavau pėdomis grindų. Dešinėje pusėje, akių lygyje, anksčiau kabėjo nedidelė lentelė su užrašu *Life Vest under your Seat.* Mano seneliui tokie dalykai atrodydavo juokingi. Atsimerkiu, lentelės nebėra.

Tądien ilgai vakarojame prie tetos valgomojo stalo. Nuotaika kaip per susibūrimą po laidotuvių. Juokiamės, geriame raudonąjį vyną, žiūrinėjame senas nuotraukas, prisimename smulkmenas. Kad močiutė nemokėjo važiuoti dviračiu, kad popietėmis dėliojo pasjansą, kad vakarieniaudama gerdavo raudonąjį vyną su selteriu. Paskui teta trumpam išeina iš kambario, grįžta ir padeda ant stalo A4 formato segtuvą, iš kurio išima popieriaus lapą, prirašytą mano močiutės ranka. Teta iš anksto neįspėjo, ką atneš, tad aš, patyrusi, kas tai yra, išsigąstu.

Tai – kas-kam-tenka-sąrašas, datuotas 1991 metų rugsėjį, mažiausiai dvi savaitės prieš jų mirtį. Taigi Kopenhagoje jiedu susėdo ir svarstė, kuriam kuris daiktas galėtų suteikti džiaugsmo. Tai buvo jų atbulinio skaičiavimo nuo mirties dienos dalis. Jokių pataisymų, rašysena labai tvarkinga, tai jų testamentas.

Tai ne kokie nors sensacingi turtai, jų paliekami testamentu, bet tam tikros vertės daiktai, prie kurių buvo

prisirišę. Papuošalai, sąsagos, senovinių monetų kolekcija. Tetai baigus skaityti sąrašą trumpam išeinu iš kambario. Noriu pabūti viena. Nežinau, kodėl mane taip jaudina kaip tik šis materialus jų atsisveikinimo aspektas. Nes visos jų pastangos buvo lyg ir veltui. Senelio kišeninis laikrodis mano broliui nieko nereiškia. Kitas mano brolis niekuomet nesinaudojo sąsagomis, tai ne jo skonis, o aš nenešioju žiedo su deimantu. Senovinių monetų kolekcija, kurią gavo mano pusbrolis, buvo pavogta iš jo tėvo seifo. Mano mama gavo vėrinį, kuriuo niekada nemačiau jos pasipuošusios, tėtis – žiedą, dabar gulintį banko seife. Tai tik daiktai. Man nederantis žiedas... Dabar man ima atrodyti, kad visa tai mano seneliams reiškė daugiau nei daiktus. Kažin ką ypatinga. Kažką, ką jie mylėjo. O mes nemokėjome branginti.

*

1991-ųjų gegužę, penki mėnesiai prieš mirtį, seneliai dar kartą apsilankė Budapešte. Mano tėtis ten koncertavo, o jie jį lydėjo. Mama irgi buvo su jais. Jie apsigyveno *Radisson Béke*, prašmatniame viešbutyje ilgais kilimais išklotais koridoriais ir priblėsusio žavesio, maždaug už penkių šimtų metrų nuo buvusio jų buto Oktagono aikštėje. Ir aš kartą esu ten buvusi, tik vėliau. Prie durų stovi jauni vyrukai su durininkų kepuraitėmis, rūko, šnekučiuojasi ir nė nemano padėti svečiui įnešti bagažo.

Senelis anuomet turėjo būti jau gerokai nusilpęs, bet primygtinai veržėsi į šią kelionę. Močiutė tol mygo gydytoją, su kuriuo jiedu bičiuliavosi, kol šis, nusižengdamas savo, me-

diko, įsitikinimams, kardiologiniam ligoniui išdavė pažymą, leidžiančią skristi lėktuvu. Šitaip jie išskrido į Budapeštą.

Mama pasakoja, kad viešbučio vestibiulyje jiedu surengė priėmimą. Pasipuošė ir po pietų priiminėjo draugus. Mama išvardija kelias nieko man nesakančias vengriškas pavardes.

Įsivaizduoju juodu, sėdinčius ant vieno iš dviejų minkštasuolių ir girdint padavėjams, vaikščiojantiems aplink su kavinukais, kaip įprastai besišnekučiuojančius:

Padavėjas klausia:

– Gal dar šlakelį kavos?

– Pišta, ar dar norėsime kavos?

– Hm, kaip manote, ar jūs dar gersite?

– Taip, kodėl gi ne.

– Jei jūs dar gersite, tai tuomet ir aš neatsisakysiu.

– Ačiū, mielai išgesime dar po puodelį.

Iš tos kelionės man žinomos dvi nuotraukos. Vienoje prie stalo sėdi seneliai ir keli man nepažįstami senyvi žmonės. Močiutė nuotraukoje nebe tokia žavinga, kokią ją prisimenu, labiau nei įprasta į vidų pasuktomis pėdomis. Vieną plaštaką ji uždėjusi ant peleninės, tarp pirštų, suprantama, rūkstanti cigaretė; kita ranka skreite laiko raudoną rankinę; močiutė atrodo šiek tiek baiminga ar įsitempusi, nors nuotraukoje juokiasi. Senelis sėdi pačiame stalo gale. Jis palenkęs galvą ir liūdnai šypsodamasis žvelgia į dvi man nepažįstamas besijuokiančias moteris. Iš tikrųjų šioje nuotraukoje visi atsipalaidavę ir laimingi, tik ne mano seneliai.

Kitoje nuotraukoje – tik senelis. Matyt, fotografuota kavinės terasoje, fone skėtis nuo saulės ir padavėjas balta

livrėja. Senelis žvelgia į priešais stovintį stalą, kuris neįsitenka į kadrą. Balti vešlūs antakiai kilstelėti, jis atrodo susirūpinęs. O kaklas kyšo toks plonas ir gyslotas iš marškinių apykaklės, kad senelis šiek tiek primena vėžlį, netekusį kiauto.

Vieną vakarą močiutė ėjo su tėčiu į teatrą, senelis tokiam renginiui jautėsi per silpnas, mama nepakankamai gerai mokėjo vengriškai, todėl abu, uošvis ir marti, vakarą praleido drauge. Jie vakarieniavo viešbučio restorane, prisimena mama, tai buvęs nuostabus vakaras. Uošvis buvęs žavingas. Geras klausytojas, galantiškas stalo šeimininkas, baisiai mielas žmogus. Ar man žinoma, kad jis mokėjo laidyti dviprasmiškas pastabas?

Prisimenu baltą plastikinę peleninę, įspėjančią susilaikyti nuo pernelyg daug sekso.

Kalbant apie uošvį mamos balse skamba ir apgailestavimas, galiausiai juk taip mažai apie jį žinoma, apie tiek daug dalykų nepakalbėta. Bet paskui ji vėl prisimena vieną iš jo juokų ir klausia, ar aš žinanti, kaip jis kalbėdavęs apie žmonos kojas. Aš žinau, bet ji vis dėlto papasakoja. Šeimos istorijos.

Mama papasakoja man ir vieną epizodą, kuris, jos manymu, nutikęs per tą kelionę į Budapeštą ir nemaloniai jai įsiminęs. Pietūs didelėje draugijoje, ji nebeatsimena, kur buvo pietaujama, kas dalyvavo. Senelis, kaip visuomet nepriekaištingai apsirengęs, padažu apsitaško kaklaraištį. Močiutė jį subara. Ar negalite valgyti atsargiai, tik pažiūrėkite, ką padarėte, toks gražus kaklaraištis, Pišta, būkite atsargesnis! Išbara jį girdint visiems žmonėms, tą orų senyvą poną baltais ūsais visiems matant paverčia paiku mažu vaikėzu.

Ji pamini dar vieną dalyką, ar aš atmenanti, kad senelis, jei aplinkui būdavo kitų žmonių, visą dėmesį būdavo sutelkęs į žmoną. Jei kuris jį užkalbindavo ir kažko paklausdavo, tai būdavo įprasta, kad jis, nė neatsiprašęs, išsyk kreipdavosi į žmoną klausdamas: „Ką jis sako?“ Tarsi tik ji viena kalbėtų jo kalba, ir niekas kitas negalėtų jo suprasti.

Kokį seneliai išvydo Budapeštą po šitiek metų? Nuo 1956-ųjų mieste tikriausiai nebuvo labai daug kas pasikeitę – keletu stalininių gremėzdų daugiau, keletu jugendo epochos pastatų mažiau. Ar jie jautėsi kaip namie? Ar jiems buvo neįprasta, kad kiekvienas žmogus galėjo juos suprasti, kai jiedu kalbėdavosi apie ką nors asmeniška? Danijoje seneliai buvo įpratę garsiai aptarinėti dalykus, neskirtus svetimoms ausims, juk kalbantis vengriškai niekas jų nesuprasdavo. Tad stovėdami prekybos centre ar sėdėdami restorane jiedu galėdavo kiek širdis geidžia liežuvauti apie aplinkinius. Aišku, aplinkinius apkalbinėdavo tik močiutė, o senelis jai pritardavo, abu šnekėdavo nė trupučio nepritildytais balsais. Nutikdavo, kad kuris nors žmogus atsigręždavo ir ką nors atsakydavo vengriškai, bet ne taip dažnai, kad juos nuo šito atpratintų.

Po kelionės senelis pasakojo danų gydytojui, kuriam nuo širdies nusirito akmuo, kai senelis grįžo į Daniją gyvas ir sveikas, apie tą kelionę. Jis sakęs, kad ratas užsidaręs. Savo gimtinėje išklausęs sūnaus koncertą, dabar tai esą „atlikta“. Lygiai taip ir pasakė, pasakoja man gydytojas. „Jis ištarė tą patį, ką ir Jėzus ant kryžiaus.“

Grįžus į Kopenhagą senelio sveikata vis prastėjo. Per kelias savaites svoris nukrito keliais kilogramais. Jis nuo-

latos būdavo pavargęs, labiausiai rytais, papusryčiavęs jausdavosi šiek tiek geriau. Vakarais jį netikėtai apimdavo silpnumas, kankino nemiga, naktimis dažnai nubusdavo, anksčiau šito niekada nebūdavo. Jis buvo prislėgtas, netgi liūdnas. Tai buvo visiškai jam nebūdinga, senelis visą gyvenimą buvo santūrus (jei tik nevairuodavo automobilio). Rugpjūčio pabaigoje jis konsultavosi su vienu gydytoju, šis diagnozavo depresiją, kuri galinti būti ir migdomųjų tablečių vartojimo padarinys. Protiškai jis esąs nepriekaištingos būklės, bet fiziškai silpnas ir todėl depresinės nuotaikos – taip parašyta medicininės apžiūros išvadose, senelio laikytose tarp kitų dokumentų. Gyvenimas ėjo į pabaigą. Jis žinojo, kad ilgai tai nebetruks.

*

Dieną prieš seneliams nusižudant, 1991 metų spalio 12-ąją, pas juos apsilankė mano pusseserė. Kai ji atvyko, buvo jau sutemę – rudens dienos Danijoje trumpos – ir senelio ji nė negavo pamatyti. Jis jau miegąs, paaiškinusi močiutė, bet ji esanti įpareigota perduoti gražiausius jo linkėjimus.

Pusseserei nelabai malonu prisiminti aną viešnagę. Buvę slogu, močiutė atrodžiusi liūdna. Žinoma, gali būti, kad jai tai tik pasirodę, bet pusseserė lengvai pasipurto, lyg norėtų nusikratyti kažin ko nemalonaus, ir paskui atsiprašomai nusijuokia.

Anąkart ji prisėdusi svetainėje ant sofos, močiutė uždėjusi plokštelę, veikiau įdėjusi, nes seneliai turėjo modernų *Bang&Olufsen* aparatą, kurio plokštelių diskas be garso

išriedėdavo ir vėl įriedėdavo į grotuvą. Prisimenu, kad per rudą organinį stiklą galėjai stebėti, kaip priartėja patefono galvutė ir į griovelį nusileidžia adata. Tai buvo šiek tiek futuristinis vaizdas, daręs man didelį įspūdį. Paskui močiutė prisėdusi greta jos ant sofos. Grojo Vagnerį. „Tristaną ir Izoldą", „Izoldos meilės mirtį". Lauke buvo tamsu, senelis miegojo, degė raudonas toršeras ir skleidė neryškią jaukią šviesą. Dainininkė uždainavo, lyg iš tolo ataidėjo klarnetų garsai, paskui prisijungė styginiai. Pusseserė vokiško teksto nesuprato, bet, atrodo, buvo dainuojama apie kažin ką liūdna, dainavimas priminė ištęstą dūsavimą, kuris pamažu vis aukštėjo, lygiai taip pat intensyvėjo ir orkestro grojimas. Močiutė, regis, buvo nusiteikusi išklausyti visą „Meilės mirtį", sėdėjo rami, kaip visuomet tiesi, šuo buvo užšokęs ant sofos ir įsitaisęs šalimais. Močiutė palengva glostinėjo jam galvą ir tylėjo. Ištisas aštuonias minutes ar kiek ten trunka tas senelių turėtas arijos įrašas. Pusseserė jautėsi nejaukiai. Močiutė buvo tokia neįprastai rimta, o juk paprastai būdavo linkusi plepėti: „Ar matei *Dirty Dancing* ir ar tau patiko?", „Ką manai apie karalių Liudviką II ir Noišvanšteiną*?" Ji mėgdavo kalbėtis apie tokius dalykus.

Nuaidėjus paskutiniam garsui močiutė atsistojo, priėjo prie grotuvo, paspaudė mygtuką, grąžinantį patefono galvutės svirtį į pradžią, ir „Izoldos meilės mirtis" prasidėjo iš naujo. Šįkart ji liko stovėti prie grotuvo. Vėl ta liūdna melodija, visai paprastutė, kūdikio lopšinę primenanti giesmė, dar styginių *tremolo*, ragai, dainininkės balsas vis

* Bavarijos valdovo Liudviko II sumanyta ir pastatyta romantinio istorizmo pilis Bavarijos Alpėse.

aukštėja ir aukštėja, jos *vibrato* apima vis daugiau tonų. Netikėtas posūkis į *mol.*

– Ar tau žinoma Tristano ir Izoldos istorija? – paklausė močiutė pritildydama muziką.

Pusseserė papurtė galvą:

– Ne.

Tuomet močiutė papasakojo jai tragedijos veiksmą. Kaip miršta Tristanas, kaip Izolda jį mylėjo, kaip stovi ir žiūri į mirusį mylimąjį. Ir ji patiria džiaugsmą. Džiaugsmą!

Izolda gieda: „Švelnus ir tykus, kaip jis šypso, kaip atmerkia žavingas akis. Matot, draugai? Ar nematot? Kaip kyla šviesus, švytintis, nutviekstas žvaigždžių?“

Močiutė dar labiau pritildo garsą. Izolda nenori gyventi viena, aiškina ji mano pusseserei, mat šitaip karštai myli savąjį Tristaną.

Mano pusseserei, anuomet šešiolikmetei, viso šito per daug. Jai darosi nejauku, ji nesupranta, kodėl močiutė skaito jai šią paskaitą, nesupranta, ko iš jos tikisi. Gal tai dar ne viskas? Gal močiutė nori su ja eiti į operą, ir tai buvo tam tikras parengimas?

Izolda gieda: „Paskęsti – nugrimzti – be sąmonės – didžiausia palaima.“

– Dabar ji seka paskui jį į mirtį, – aiškina močiutė. – Girdi, dabar suveikia nuodai, girdi, kaip gražu, dabar ji mirusi.

Pusseserė kaip įmanydama stengiasi rodyti susidomėjimą. Ji baiminasi, kad močiutė nesumanytų trečią kartą paleisti plokštelės. Svarsto, kokią čia sugalvojus dingstį, kad galėtų išsyk išeiti. Bet antrąkart nuskam-

bėjus paskutiniam taktui močiutė išjungia garsiakalbius ir žvaliai taria:

– Klausyk, pakortuokim. Paskutinį kartą baigėme du vienas mano naudai.

*

Kai buvau maža, sudariau slaptą sąrašą, kuris iš mano senelių turėtų mirti pirmas. Sąrašas prasidėjo iš kito galo, nes buvo sudarinėjamas iš baimės ir meilės: pirmą vietą užėmė tas, kas privalėjo gyventi ilgiausiai. Man tada buvo šešeri ar septyneri ir maniau, kad mano močiutės ir seneliai gali numirti kiekvieną valandą, mat tokie seni visi anuomet man atrodė. Jų greita mirtis nuolat stovėjo man prieš akis, taigi ėmiausi priemonių. Šitą aš paveldėsianti, ar ne? – klausdavau savo Heidelbergo močiutės, rodydama į nuolat jos nešiojamą auksinę apyrankę, kaskart mums pasimatant, o ji kvatodavo ir sakydavo taip. Jai buvo ką tik sukakę šešiasdešimt metų, ir ji nėmaž nesiskundė sveikata.

Mano močiutė iš Heidelbergo, mamos mama, tame slaptajame sąraše buvo įrašyta pirmąja. Iš visų keturių senelių ji turėjo išeiti paskutinė, jei jau jiems apskritai lemta mirti, nors, jei tik tai būtų buvę įmanoma, visomis priemonėmis būčiau tam trukdžiusi. Būčiau atsisakiusi net ir tos auksinės apyrankės. Mano močiutė iš Heidelbergo buvo tokia žemutė, kad jau sulaukusi dešimties galėjau žvelgti tiesiai jai į akis, ir tokia miela, kad maniau, jog ji nusipelniusi labai ilgo gyvenimo. Antrą vietą užėmė Kopenhagos senelis, geraširdiškiausias ir kantriausias mano pasaulio žmogus. Trečioje vietoje buvo Heidel-

bergo senelis, išsilavinęs, aristokratiškas vyras, nuostabiai sugebėjęs šėlioti su mumis, savo vaikaičiais. Paskutinėje vietoje buvo atsidūrusi Kopenhagos močiutė. Kaip tik ji, nors jaučiausi jai tokia artima. Taigi tai buvo ne tik itin makabriškas, bet ir labai liūdnas sąrašas. Nes be vaikiško įžūlumo jis dar liudija ir apie mano vertybių sistemą, kurioje kopenhagiškė močiutė, į kurią aš esą tokia panaši, buvo įkurdinta pačioje sąrašo apačioje: ji buvo įnoringa, neprognozuojama ir savanaudė. Lygiai kaip ir aš. Todėl privalėjo būti nubausta.

Bet viskas susiklostė kitaip. Mano mylima Heidelbergo močiutė išėjo pirmoji. Vieną dieną džiaudama skalbinius ji parkrito ir mirė. Paskui mirė kopenhagiškiai seneliai, abu sykiu, tą pačią dieną, tą pačią valandą. Daug vėliau netekau senelio iš Heidelbergo. Ketvirtos vietos neliko.

*

Kaip jaučiasi du žmonės paskutinę jų gyvenimo dieną? Ar bet ką darydami galvoja, kad tai paskutinis kartas? Paskutiniai darbai sode, paskutinė pieno stiklinė, paskutinis dantų valymas. O gal tokios mintys tą dieną jau praeitis? Gal per visas praėjusias savaites ir mėnesius širdyje jau atsisveikinta su visais tais dalykais, iš kurių susideda gyvenimas, gerosios ir blogosios jo pusės, žmogus draudžia sau galvoti apie pabaigą, gyvena kaip gyvenęs, kol išmuša suplanuotos mirties valanda?

Dažnai savęs klausdavau, kokie buvo mano seneliai savo mirties dieną. Ar jiedu verkė? Ar buvo perdėm susijaudinę? Įsitempę? Tylūs? Jiems, matyt, tikrai buvo daug

paprasčiau, nes buvo dviese. Pasidalytas sielvartas – pusė sielvarto. Be ar tikrai taip? Ar taip jautėsi abu?

Visi, su kuriais kalbėjausi apie senelių mirtį, sutiko su mano nuomone, kad nusižudyti drauge buvo močiutės mintis, jos valia ir planas. Daugelis buvo įsitikinę, kad toks planas buvo sumanytas jau seniai. Ir niekas negalėjo jos atkalbėti, netgi mano senelis, kuris, čia visų nuomonės sutampa, be abejonės, ilgai priešinosi ir galiausiai pasidavė. Kaip visada.

Pranešime apie jų mirtį, išspausdintame viename danų laikraštyje, pašaliniams, kuriems galėjo kilti klausimų dėl tos pačios mirties datos, buvo skirtas sakinys: „Atsakymas – didelė jų meilė". Tai gražiausia, kaip buvo galima paaiškinti jųdviejų savižudybę. Bet ar tai visa tiesa? Ar tas poelgis pirmiausia neliudija apie baimę? Moters baimę nebūti mylimai, būti vienai, būti kitiems našta, gal ir pačiai pasiligoti ir iškaršti? Ir ar čia nesama gerokos dozės agresijos: turint vaikų elgtis taip, tarsi jiedu būtų pasaulyje visiškai vieni?

*

Senelis tebesėdi ant sofos. Rankose jis turi *Final Exit*, bet knyga nuleista ant kelių, akys užmerktos.

Močiutė įžengia į kambarį.

– Kodėl sėdite patamsyje? – klausia ji ir uždega toršerą prie sofos. Jos rankoje bloknotas ir rašiklis.

Senelis atsimerkia.

– Ką apie tai manote? – klausia ji sėsdamasi greta.

Senelis, regis, nesuvokia, ką žmona turi galvoje.

– Injekcija būtų tikriau, ar ne? Šitai patektų tiesiai į kraujotaką, logiška.

– Vienintelis dalykas, kas neparanku, – tęsia močiutė, – kad aš nežinau, ar pakankamai greitai „apsisuksiu". Suleisčiau jums švirkštą. Ir tik paskui sau. Net nežinau, kaip manote? Kiek sekundžių truks, kol ims veikti migdomieji?

Senelis keletą puslapių verčia atgal murmėdamas:

– Kurgi apie tai buvo...

– Bet taip tikrai patikimiau. – Regis, močiutė kalba su savimi. – Taip kur kas greičiau suveiks. Kitu atveju truks... Gal minutę, kaip manot? Ilgiau? Daug ilgiau nebus, juk taip ten viskas parašyta, ne, nagi parodykite, kurgi parašyta? Kur jūs žiūrite?

Vera ima jam iš rankų knygą, senelis nesipriešina.

– Aš galvoju... – sako ji greitai versdama kelis puslapius. – Gal turėčiau suleisti jums švirkštą, o pati išgerti. Tik norėčiau žinoti, kiek ilgai tai... Aha, štai čia.

– Aš – prieš injekciją, – pareiškia senelis. – Darykime viską tiksliai taip, kaip buvome aptarę.

Močiutė pirštu vedžioja eilutes skaitydama:

– „*Injection is the perfect way, of course, but...* hm, hm, hm."

– Neturėtume rizikuoti, – kalba senelis.

– Būtent, – atitaria močiutė ir toliau skaito anglišką tekstą. – *Time to coma usually one minute; average five point six minutes...*"

Suskamba telefonas.

Močiutė taip išsigąsta, kad net krūpteli.

– Kas čia galėtų skambinti? – klausia senelis.

– Iš kur man žinot, – burbteli močiutė, tik dabar pastebėjusi, kaip ji įsitempusi.

Suskamba antrą kartą. Telefono skambutis jai atrodo labai garsus ir šaižus. Tarsi kažkas norėtų jiems sutrukdyti.

– Gal kas nors nutiko šuniui? – spėja senelis.

– Galbūt. O gal ir vėl skambina Sebastijonas. Arba kuris nors iš Miuncheno. O gal kas nors apsiriko rinkdamas numerį, – dabar jau labai nervingai atsako močiutė.

Telefonas skambteli dar kelis kartus, paskui nutyla.

– Tikriausiai kas nors nutiko šuniui, – nuogąstauja senelis.

– Tikrai ne, Pišta! Pagalvokite, kam Inga čionai skambintų? Pišta, jei kas nors nutiktų Micei, ji skambintų į Miuncheną. Juk turi numerį. Kodėl turėtų skambinti čionai, kodėl?

Garsiai pokštelėdama ji numeta knygą ant staliuko prie sofos.

– Ir kas šuniui galėtų nutikti? Kas gali jam nutikti? Jam viskas gerai. Jis gerai jautėsi priešpiet, gerai perpiet, kodėl dabar galėtų būti kitaip?

Senelis ima knygą tardamas:

– Gal pamiršome įduoti krepšį, gal dar kas nors...

– Nepamiršome, Pišta, pagalvojome apie viską. – Dabar močiutė prašneka garsiau, nei buvo ketinusi. – Kol jūs ramiai ilsėjotės, aš viską supakavau į krepšį: ėdalą, pavadėlį, šepetį, netgi šuns tešlainius įdėjome. O dabar esame oro uoste, skrendame į Miuncheną. Pišta, negi šito nesuprantate? Juk dėl šito ir nugabenome Micę Ingai.

Močiutė pasiremia smakrą rankomis ir atrodo, lyg bandytų nusiraminti. Dvidešimt vienas, dvidešimt du...

– Tai kaip, ar apsisprendėte? – ramiai klausia senelis.

Močiutė ištraukia iš kišenės pakelį *Prince Denmark*, prisidega cigaretę ir giliai įtraukia dūmą.

– Jūs teisus, darykime, kaip planavome, – sako. – Aš tik bijau, kad per greitai mirsite, nenorėčiau būti viena.

Ji greitai atsistoja. Išeidama iš kambario uždega šviesą.

*

Drauge su teta Kopenhagos senelių namuose aplankome dvi moteris, anksčiau draugavusias su mano močiute ir lankiusias jos senjorų gimnastikos užsiėmimus. Viena iš jų, devyniasdešimtmetė Klara, gyvena čia jau kelerius metus, kita, aštuoniasdešimt dvejų Margaretė, atsikėlė vos prieš kelias savaites.

Abi atrodo taip, lyg didžiąją gyvenimo dalį būtų praleidusios lauke – oda šiek tiek įdiržusi ir dėmėta, balti plaukai. Abi švytinčių mėlynų akių, abi širdingos kvatoklės. Susitinkame su jomis neseniai įsikėlusios Margaretės kambaryje ir turime išsyk eiti, nes dabar pietų metas, o valgykla toli. Čia labai griežtai paisoma nustatyto laiko, sako Klara imdama lazdą. Ji kalba mano tetai, o ši man išverčia.

Pasinaudojame liftu, kuriame, kaip ir dera, įtaisytos rankenos neįgaliesiems laikytis. Paskui einame ilgu pusrūsio koridoriumi. Linoleumu išklotos grindys. Aplenkiame keletą žmonių, lėtai šliurenančių paskui vaikštynes. Visi avi šlepetes. Riedėdami linoleumu cypčioja vaikštynių rateliai.

Valgykla primena jaunimo turistinę bazę, skirtumas tik toks, kad visi čia seni. Mėlyni padėklai, skaidulomis

sukritusi mėsa, bulvių košė ir žirneliai iš skardinių. Klara su Margarete valgo labai atsargiai, kąsnis po kąsnio, ilgai kramtydamos. Vėliau pas Margaretę geriame arbatą iš baltai ir mėlynai margintų Kopenhagos porceliano puodelių. Šnekučiuojamės, ir aš džiaugiuosi, kad mano teta važiavo drauge, nes dabar jos gali kalbėtis daniškai, o jai telieka man išversti. Dėl šito kyla pauzės, per kurias bandau spėti, o ką gi jos sako. Kalba apie vaikaičius, apie senjorų namų privalumus, apie itin švelnų šiųmetį rudenį. Popietė ištįsta, laikas, sakytum, sustojęs, penkios minutės, dešimt minučių, ištisa amžinybė. Raukšlėti Klaros net ausų speneliai. Jos oda nusėta pigmentinėmis dėmėmis, o Margaretė atrodo kone jauna. Kalbamės ir apie mano senelius. Vera buvusi miela draugė, tokia įspūdinga asmenybė, jiedu – šitokia šauni pora. Jos daug šnekėdavusios apie muziką, pasakoja abi, apie koncertus, operą, kultūrinį Kopenhagos gyvenimą. Ir paskui toks galas... Abi linguoja galvas.

Man atrodo, kad tos abi moterys, kad ir kokios malonios būtų, negalėtų papasakoti apie mano senelius ką nors tokio, ko aš dar nežinočiau. Veikiau jos yra dar vienos atstovės Kopenhagos publikos, kuriai mano seneliai vaidino pasisekimą turėjusią savo pjesę: susidomėjimą keliantì, žavi, muziką mėgstanti pora. Draugiškai su jomis plepėdama močiutė laikėsi atstu, rodė joms tviskančią savo gyvenimo pusę, plėšė cigaretes ir, nepaisant rūkymo, fantastiškai atrodė. Tai buvo jos gyvenimo vaidmuo, kurį ji nepriekaištingai atliko.

Bandau įsivaizduoti, kaip būtų susiklostę, jei jie nebūtų nusižudę. Senelis būtų miręs sava mirtimi 1992 metų pavasarį. O močiutė šiandien būtų sulaukusi tokio amžiaus

kaip Klara ir Margaretė. Ar ir ji gyventų senjorų namuose? Gal šiuose, turinčiuose gerą vardą?

Kai išeiname, pamanau, kad galiu suprasti savo močiutę.

*

Maždaug šešios savaitės prieš mirtį močiutė nepranešusi apsilankė pas dukrą. Tai buvo labai neįprasta, nes anuomet jų santykiai nebuvo patys geriausi. Be to, močiutė nemėgo vairuoti, ir dar nė sykio nebuvo nutikę, kad ji nesusitarusi iš Šarlotenlundo važiuotų į šiek tiek šiauriau nuo Kopenhagos esantį Lingbį, kur tada gyveno jos duktė, paskambintų į duris ir pažiūrėtų, ar kas nors namie. Taigi mano teta labai nustebo, kai per telefonspynę išgirdo žemą motinos balsą, klausiantį, ar galinti užeiti. Ji atsivežė pirktinį braškių pyragą, gardžiausią jai žinomą daiktą, sako teta. „Ar pyksti ant manęs?“ – paklausė, užuot pasisveikinusi ir įpareigojusi aplankyti tėvą, nes jo sveikata esanti nekokia.

Taigi ilgai nelaukusi teta nuvažiavo į Šarlotenlundą. Pamačiusi tėvą ji išsigando. Jis buvo labai sulysęs. Gulėjo lovoje, šalimais stovėjo deguonies aparatas. Sunkiai kvėpavo, buvo labai nuvargęs. Jie trumpai šnektelėjo neliesdami jokių rimtų, jokių svarbių temų, paskui jis užsinorėjo miego. Teta neprisimena, ko tikėjosi, žino tik tiek, kad išvažiuodama jautėsi labai nusivylusi.

Tai buvo rugsėjo pradžia.

Per paskutines savaites ir mėnesius jiedu pamažėle su mumis visais atsisveikino, nors mes šitai supratome, įstengėme suprasti tik vėliau.

Gimtadienio proga rugsėjo pabaigoje seneliai man atsiuntė voką, kuriame į sveikinimo atviruką buvo įdėję tūkstančio markių kupiūrą. Tūkstantis markių! Prieš tai aš net nežinojau, kokios spalvos yra ta tūkstančio markių kupiūra (pasirodo, ruda). Už jas aš turinti nusipirkti ką nors gražaus, buvo parašyta senelio ranka, ką nors tokio, kas visuomet juos primintų. Paskui jie parašė be užuolankų: „Mes visuomet gerai sutardavome, Tu mums labai artima." Galiausiai jiedu palinkėjo man „visko, kas miela ir gera visais ateisiančiais metais".

Ar galima pasakyti dar aiškiau?

1991 metais rašytame savo dienoraštyje galiu perskaityti, kaip visa tai anuomet supratau. Žinojau, kad senelis sunkiai serga, suvokiau, kad tas laiškas primena atsisveikinimą, bet nepagalvojau, kad močiutė įgyvendins tai, ką buvo pareiškusi mano tėvams. Apie tai anuomet man papasakojo mama. Jai esą neramu dėl anytos, kuri ketinanti nusižudyti, jei jos vyras mirtų, bet mama pasiūliusi – gerai prisimenu šitą pokalbį – jei jau taip nutiktų, pradžiai jai persikelti pas mus, į Miuncheną. Taigi atrodė problema lyg ir išspręsta. Bent jau atidėta. „Ji mėgsta teatralizuoti ir dramatizuoti," – rašiau anuomet dienoraštyje save ramindama.

Tą vakarą, kai mano seneliai nusižudė, kartu su keliais kitais žmonėmis buvau pakviesta vakarienės pas vieną draugę Miunchene. Tai buvo tas pats 1991 metų spalio tryliktosios vakaras, tebeturiu anų metų kalendorių. Prisimenu, kaip prie stalo pasakojau, kad mums esą neramu, kad senelis sunkiai, nepagydomai sergąs, o močiutė sakiusi, jog be jo neketinanti gyventi nė dienos. Jie norį

sykiu nusižudyti. Pasakojau apie tai. Štai taip, prie stalo, ką tik nunešus makaronus. Dar ir dabar prisimenu, kad vos šitai papasakojusi pasijutau nesmagiai. Staiga pamaniau, kad tai perdėm asmeniška, verčiau būčiau nutylėjusi. Bet tai buvo jau paviešinta. Pamačiau, kaip ši tema pakerėjo svečius. Kaip visi sukluso ir ėmė klausinėti. Kitaip sakant, tai buvo gera vakarėlio tema. Juk anaiptol nebuvo tikra, kad jiedu nusižudys. Juk buvo kur kas labiau tikėtina, kad jie tik fantazavo, kad tik šiaip sau apie tai užsiminė, juk močiutė žinojo galėsianti gyventi pas mus Miunchene. Arba pas Erži Amerikoje. Juk nebuvo žinoma, kada ateis toks laikas. Jei apskritai ateis. Gal, reikia tikėtis, to visai neįvyks. Tai buvo tik istorija, viso labo gera istorija. Taip sakiau sau. O ir ką būčiau galėjusi padaryti?

Tėvas man pasakojo apie senelių popierių dėžutę, saugomą jo kažkuriame stalčiuje. Toje dėžutėje jis radęs ir dokumentą, liudijantį, kad mano senelis buvo išlaisvintas ne iš Mauthauzeno, bet iš Gunskircheno stovyklos. Jis nežinąs, ko dėžutėje dar esama, tai paprasčiausiai kažkokie popieriai, sako jis, gulėję šen bei ten pas senelius, kai jis lankėsi Kopenhagoje, nuvykęs ten po jų mirties iškraustyti namų. Jis paprasčiausiai juos surinkęs, sudėjęs ir daugiau nebevartęs. Dabar sėdime mano tėvų namuose prie virtuvinio stalo, prieš mus padėta ta dėžutė su neužsidarančiu dangčiu, nes ji perpildyta dokumentų.

Viršuje guli ryšelis laiškų, adresuotų mano tėvui. Tai užuojautos laiškai, gauti po senelių mirties. Dedame į šalį. Po jais – paskutinė senelių mokesčių deklaracija. Manome, kad tai irgi ne itin įdomu. Po deklaracija aptinkame Segedo universiteto medicinos fakulteto raštą, iš kurio

paaiškėja, kad senelis jam paliko dalykinę savo literatūrą, taip pat ir dvidešimt septynerių metų žurnalo *Journal of Bone and Joint Surgery* komplektus. Pamažėle tuštiname dėžutę. Skirtingų dešimtmečių senelio paso nuotraukos, liudijančios ir apie anuometines akinių madas, mano tėčio vaikystės portretinės nuotraukos, kalendorius, kabėjęs virtuvėje jų mirties metais; jame pažymėti tik gimtadieniai ir kone kas savaitę įrašyta *koncertas*. Paskui tėtis iš dėžutės išima laikraščio iškarpą. Matyti, kad tai senelių prenumeruoto laikraščio *Berlingske Tidende* pirmojo puslapio dalis. Tai buvo trumpas naujienų skilties straipsnis pieštuku pabrauktu pavadinimu *Håndbog i selvmord.* Iš šio straipsnio jie sužinojo apie aną išleistą knygą. Seneliai anuomet straipsnį išplėšė ir saugojo, o tėtis kažkodėl įdėjo jį į dėžutę. Dabar laikau jį rankoje, tą straipsnio originalą, padėjusį mano seneliams iškeliauti anapus. Straipsnyje rašoma, kad Amerikoje išleista knyga – savižudybės instrukcija. Knyga pavadinta *Final Exit* ir esanti *New York Times* bestselerių sąrašo viršūnėje. Kažkuris, spėju, kad močiutė, pieštuku apibraukė knygos pavadinimą, trim eilutėm žemiau pabraukė autoriaus pavardę ir brūkšnius paraštėje sujungė į geometrinį raštą, kaip žmonės paprastai paišo kalbėdami telefonu. Greta pavadinimo ji nupiešusi savotišką pilvotą svogūną, o gal tai kortų vynų variacija. Štrichuojant šešėlius apvaliam korpusui suteiktas trimatis vaizdas.

Dėžutėje radome dar kai ką – raštelį, kuriame močiutė kažką pasižymėjo vengrų kalba. Eilės tvarka ten išvardyti tokie punktai:

– 18.30 nestipri arbata ir skrudinta duona;

– 19.00 pykinimą slopinantys vaistai (įprasta dozė);
– 19.30 tabletės, migdomieji.

Visa tai rašyta ta pačia kampuota rašysena, kuria virtuviniame kalendoriuje užrašyti ir mūsų gimtadieniai. Visiškai paprastas raštelis: savižudybei skirtas privalu-padaryti-sąrašėlis.

*

Močiutė sėdi ant raudonos sofos, kurios pagrindas toks minkštas, kad sėsdamasis visuomet įgrimzti šiek tiek per giliai, jog paskui galėtum be pastangų atsistoti, ir į dovanų popierių vynioja dėžutę. Kalėdų seneliais margintas popierius užsilikęs nuo praėjusių Kalėdų, bet jai tai nė motais. Juk netrukus vėl bus Kalėdos. Tarp kairės rankos pirštų ji laiko smilkstančią cigaretę, kurios pusė jau virtusi pelenais. Ant staliuko prie sofos jau padėtos kelios supakuotos dovanos. Ten dar guli keli dovanų popieriaus lakštai, visi jau kartą lankstyti ir vėl išlyginti, lipni juostelė, žirklės. Ir keletas daiktų. Permatoma plastikinė dėžutė su monetomis. Sąsagų pora ant dėželės šilko pagalvėlės. Auksinis kišeninis laikrodis.

Sėdėdamas krėsle senelis stebi, kaip žmona supakuotą dėželę apriša aukso kaspinėliu. Galus perbraukia per žirklių ašmenis, kad šie užsiriestų. Baigusi deda prie kitų dovanų.

– Dailu, – sako senelis.

Močiutė imasi dėžutės su monetomis.

– Kam teks jūsų žiedas? – domisi senelis.

Močiutė pakelia akis ir klausia:

– Kurį žiedą turite galvoje?

– Tą, kuris dabar ant jūsų piršto.

– Erži, – atsako močiutė ir nukrato pelenus – stebuklas, kad šie taip ilgai išsilaikė nenubyrėję nuo cigaretės – ir iš popieriaus krūvelės ištraukia raudonomis ir baltomis juostelėmis margintą lapą, kuris jai atrodo reikiamo dydžio.

– O mano laikrodis?

– Prašau?

Močiutė deda dėžutę ant popieriaus ir bandydama užlenkia jo galus. Tinka.

– Mano laikrodis. Kam jis atiteks?

– Jūsų laikrodis?

Močiutė mesteli į vyrą žvilgsnį, bylojantį: juk mes šitiek apie tai kalbėjome, prašom pačiam prisiminti. Ji rūpestingai vynioja dėžutę į juostuotąjį dovanų popierių ir iš viršaus prispaudžia pelenine, kad popierius neišsilankstytų, pešteli dūmą, paskui ima ritinėlį lipnios juostelės.

– Greitai galėsime ko nors užvalgyti, – sako.

– Man nesinori, – atsako senelis.

– Tikrai. Ir aš nenoriu, – kalba ji, laikydama lipniąją juostelę šiek tiek toliau nuo akių. – Bet privalome truputį užkąsti.

Kurgi tos juostelės galas? Močiutė lėtai suka ritinėlį ratu.

– Kiek dabar valandų?

– Pišta, ar man dar kartą išvynioti? Nežinau. Gal kokios penkios?

Dabar ji jau aptiko juostelės galą ir bando nagu atkrapštyti nuo ritinėlio.

– Gal galiu jums kuo nors padėti? – klausia senelis.

Jis teiraujasi iš mandagumo. Tiesą sakant, ir pats neįsivaizduoja, kaip galėtų jai patalkinti.

Močiutė ištempia lipnią juostelę, sukanda šoną dantimis ir nuplėšia galelį.

– Galite įjungti muziką, – sako klijuodama juostelę ant dovanų popieriaus. – Tik prašom ne Vagnerį. Ką nors lengva.

Ji paskutinį kartą trukteli cigaretę, spėjusią nudegti iki pat filtro, ir užspaudžia peleninėje. Paskui imasi sąsagų dėželės. Senelis atsistoja ir eina prie plokštelių lentynos, per pastaruosius dvejus metus vis labiau primenančios kompaktinių diskų lentyną, ir šiek tiek vėliau kambarį užlieja varinių pučiamųjų, nesibaigiančiais kreščendo perteikiančiais melodingą harmoningų garsų kaitą, skambesys.

Tai truputį patetiška muzika, bet kaip tik dėl to ji močiutei ir patinka. Tai vienas iš jos mėgstamiausių kūrinių – Ferenco Erkelio „*Hunyadi László*“, labai vengriška, labai charakteringa vėlyvojo romantizmo opera. *Tel-múlj, nagy idö / Ez, mit ma lelkünk úgy remé*, iš garsiakalbių gieda choras – „Slink, laike, didysis laike, / šito šiandien trokšta mūsų sielos.“ Paprastai močiutė niūniuoja kartu su choru, tik keliomis oktavomis žemiau, bet šiandien ji nebyliai pakuoja dovanas, o senelis stebi jos triūsą iš krėslo.

Kelios dienos prieš seneliams nusižudant juos aplankė bičiulis gydytojas. Jie jam paskambino ir pakvietė užeiti neminėdami konkretesnės kvietimo priežasties. Gydytojui buvo žinoma, kad šie fantazavo apie savižudybę – tai tas pats gydytojas, kurio jie buvo prašę parūpinti *Final Exit* ir kuris šio jų prašymo neįvykdė. Jis nežinojo, ar kviečiamas

kaip draugas, ar kaip gydytojas, veikiausiai dėl šių abiejų savybių, pamanė.

Aplankiau jį, gyvenantį su žmona gražiame, šviesiame name su sodu Kopenhagoje. Netoliese jūra, galima ją užuosti. Žmona paruošė mums pietus: agurkų salotos, krabai, švelnus geltonasis kietas sūris, virtas kumpis, juoda duona ir sūdytas sviestas. Pusryčių maistas. Kaip būdavo ir pas senelius.

Apsieiname be įžangos ir išsyk prašnenkame apie mano senelius. Per paskutinį susitikimą jiedu buvo smagiai nusiteikę, sako jis. Suprantama, nežinia, ką slėpė tuo linksmumu, juk apie juos abu nežinojęs nieko asmeniška. Močiutė atidariusi jam duris, senelis, labai liesas, pavargęs, bet iš pažiūros neprislėgtas, sėdėjęs ant sofos svetainėje. Bent jau prislėgtumo nerodęs. Šiek tiek jiems apie šį bei tą pasišnekučiavus mano senelis netikėtai čiupęs kažin ką už nugaros, šūktelėjęs: „Mes ją turime!“ ir iš po pagalvės ištraukęs knygą *Final Exit.*

Knudas, gydytojas, apie mano senelius kalba labai gražiai. Vadina juos „aristokratiška pora“, „karaliumi ir karaliene“, sako, kad jiedu su žmona labai juos mėgo. Mane apima jausmas, kad jis – ir dar Erži – iš mano kalbintų žmonių yra vieninteliai, matę ne tik fasadinę mano senelių pusę. Apskritai supratę, kad esama fasado. Su juo, jaučiu šitai, galiu kalbėtis atvirai. Juk ir mano seneliai galėjo.

Senelis tuomet paklausęs, ar būtina išgerti pykinimą slopinančių vaistų, pasakoja gydytojas. Tuomet jis apsisprendęs pasakyti, į ką jie privalo atkreipti dėmesį. Jis nenorėjęs padėti jiems mirti, bet supratęs, kad jie tai darys ir be jo pagalbos, nutaręs prisidėti prie to, kad jie mirtų kaip galima lengviau, kaip galima mažiau kentėdami.

– Mintis, kad tik vienas iš jų išgyvens, man atrodė nepakeliama, – sako jis, – galimas dalykas, sunkiai susižalojęs.

Taigi jis kuo sąžiningiausiai atsakęs į senelio klausimus. Tai buvęs dalykinis pokalbis, prisimena gydytojas. Dviejų gydytojų pašnekesys. Taip, pykinimą slopinantys vaistai būtini. Taip, nuodai veiksią sparčiau, jei bus pašalintos želatinos kapsulės ir išgerti tik milteliai, tai esanti gera mintis.

Knudas sako susidaręs įspūdį, kad tarp mano senelių būta susitarimo vienam be kito nemirti. Priesaikos, duotos vienas kitam jau daug anksčiau, gal prieš penkiasdešimt metų, po Antrojo pasaulinio karo, ir galbūt atnaujintos po pabėgimo į Daniją. Aš manau lygiai taip pat, bet šito Knudas nežino. Jų ryžtas buvęs nesugriaunamas, sako jis. Dėl to nekilo abejonių.

Jam anuomet atsisveikinus, senelis likęs sėdėti, močiutė palydėjusi iki durų. Prieškambaryje jis paklausęs, ar ji nenorėtų dar kartą visko apgalvoti. Juk esanti visiškai sveika ir galėtų dar ilgai gyventi. „Tu esi bailys, – atsakiusi jam močiutė. – Puikus vaikinas, bet bailys. Tu nedrįsti pažvelgti mirčiai į akis." Dar liepusi jam nesirūpinti, juk jie neketiną žudytis jau rytoj. Kai prie sodo tvoros jis dar kartą atsigręžė, ji tebestovėjusi tarpduryje, šypsojusis ir mojavusi.

Po keturių dienų ji jau buvo mirusi.

Ar mano močiutė jam išėjus užrakino duris ir linguodama galvą grįžo į svetinę: toks dailus vyriškis – mat šitaip jai atrodė – tik gaila, kad šitoks bailys? Gal veikiau uždarė jam iš paskos duris, o jos gera nuotaika, skirta tik svečiui, užleido vietą ryžtingam veiklumui?

– Pišta, ar viską pasižymėjote? Ką jis sakė, kokio kiekio reikia pykinimą slopinančių vaistų?

Dar tą pačią popietę močiutė nuvyko į vaistinę Ordrupe, esančiame Šarlotenlundo kaimynystėje, ir nupirko pakuotę nuskausminamųjų, geriamų sergant reumatinėmis ligomis. Jų perdozavus paralyžiuojamas kvėpavimas ir stoja širdis. Pagal senelio išrašytą receptą ji nupirko 100 vienetų po 115 miligramų.

*

Močiutė sėdi miegamajame ant dešiniosios savo lovos pusės, užuolaidos užtrauktos, nuo baliono formos palubio lempos kambarys skendi pieno baltumo šviesoje. Močiutė paima įrémintą nuotrauką, stovinčią ant naktinio stalelio. Ten ji dar visai mažutė. Atrodo panaši į čigoniuką: juodos akys, juodi trumpi plaukai, tankūs kirpčiukai. Vyras, į kurį ji šitaip meiliai juokdamasi žiūri, yra jos tėvas, Elemeras. Šis žemaūgis, apvalainas vyriškis su plike ir juodais ūsais linksmai žvelgia į objektyvą. Truputį nuošaliau stovi ilga juoda suknia vilkinti daili juodaplaukė melancholiško veido moteris. Tai Gizela. Močiutė žvelgia į nuotrauką. Paskui stato ją į vietą ant naktinio stalelio. Ji apgailestauja, pirmą kartą apgailestauja niekuo netikinti, tik savimi. Daug paprasčiau turėtų būti žmonėms, tikintiems Dievą. Tokie laimingi, silpno būdo žmonės gali ramiai atsiduoti saviapgaulei, kad ne viskas baigiasi su mirtimi. Bailiai, galvoja ji. Jie nedrįsta galvoti apie kirminus, kurie pragrauš karstą ir pavers jų palaikus kompostu. Močiutės mintys peršoka prie abiejų jos vaikų, bet ji neleidžia sau

suskystėti. Jie suaugę, galvoja. Seniai turi savas šeimas. Jie negali iš jos reikalauti, kad dabar liktų gyventi dėl jų. Tai jos gyvenimas. Ji niekam nieko neskolinga. Močiutė nusprendžia, kad vaikai šitai supras.

Miegamajame visiškai tylu, girdėti tik žadintuvų, stovinčių ant abiejų naktinių stalelių, tiksėjimas. Negi Pišta negali įjungti muzikos, negi kaip tiktai dabar turi būti gaubiamas tylos? Ji mielai klausytųsi ko nors kito, o ne savų minčių, vejančių viena kitą. Kurgi jos cigaretės? Ak, štai čia. O kur žiebtuvėlis? Prieš keletą dienų bombos sugriovė ištisas Dubrovniko senamiesčio dalis, per žinias ji matė to miesto vaizdus. Būdama maža keletą kartų lankėsi su tėvais Dubrovnike. Netikėtai ji pasigenda šuns. Ak, Micė, galvoja, mažoji Micė. Ką ji dabar veikia? Ar Inga suteiks jai gerus namus? Ar ji galės ten likti visam laikui? Kada kas nors pastebės, kad...

– Vera? – pasigirsta iš svetainės.

Na, kas gi vėl nutiko? Negi nė sekundės negali išbūti vienas? Kartais tarytum koks mažvaikis...

– Vera? – dabar balsas jau garsesnis.

Ji prisidega cigaretę, giliai įtraukia ir stodamasi atsišaukia:

– Taip?

Senelis guli svetainėje ant sofos, galvą padėjęs ant vieno iš ranktūrių, papsi cigarilę ir žiūri į dūmus, kylančius į viršų ir greitai išsisklaidančius palubėje. Taigi šiandien ta diena, kai jis mirs. Ar nugyveno gerą gyvenimą? Taip, galvoja jis. Tai būta gero gyvenimo.

– Vera? – šūkteli.

Nė garso.

– Vera? – šūkteli dar kartą.

– Taip? – ištęstai atsiliepia žmona.

– Ką veikiate?

Jokio atsako.

Jis jau ketina kartoti klausimą, kai išgirsta jos žingsnius koridoriuje, jungiančiame miegamąjį ir vonią su virtuve, iš kurios vėl patenkama į svetainę. Senelis patraukia dūmą. Temperatūra kambaryje maloni. Jam šiuo metu nieko neskauda, tik šiek tiek silpna nuo alkio, bet jie netrukus ką nors užkąs, iki tol turės pakentėti.

Močiutė ateina į svetainę, tarp pirštų smilkstanti cigaretė.

– Kas gi nutiko? – klausia.

– Man parūpo, kur jūs dingote?

– Šiek tiek tvarkiau, – atsako močiutė.

– Jūs segite auksinę grandinėlę, – sako senelis. – Ateikite, prisėskite šalia manęs.

Jis pakelia galvą, nuleidžia kojas nuo sofos ir sėdasi; šitai pavyksta ne taip mikliai, kaip įsivaizdavo. Vis dėlto jis silpnesnis, nei jaučiasi. Močiutė neryžtingai stoviniuoja kambario vidury.

– Ateikit, – prašo senelis dar kartą ir tapšnoja delnu šalimais.

– Norėčiau dėl kai ko sutarti, – sako ji ir stovi kur stovėjusi.

Senelis pažvelgia į ją.

– Šiandien visai įprasta diena. Mes paprasčiausiai einame gulti.

– Ir pamiegosime šiek tiek ilgiau nei paprastai? – klausia jis, nutaisęs smagų balsą.

– Mes tik gulamės miegoti. Nieko dramatiška. Sutarta?

– Ateikit pas mane, – sako senelis tiesdamas žmonai ranką.

– Taip? Ar galime dėl to sutarti?

Močiutė žengteli artyn sofos.

– Taip.

– Kas taip?

– Šiandien visai įprasta diena. Gal dar pažiūrėsime žinias... Ne, jokių žinių? Kas jums nutiko? Ateikit. Visai įprasta diena. Greitai eisim gulti. Taigi aš jau labai nuvargęs. Visai įprasta diena.

Senelis šiek tiek palinksta į priekį ir prisitraukia žmoną už rankos be cigaretės. Ji pasiduoda, prisėda šalimais ant sofos ir padeda galvą jam ant peties. Jis keletą kartų paglosto tamsiai pilkus jos plaukus, kurie liečiant primena plieno drožles, paskui Vera išsilenkia jo rankų.

– Dar turime daug ką nuveikti, – sako vėl stodamasi.

– Suprantama, – sutinka senelis. – Kiek valandų?

*

Močiutė virtuvėje tol leidžia vandenį, kol jis sušyla. Tada pripila virdulį ir pastato ant plytos. Patikrina, ar gerai uždarytas dangtelis su švilpuku, kartais užsidaro nesandariai ir tuomet jis nešvilpia. Jai yra jau ne kartą nutikę, kad išgaruoja visas vanduo, kol pagaliau topteli pažiūrėti, ar jis jau užvirė.

Iš spintelės paima du puodelius. Ne prašmatnius, ne tuos su paauksuotu krašteliu, bet visai paprastus, baltus,

storapilvius, ir įdeda po *Earl Grey* arbatos maišelį. Paskui iš duoninės išima vakar pirktą sumuštinių duonos pakelį. Pakelis dar nepraimtas. Ji nuriša metalinę juostelę ir išima dvi riekes. Truputį pasvarsto, paskui išima dar dvi. Tai kvietinė sumuštinių duona, taigi joje mažai balastinių medžiagų, ir bus negerai, jei jų skrandžiai bus pustuščiai.

Vienu kartu ji sudeda į skrudintuvą visas keturias riekes; prietaisas pakankamai didelis, galėtų sutalpinti dar keturias. Prieš įjungdama močiutė turi į lizdą įkišti kištuką, mat panaudojusi skrudintuvą kištuką kaskart ištraukia, nes visai neprotingai, kaip pati supranta, būgštauja, kad elektriniai prietaisai gali savaime įsijungti ir vieną dieną supleškinti namus. Ji nuspaudžia svirtelę, po minutėlės kaitinamosios vielelės įkaista, iš skrudintuvo kyla šiluma. Kurį laiką močiutė apie nieką negalvoja, paskui arbatinio švilpukas ima tyliai švilpiniuoti, skelbdamas, kad netrukus pradės švilpti, vadinasi, netrukus vanduo užvirs. Močiutei pilant verdantį vandenį į puodelius, pasigirsta ir skrudintuvo pokštelėjimas, iššoka keturios duonos riekelės.

Močiutė nuo indų stovo paima dvi medines lenteles ir sudeda ant jų skrudintas duonos riekeles. Jos kaip tik tokios, kokios ir turi būti – per vidurį dailiai parudusios, šiek tiek šviesesniais kraštais. Paskui atidaro stalo įrankių stalčių, išima medinį peilį sviestui, atsineša iš šaldytuvo margarino dėžutę ir ima plonai tepti riekeles. Margarinas sparčiai tirpsta. Močiutė rūpestingai išskirsto jį į kraštus. Uždarydama margarino dangtelį žvilgsniu kliudo viršuje atspaustą suvartojimo datą. „Laikomas šaltai vartojamas mažiausiai iki 1992 metų sausio." Taigi iki kitų metų. Šitai ją guodžia. Vadinasi, Žemė suksis kaip sukusis.

*

Pusę septynių vakaro mano seneliai, sėdėdami svetainėje ant sofos, suvalgo po dvi riekeles skrudintos duonos su margarinu ir išgeria po puodelį silpnos juodosios arbatos. Staiga močiutė pasijunta keistai smagi. Tarsi dabar, įveikus pirmąjį privalu-padaryti-sąrašo punktą, daugiau nieko nebegali nutikti. Tarsi būtų pasiekta finišo tiesioji, dabar viskas klostysis taip, kaip seniai suplanuota. Nuo šiol jai neprivalu apie nieką galvoti. Tik veikti. Nuo šiol ji žino, ką ir kada reikia daryti. Ji suima Pištos ranką ir spusteli. Vyras pažvelgia į ją ir beveik nepastebimai linkteli, o jai gerklėje kyla juokas, ir labai nelengva jį nuryti.

*

Be ketvirčio septintą močiutė apeina namus, kiekviename kambaryje uždega šviesą ir užtraukia užuolaidas. Triūsdama stengiasi sukelti kaip galima daugiau garsų: trepsi kojomis, pusbalsiu murma patvirtinimus „štai taip“, „tuoj šitai padarysime“. Be šuns namai jai atrodo keistai tykūs. Neįprasti. Nejaukūs. Ji dega vis naujas šviesas, dar pataiso vieną pagalvėlę, juodą savo paltą iš prieškambario drabužinės perkabina į svetainės spintą. „Štai taip,“ – burbteli.

Kai greitai apėjusi namus grįžta į miegamąjį, senelį randa jau apsivilkusį juostuotą pižamą, kurią buvo jam padėjusi. Jis sėdi ant lovos.

– Pišta, – sako ji, kone šiek tiek susijaudinusi. – Privalote šitai apžiūrėti, ateikite, apeisime kambarius.

Staiga ją apima šventiškas jausmas. Visi namai šviečia. Ir taip dailiai sutvarkyti. Ir rožės svetainėje taip gardžiai kvepia. Ji visuomet troško tokių namų. Šviesių. Šviečiančių. Vaiskių.

Senelis purto galvą. Jis nenori dar kartą stotis. Net jei norėtų, dabar nebeįstengtų.

– Visur uždegiau šviesas, – sako močiutė. – Labai gražu.

– Kas jums?

Senelis vos įstengia suprasti žmoną. Jam svaigsta galva. Gal tai dėl susijaudinimo? Dėl baimės? Veikiausiai dėl nuovargio, svarsto jis. Pastaruoju metu per dienas miegodavo, nes naktimis neužmigdavo. O šiandien netgi buvo išėjęs iš namų. Jaučiasi taip, tarsi būtų slegiamas švininio svorio ir neturėtų jėgų jam priešintis.

– Kas jums? – pakartoja tyliai.

Močiutė sėdasi šalimais ant lovos ir paima jo ranką.

– Nieko, – sako ji. – Viskas gerai.

*

Septintą valandą močiutė atneša seneliui į lovą dvi tabletes nuo pykinimo. Savąją porciją jau išgėrė vonioje. Per tą laiką ji irgi pasirengė nakčiai: pasirausvino skruostus, tik trupučiuką, kad neliktų žymių ant patalynės, šepečiu išsišukavo plaukus ir apsivilko geriausius savo naktinius. Jie balto šilko, su mergaitiškai raukta apykakle. Audinys visai lengvutis, močiutė jo beveik nejunta. Pasidabino papuošalais: ant kaklo – auksinė motinos grandinėlė, ant riešo – elegantiškas auksinis laikrodėlis. Trijų viena į kitą sunertų

rinkelių žiedą, kurį paprastai nuolatos mūvi, nusiėmė ir padėjo ant naktinio staliuko. Jis turi atitekti Erži, jau dabar močiutei atrodo, kad žiedas jai nebepriklauso.

– Ar jums reikia vandens? – klausia močiutė.

Senelis purto galvą.

*

Jos auksinis laikrodėlis rodo penkias minutes po septintos. Močiutė sėdi ant lovos senelio pusėje, žiūri į jį ir glosto jam ranką. Monotoniškas judesys ją ramina. Jaučiasi, lyg glostytų save. Jis sunkiai kvėpuoja, ji nežino, ar vyras miega, ir nenori jo žadinti. Sąrašas, ką reikia daryti, guli ant jos rašomojo stalo. Mato raštelį nuo lovos, bet jai jo nereikia. Moka atmintinai. Be to, ten likęs tik vienas punktas. Perbraukia ranka vyro kaktą. Ji visiškai šalta ir truputį prakaituota. Vėl pažvelgia į laikrodį. Jis teberodo penkias po septynių.

*

Septintą valandą dvidešimt penkios minutės mano močiutė atsistoja. Jai norėtųsi draugijos.

– Pišta.

Senelis šnarpšteli ir atsimerkia. Akimirką atrodo, kad jis nesusivokia, kur esąs.

– Tuoj bus pusė aštuonių, – sako močiutė.

– Hm, – atsiliepia senelis.

– Pišta, – kartoja ji, šįsyk primygtiniau. – Tuoj bus pusė aštuonių. Prašau, dabar nenorėčiau būti viena.

– Aš čia, – sako senelis sutelkdamas visas jėgas ir kovodamas su nuovargiu sėdasi.

– Gerai.

Ji apeina lovą, žengia prie naktinio savo stalelio ir išima iš stalčiaus pakuotę tablečių.

– Ar jūs vis dar čia? – klausia ji neatsisukdama.

– Hm, – numykia senelis. – Kiek valandų?

Jis truputėlį primena mokinuką su ta plačiomis juostomis marginta pižama.

– Pusė aštuonių. Greitai gersime migdomuosius.

– Jau? – nustemba senelis.

– Pišta, jau pusė aštuonių. – Dabar jos tonas vėl toks pat irzlus kaip kiekvieną kitą dieną.

Vėl eidama aplink lovą ji atskaičiuoja keletą tablečių ir įdeda jas į ištiestą senelio delną, dar paduoda vandens stiklinaitę, taip pat iš anksto pastatytą ant naktinio jos stalelio. Senelis susiberia į burną išsyk visas tabletes ir turi kelis kartus užgerti, kol visas nuryja. Močiutė vėl pėdina prie savo stalelio ir paima tabletes, atsiskaičiuotas sau pačiai. Ryja jas vieną po kitos, kaskart užsigerdama gurkšneliu vandens.

– Štai taip, – sako ji, baigusi gerti.

– Ar jau parašėte laišką? – klausia senelis.

– Ne, dabar rašysiu, – atsiliepia ji.

Darbų seka tokia: vaistai nuo pykinimo, migdomieji, laiškas. Popierius ir rašiklis taip pat jau paruošti ant močiutės naktinio staliuko. Ji sėdasi ant lovos.

– Jūs rašysite, – sako ji paduodama vyrui rašiklį.

Senelis paima knygą, gulinčią ant naktinio staliuko, ir panaudoja ją kaip pagrindą.

– Ką turėčiau rašyti?

– Pišta, kaip buvome sutarę. Rašykite, ką privalu rašyti. Kaip parašyta knygoje. Ar ją atnešti?

– Ne, aš jau prisiminiau.

Jis prideda rašiklį prie lapo ir ima rašyti: „Tai gerai apmąstyta." Rašo daniškai. *Dette er blevet velovervejet.*

– Ir kad jūs pagaminote vaistus, – primena žmona.

Jeg har skabt medicinen... – rašo jis toliau.

– Ir kad tai vyksta niekam iš šalies neprisidedant.

Jis linkteli. Rašo lėtai, bet neatitraukdamas rankos.

Močiutė vėl atsisuka į naktinį stalelį ir paima iš stalčiaus nediduką lipnių lapelių kubelį, reklaminę kažkurios farmacijos firmos dovaną; ant jų ji retsykiais pasižymi dalykus, kurie šauna į galvą prieš užmiegant ir kurių nenori pamiršti. Ji paima savo rašiklį ir ant viršutinio lapelio užrašo: „Prašom nebandyti gaivinti."

Paskui užrašo datą, pasirašo ir nuplėšia lapelį.

– Štai taip, – sako ji, lyg kokį sąrašo punktą žymėtų paukščiuku.

Močiutė atsistoja, nueina tuos kelis žingsnius iki atvirų miegamojo durų. Iš koridoriaus pusės akių aukštyje priklijuoja ant durų lipduką. Keletą kartų perbraukusi krumpliu per tą vietą, kur kitoje pusėje yra lipni juostelė, ir įsitikinusi kad laikys, grįžta prie lovos.

Senelis teberašo.

– Kur esate? – teiraujasi ji.

– *Jeg er så forpint af min sygdom*, – perskaito jis. – Kaip rašomas žodis *kardiomyopathi*?

– Gale *i* trumpoji, – sako ji.

Reklaminių lipdukų kubelis tebeguli ant naktinio stalelio. Ji paima rašiklį ir parašo: „Mudu kartu gyvenome,

kartu mirštame. Labai jus mylėjome. Mama." Rašo vengriškai, tai skamba lyg koks eilėraštis: *Együtt éltünk. Együtt megyünk. Szerettünk teteket nagyon. Mami.*

Paskui užsuka parkerio dangtelį. Ar normalu, kad ji dar nejunta jokio migdomųjų poveikio? Kiek truks, kol jie nuo vaistų apsunks?

– Baigta, – pareiškia senelis.

Jis laiko ištiesęs žmonai lapą, ji paima ir balsu skaito:

Dette er blevet velovervejet. *Jeg har skabt medicinen. Ingen kan være anvarlig for hvad der er sket. Jeg er så forpint af min sygdom (kardiomyopayhi)... at alt hvad jeg ønsker risikerer ere n fredelig afasket fra livet.* Ir jo parašas.

Jis tai parašė ant vieno *American Medicine Journal* lapo antros pusės. Jo rašysena netvirta. Močiutė patenkinta dar burbteli:

– Tuoj grįšiu.

Paskui paima senelio laišką, lipnų savo lapelį ir nešasi į svetainę. Senelio raštą padeda ant staliuko prie sofos. Deda per patį vidurį, kad nepamatyti jo būtų neįmanoma, vazą su rožėmis šiek tiek patraukia tolyn. Savo pačios atsisveikinimo laišką, parašytą ant tokio vargano lipnaus lapeliuko, kad jos vaikai dar ilgai ieškos kito, tikrojo, prilipina šalia.

*

Penkios minutės po pusės aštuonių močiutė įėjusi į miegamąjį uždaro duris. Visos šviesos uždegtos: abi naktinių stalelių lemputės, toršeras prie rašomojo stalo, didelis apskritas palubio šviestuvas. Močiutė vėl sėdasi ant lovos. Ant naktinio stalelio stovi dvi pilnos vandens stiklinės, jų

dugne nusėdę balti milteliai. Ji ima iš anksto prie stiklinių padėtą šaukštą ir maišo pirmą stiklinę, paskui antrą, kol milteliai susimaišo su vandeniu.

Senelis žvelgia į ją iš kairiosios lovos pusės. Jis užsitraukęs antklodę iki pat kaklo, kyšo tik galva.

– Turite skubiai išgerti, – paliepia močiutė paduodama jam vieną stiklinę, o pati imdama kitą.

– Minutėlę, – dar burbteli ji ir įsliuogia po antklode.

Dabar jie guli lovoje greta vienas kito ir laiko po stiklinę.

Ji pajunta, kaip ima veikti migdomieji, pasklindantys galvoje.

– Pišta?

Jis girdi ją lyg pro šydą.

– Taip?

– Dabar, – sako ji.

Jiedu kelia stiklines prie lūpų ir neatitraukdami išgeria, kaip ir parašyta knygoje. Karčiam skoniui buvo pasirengę, nepasakytų, kad skystis būtų baisiai atgrasus. Išgėrę padeda stiklines ant naktinių stalelių.

– Pišta?

Jos delnas siekia vyro rankos.

– Taip?

Jos galvoje viskas prityla. Visos šviesos uždegtos, bet jai dingojasi, lyg būtų truputėlį pritemę.

– Pišta?

Ji suima vyro ranką.

Jis norėtų pažvelgi į žmoną, bet staiga pasijunta toks nuvargęs.

– Dėkoju jums.

Jis jaučia, kaip Vera spusteli jo ranką.

– Ne, – sako jis. – Tai aš jums dėkoju.

Aptemsta.

Ji užsimerkia.

*

1991-ųjų spalio keturioliktąją – tai buvo pirmadienis – paštininkas kaip ir kiekvieną darbo dieną permetė per sodo tvorą *Berlingske Tidende*. Jis nusitaikė, kaip mokėdamas, į namo duris. Tądien sviesdamas šiek tiek nepataikė, ir laikraštis nukrito kokiais dviem metrais arčiau, ant akmeninių laiptų, vedančių į namą.

*

1991-ųjų spalio penkioliktąją, antradienį, tas pats paštininkas metė laikraštį šiek tiek taikliau, šis nukrito tiesiog ant demblio kojoms valyti. Dabar priešais namą, aštuoniasdešimt antrą numerį, gulėjo du laikraščiai, nes vakarykštis, nepaimtas, tebegulėjo priešais namus ant laiptų.

Tos pačios dienos, 1991-ųjų spalio penkioliktosios, antradienio popietę mano senelių namuose prieš penkias suskambo telefonas.

Tai aš skambinau.

Sėdėjau Miunchene ant žaliu kordu traukto krėslo, dar ir šiandien stovinčio mano tėvų namuose prie rašomojo stalo su telefonu, priešais pasidėjusi ruda oda įrištą telefonų knygą, atverstą ties raide A. Ką tik sulaukiau pusbrolio skambučio iš Danijos; jis teiravosi, gal kartais seneliai sve-

čiuojasi pas mus? Jie nekelią ragelio, jis su savo tėvu ką tik nuvažiavęs pas juos, bet čia niekas neatidaręs durų ir jis pamanęs, juk gali būti, kad, susiklosčius aplinkybėms, jie išvykę į Miuncheną?

Ne, jų čia nesą, pasakiau kaip įstengdama ramesniu balsu. Elgėmės taip, tarsi nežinotume, ką tai reiškia, ir greitai baigėme pokalbį.

Paskui rudojoje odinėje mano tėvų telefonų knygoje atsiverčiau senelių numerį, kurio nemokėjau atmintinai, nes visa tai vyko tada, kai tarptautiniai pokalbiai buvo dar neįprastas dalykas, ir mes nedažnai skambindavome vieni kitiems.

Surinkau numerį.

Telefonas skambėjo.

Žinojau, kad niekas pakelti ragelio neprieis.

Skambėjo ilgai, seneliai automatinio atsakiklio netu-rėjo. Įsivaizdavau, kaip jų namuose skamba telefonas, sto-vintis svetainėje ant sekretero ir plyšaujantis garsiai ir ilgai, kaip tas skambesys aiškiausiai girdimas tolimiausiuose visų kambarių kampeliuose.

Virtuvėje su iš lizdo ištrauktu skrudintuvo kištuku.

Svetainėje su kabančia Šagalo reprodukcija.

Prieškambaryje su ant lentynos padėta kaukole.

Svečiams skirtame tualete, išklotame mėlynomis ply-telėmis.

Vonioje, kurioje šalia dantų skalavimo stiklinaitės sto-vėjo didelis burnos skalavimo skysčio „Tik vienas lašas“ butelis.

Valgomajame su Diabelio gaidomis ant pianino.

Jų miegamajame.

Sėdėjau Miunchene žalio kordo krėsle savo tėvų svetinėje su rageliu prie ausies, Kopenhagoje skambėjo telefonas, ir aš nedrįsau nuspausti šakutės.

*

IŠ POLICIJOS BYLOS:
Antradienį, 1991 10 15, 17 val. 27 min. gavus pranešimą telefonu budintis policijos komisaras T. pasiuntė nurodytu adresu į Šarlotenlundą policijos komisarą Sioreną J. ir mane, šį raportą pasirašiusį, tarnybiniu automobiliu Nr. 305 bei Karsteną A. tarnybiniu automobiliu Nr. 535. Į vietą atvažiavome apie 17 val. 40 min.

Atvykę prie namo radome telefonu apie įvykį pranešusį Pėterį D., gyvenantį Helerupe, ir jo sūnų, mirusiųjų vaikaitį Sebastijoną D., gyvenantį Brabrande.

Jie pateikė pareiškimą mano kolegai policijos komisarui Siorenui J.

Policijos komisaras Siorenas J., aš, raportą pasirašęs, ir budintis policijos komisaras Karstenas A. apėjome aplink namą, norėdami į jį patekti arba ką nors pamatyti pro langus. Beveik visur degė šviesos, visur, išskyrus svetainės langus, užuolaidos buvo užtrauktos, svetainė buvo sutvarkyta, žmonių joje nebuvo matyti. Per langus pažvelgti į kitas patalpas buvo neįmanoma, nes, kaip jau minėjau, buvo užtrauktos užuolaidos.

Namo durys buvo užrakintos, taip pat ir kitos durys į terasą ar į sodą. Priešais duris gulėjo du sudrėkę laikraščiai, šių metų spalio keturioliktos ir penkioliktos dienos *Berlingske Tidende* numeriai.

Budintis policijos komisaras Karstenas A. davė nurodymą iškviesti šaltkalvį.

Šaltkalvis M. atvyko aštuonioliktą valandą. Netrukus durys buvo atrakintos, budintis policijos komisaras vienas užėjo į namą ir rado du mirusiuosius, gulinčius lovoje.

Budintis policijos komisaras iš pradžių pareiškė norįs vienas užeiti į namą, nes būta galimybės čia susidurti su kitokios rūšies atveju.

Paskui ir policijos komisaras Siorenas J. įžengė į radymvietę, kur budintis policijos komisaras miegamajame parodė jam du negyvėlius. Vėliau policijos komisaras Siorenas J. grįžo pas pranešėją ir mirusiųjų vaikaitį.

Paskui pranešėjas su sūnumi nuėjo į miegamąjį ir identifikavo mirusiuosius. Buvo rastas raštelis, pritvirtintas ant miegamojo kambario durų, su užrašu: „Prašom nebandyti gaivinti." Raštelis datuotas 1991 m. spalio 13 diena, pasirašytas.

Pranešėjas ir jo sūnus atpažino, kad minėtas raštelis rašytas moters (mirusiosios) ranka, parašo įskaityti nepavyko.

Minėtas raštelis pridedamas prie bylos.

Budintis policijos komisaras Karstenas A. mirties faktą konstatavo 18 val. 4 min. Aš ir budintis komisaras Karstenas A. konstatavome neabejotinos mirties faktą: aptikta lavondėmių ant apatinės palaikų pusės, būta aiškaus lavoninio sustingimo, abu kūnai atšalę. Pakitusi spalva/lavondėmės ant moters kairės rankos (apatinės jos pusės). Nuo moters nuėmus patalus buvo matyti pajuodę kojų pirštai. Atklojus pėdų spalva ėmė smarkiai tamsėti. Beje, miegamajame buvo šalta. Ant abiejų mirusiųjų kūnų pilvo srityje aptiktos žemyn ryškėjančios lavondėmės.

Konstatavęs šiuos minėtus požymius budintis komisaras Karstenas A. iškvietė automobilį palaikams gabenti.

Kaip jau minėta, abu negyvėliai aptikti miegamojo lovoje.

Abu gulėjo apsiklоję antklode, iš po jos kyšojo galvos. Laikėsi susiėmę už rankų.

Vyras gulėjo aukštielninkas, vilkėjo juostuota pižama, kaire ranka laikė suėmęs žmonos ranką.

Žmona gulėjo ant dešinio šono, dešinę ranką pasidėjusi po galva. Kairė jos ranka buvo ištiesta, ja laikė savo vyro delną. Moteris vilkėjo šviesius naktinius marškinius.

Miegamajame ant moters naktinio stalelio buvo aptikta įvairių medikamentų ir į puodelį įdėtas švirkštas. Tabletes ir tą švirkštą paėmėme. Švirkštas buvo tuščias, ant adatos užmautas apsauginis antgalis. Ant abiejų naktinių stalelių prie lovos stovėjo po stiklinę, iki pusės pripiltą vandens, dar ten pat aptikta po mažesnę stiklinaitę. Akivaizdu, kad jose buvo šaukštu į miltelius sutrintos tabletės ar kokios kitos medžiagos. Mažesnėse stiklinaitėse buvo matyti baltos medžiagos likučiai. Stiklinaites ir šaukštą taip pat paėmėme.

Šalia lovos, mirusio vyro pusėje, rastas deguonies aparatas.

Tas namas – tai vienaukštis pastatas, esantis gausiai apželdintame vilų rajone.

Jis stovi ant kalvelės, šiek tiek atokiau nuo gatvės.

Tai medinis, rudai dažytas namas.

Galima apeiti aplink visą pasagos formos pastatą.

Visi namo langai buvo uždaryti ir iš vidaus užkabinti kabliais. Nė vienas langas nepažeistas.

Apžiūrėjus namą ir priėjimo kelius nebuvo pastebėta nieko, kas bylotų apie įvykusį įsilaužimą.

Visur buvo dailiai sutvarkyta, neaptikta nieko, kas rodytų čia buvus smurto veiksmų ar pan.

Velionių šuns nerasta nei name, nei netoli namų. Namui priklauso prie gatvės esantis garažas, jame mirusio vyro automobilis. Garažo vartai užrakinti.

Matyti, kad viename iš kambarių sudėtos įvairios dovanos, skirtos pažįstamiems ir šeimos narams.

Namo brėžinys pridedamas.

Paskutinis puslapis, įsegtas į danų policijos užvestą mano senelių savižudybės bylą ir saugomas Helsingioro archyve, yra šaltkalvio, anuomet atrakinusio duris, sąskaita. Tai kainavo du šimtus devyniasdešimt septynias kronas ir du erius.

Dėkoju Lily Brett už įkvėpimą, savo tėčiui už jo drąsą, mamai už paramą, Zsuzsi už jos kantrybę ir svetingumą, dėkoju visiems, kurie surado laiko papasakoti man apie mano senelius, Stephenui-Istvánui už daugybę informacijos, Petrai Eggers už globą, Georgei Reuchleinui už pasitikėjimą, Martinui Mittelmeieriui už išmintingas pastabas, Charlottei už ankstyvą skaitymą ir Oliveriui paprasčiausiai šiaip sau.

Du žmonės, kartu sulaukę senatvės, nutaria drauge išeiti iš gyvenimo. Jis nepagydomai serga, ji nenori likti be jo. Vieną 1991-ųjų rudens sekmadienį jiedu įvykdo savo planą. Šuniuką atiduoda kaimynei, sutvarko namus, paruošia žiemai rožes. Jau pasirengę. Vera ir Ištvanas miršta susikibę rankomis.Tai logiška pabaiga meilės, kuri buvo užstojusi visą likusį pasaulį, net jų pačių vaikus. Johanna Adorján labai subtiliai atkūrė savo senelių savižudybės dieną. Jie buvo paprasta, bet labai elegantiška pora. Visą gyvenimą kreipėsi vienas į kitą „jūs", rūkė cigaretę po cigaretės ir neįtikėtinai gražiai atrodė. Apie savo praeitį nenorėjo kalbėti, nenorėjo net jos prisiminti. Jie – Vengrijos žydai, išgyvenę holokaustą, tapę komunistais, o per 1956-ųjų Budapešto sukilimą apleidę šalį. Danijoje pradėjo naują gyvenimą, kaip atrodė, niekada nesižvalgydami atgal. Autorė, nepaisydama šeimos taisyklės „Apie tai mes nekalbam", paniro į nutylėtus savo senelių gyvenimo įvykius XX amžiaus Europos istorijos negandų fone.

Johanna Adorján gimė 1971 m. Stokholme, studijavo teatro ir operos režisūrą. Dirbo įvairiuose laikraščiuose ir žurnaluose, yra parašiusi teatro pjesių, vieną kino scenarijų. Šiuo metu gyvena Berlyne.

ISBN 978-9955-16-362-6

